

Sayı: 3

Yıl: 1987

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

İstanbul - 1988

XVI. YÜZYILDA KÜTAHYA ŞEHİRİ ve ESERLERİ

MUSTAFA ÇETİN VARLIK *

Kütahya Romalılar zamanında ve ikinci yüzyıldan itibaren hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu şehrin önemi Bizanslılar zamanında daha da artmıştır. Bizanslılar şehre hakim ve kale inşasına elverişli sarp tepeye burçlar ile tahkim edilmiş ve iki kat sur içine alınmış bir şato yaptırmışlardır¹.

Fâti̇h Sultan Mehmed zamanında bu eski kaleye ilâve olarak kalenin kuzey tarafı altında alçak yere yeni bir kale daha yaptırılmıştır². Bu yeni kalenin aşağısında da şehir uzanmaktadır³.

İslâm şehrinin üç temel özelliği vardır. Bunlar; câmi, pazar ve hamamdır⁴. Cami yanında kitapçılar, ciltçiler, deri eşya satıcıları ve terlikçiler bulunur. Dericileri, imâlat sanayii türü olan dokumacılar izler. Daha sonra marangozlar, çilingirler ve bakırcılar gelir. Demirciler, onlardan da uzakta yer alır. Alıcıları daha çok köylü nüfus olan saraçlar ve eğerciler şehrin dış sınırlarına yakın yerlerinde yerleşirler. Tabakhanelerin ve boyahanelerin yeri şehrin çıkış noktaları, çömlekçilerin ise şehrin dışıdır⁵.

Pazarın yapısı hemen hemen bütün islâm şehirlerinde aynıdır. Aynı malların üreticileri, imalatçıları ya da satıcıları birbirlerine yakın yerlere yerleşmektedirler. Her ticaret dalının üyeleri, pazarın belli bir bölümünü işgal ederler. Ticaret faaliyetleri şehirde yaşayanların alışverişlerini kısa bir sürede yapabilecekleri yakın yerlerde toplanmıştır⁶.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ Ch. Texier, *Küçük Asya*, trc. Ali Suad, İstanbul 1339, II, 321.

² Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1935 IX, 18.

³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 18; İ. H. Uzunçarşılı *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 18.

⁴ G. E. von Grunebaum, *The Traditional City, Structure and Change, Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, The American Anthropologist, Vol. 57 (April 1955), s. 141-157, Krş. Ruşen Keleş, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, Ankara 1972, s. 24.

⁵ R. Keleş, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, s. 25.

⁶ R. Keleş, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, s. 25.

Müslüman evleri, sokağa sırt çevirmiş, iç aclusuna dönük ışığını avluisundan alan yapılardır⁷.

Kütahya Şehri'nin kesin olarak Türklerin eline geçisi 1233-1234 târihlerinde I. Alaeddin Keykubad zamanındadır⁸. Artık bu târihten itibaren Kütahya'da Selçuklu eserlerini görmek mümkündür. Nitekim h.634/1236 târihli Balıklı Camii kitâbesi ve h.641/1243 tarihli Hıdırlık Mescidi kitâbesi vardır⁹. XIV. yüzyıldan itibaren Kütahya'da pek çok Germiyanogulları devrine aid eserler vardır. 1429 târihinde kesin olarak Osmanlı hakimiyeti ne giren Kütahya'da bu târihten itibaren Osmanlı eserleri kendini göstermektedir. XVI. yüzyılda incelediğimiz dönemde Kütahya'da mevcut eserler bu bölümde ileride ele alınmaktadır.

XIV. yüzyılın ilk yarısı için Anadolu hakkında gâyet kıymetli bilgiler veren el-Umerî, Germiyanlılar'dan uzun uzun bahsetmekte ve Kütahya hakkında malumat vermektedir. Kütay diye kaydettiği Kütahya'nın büyük bir şehir olduğunu muazzam bir kalesi, geniş mülhakatı her tarafı bol mahsul veren köyler ve mezralarla dolu olduğunu yazar¹⁰. 1312 târihde vefat eden Sultân Veled¹¹ Kütahya'ya gelmiş ve Kütahya için bir gazel yazmıştır. Bu gazelinde; "O'nun her köşesi bağ ve bahçedir, onun her tarafından pınar ve nehir akmaktadır; O'nun duvar içine alınmış muhafaza olunmuş endamlı, güzel bir kalesi vardır ki, onun gibisini dehirde hiç kimse görmemiştir" demektedir¹². 1412'de eserini kaleme alan Kalkaşandî, kitâbında Kütahya için Germiyan adı verilen şehir, orta büyüklükte olup, etrafı surlar ile çevrili ortasında yüksek bir tepe üzerinde müstahkem kale si ve dışında bağ ve bahçelerin bulunduğunu zikretmektedir¹³.

Egli, İslâm şehrinin asıl büyük özelliğinin onun mahallelere bölünmesi olarak göstermektedir¹⁴. Osmanlılar zamanında da şehrin gelişmesi mahalleler kurulması yoluyla yapılmaktadır. Bir mescid veya cami, bazan

⁷ R. Keleş, *aynı eser*, s. 25.

⁸ T. Gökbilgin, "Kütahya", İA, VI, 119.

⁹ *Kütahya Şehri*, s. 22.

¹⁰ El-Umerî, *Mesâlikü'l-ıbsâr fi-memâlikü'l-ımsâr*, nşr. Franz Teaschner, Leibzig 1929, s. 34.

¹¹ Bilgi için bkz. T. Yazıcı, "Sultan Veled", İA, XI, 28-32.

¹² *Divân-ı Sultan Veled*, nşr. F. N. Uzluğ, Ankara 1941, s. 553.

¹³ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, Kahire 1333-1915 c. V, s. 340.

¹⁴ Egli, E., *Geschichte des Staedebaues*, 2. cild, Erlenbach-Zürich, Stuttgart 1962, s. 257, Krş. Doğan Kuban, *Anadolu-Türk Şehir Tarihi Gelişmesi*, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler, Vakıflar Dergisi (VD), İstanbul 1968, s. 54.

onunla hemen diğer yapılar kurularak bir Osmanlı şehrinin nasıl geliştiğini, T. Gökbilgin'in Edirne'de mahalleler ve onların kurucuları hakkında verdiği bilgilerden anlamak mümkündür¹⁵.

İncelediğimiz dönemde 1520'den 1534'e ve 1571 târihlerine doğru Kütahya Şehri'nin nasıl geliştiğini görmek mümkündür. Osmanlı Türk şehri özelliklerinde hem islâm şehri ve hem de Orta Asya Türk medeniyetinin tesirleri görülmektedir¹⁶. Biraz ileride mahallelerini, cami ve mescidlerini, medrese ve mekteplerini, hamamlarını, bedestenlerini, zaviyelerini ve diğer eserlerini inceleyeceğimiz Kütahya'da islâm ve türk şehrinin özellikleri mevcuttur. Genel olarak şehrin bütününe ilgilendiren her türlü hizmet; cami, okul, kitaplık, han, çeşmeler, sebiller imâretler, su getirme bu tesislerin bakımı vakıflar yoluyla yapılmışlardır.

1- K a l e

Bizanslılar zamanında şehre, her tarafından hakim yüksek ve sarp bir tepeye bir şato yaptırılmış ve burçlarla tahkim edilmiş iki kat sur içine alınmıştır¹ ki buna yukarı kale veya eski hisar denilmektedir. Evliyâ Çelebi'nin kaydına göre Osmanlılar zamanında Ebu'l-feth Sultân Mehmed², eski kalenin kuzey tarafı altında alçak yere aşağı veya yeni kale adı verilen bir kale yaptırmıştır³. Bu yeni kalenin aşağısında şehir uzanmaktadır⁴. Yukarı kalenin içinde batı tarafında iç kale bulunmaktadır. Burası aşağı yukarı 6.000 m² lik bir yerdir⁵.

Bizanslılar tarafından yaptırılan yukarı kaleyi Cl. Texier tasvir etmektedir⁶ XIV. yüzyıl başlarında Germiyan-oğulları zamanında El-Umerî bu kaleden muazzam diye bahsetmektedir⁷. Yine XIV. yüzyıl başlarında

¹⁵ T. Gökbilgin, *XV - XVII. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 20-64.

¹⁶ Doğan Kuban, *Anadolu Türk Şehri*, aynı yer, s. 54-56.

¹ Ch. Texier, *Küçük Asya*, II, 321.

² Evliyâ Çelebi bu kalenin h. 842/1438 târihinde Ebü'l-feth Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığını kaydeder. Bu târihte II. Murad Osmanlı Sultanıdır. Muhtemelen târih yanlış yazılmış olabilir. Ebu'l-feth Sultan Mehmed, Fâtih Sultân Mehmeddir.

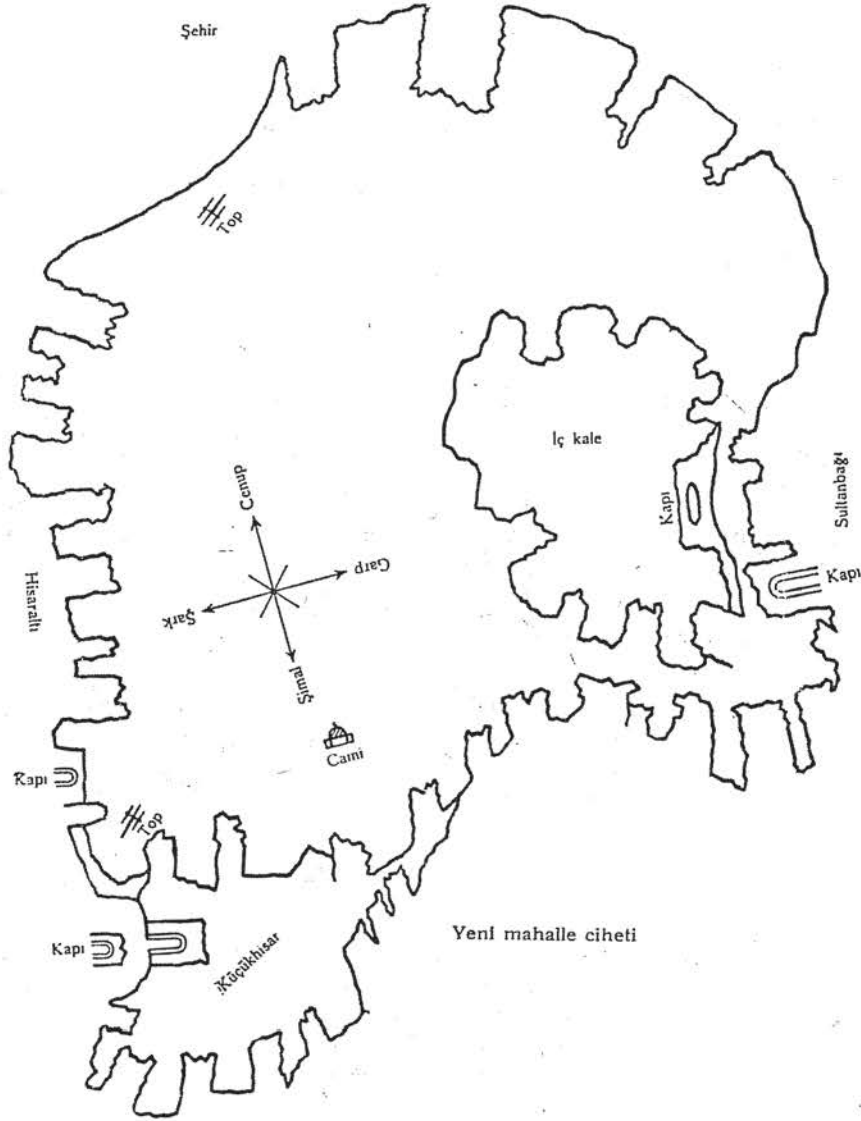
³ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, İstanbul 1935, 18.

⁴ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 18; *Kütahya Şehri*, s. 17.

⁵ *Kütahya Şehri*, s. 18.

⁶ *Küçük Asya*, II, 320-323.

⁷ El-Umerî, *Mesâlikü'l-emsâr fi-memâlikü'l-emsâr*, nşr. Teaschner, s. 34.

■ — Kütahya kalesinin umumî plânı

Kütahya'yı ziyaret eden Sultân Veled (ölm. 1312); O'nun duvar içine alınmış, muhafaza olunmuş, endamlı güzel bir kalesi vardır demektedir⁸. Kalkaşandî, Kütahya'nın etrafı sur ile çevrili ortasında yüksek bir tepe üzerinde mustahkem bir kalesi olduğunu zikretmektedir⁹.

XIV. yüzyıl başlarında Bizanslılar devrinden kalan yukarı kaleden kaynakların muazzam diye bahsetmesi bu kalenin Germiyan-oğulları zamanında takviye edildiğini¹⁰ göstermektedir.

Osmanlılar zamanında yaptırılan aşağı yeni kale Evliyâ Çelebi'nin yazdığına göre; su ihtiyacını temin için inşa edilmiştir. "Bu kala-i cedidin sebab-i binâsı oldur kim, bu kal'a yerinde bir yalçın kaya altında bir değirmen yürütür, bir âb-ı hayât su kaynayup çıkar hîn-i muhasarada düşmen ol suyu zabt idüp ahali-i kal'a susuzluktan muzdaribü'l-hâl olmasunlar için bu uyûn-ı zülâli kal'a içine almak için bu kal'a binâ olunmuşdur, hâlâ yine yukarı kal'adan bu suya inilen yollar vardır"¹¹. Yeni kalenin burçlar ile toplam burçları 70 adettir¹² ve burçlar Anadolu kalelerinde görülenlerin aksine, birbirine karşı, onar metre kadar yakındır¹³.

Yukarı kale denilen asıl kalenin 3 kapısı vardır. Birisi doğuya bakmakta olup çarşıya inilen üç kat demir kapıdır. Bu kapının dışının iki tarafında beyaz mermerden yapılmış aslan sûretleri bulunmakta idi. İkinci bir kapı güney tarafında Sultanbağ cihetine bakmakta idi. Üçüncü kapıdan da aşağı kaleye inilirdi ve doğuya bakmakta idi¹⁴.

Uzunçarşılı, kalenin son durumunu şöyle izâh etmektedir: Yukarı kale denilen asıl kalenin doğu tarafında araları 40-50 m. mesâfeli iç içe iki kapısı varmış. İki kapı arasında düz bir küçük meydan olup, burada bayram ve ramazanda atılmak üzere top duruyor. Kale kapılarından biri duruyorsa da diğeri yıkılmıştır. Bu kapılardan girilince asıl kaleye varılır ki, içinde kala-i bâlâ mahalleri vardır. Evvelce kalabalık bir mahalle olan burada şimdi 20-30 hane kadar kalmıştır. Bu asıl kale içinde yer yer su sarnıçları görülmektedir. Bu kalenin diğeri bir kapısı güney batı tarafına

⁸ *Divân-ı Sultan Veled*, nşr. F. N. Uzluk, s. 553.

⁹ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, V, 340. Kalkaşandî eserini 1412'de kaleme almıştır (Ş. Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 1).

¹⁰ Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, I, 232.

¹¹ Evliyâ Çelebi, IX, 18.

¹² Evliyâ Çelebi, IX, 18.

¹³ *Anadolu Kaleleri*, s. 232.

¹⁴ Evliya Çelebi, IX, 18.

tesadüf eden Sultanbağları semtindedir. Bu kalenin diğer bir kapısı güney batı tarafına tesadüf eden Sultanbağları semtindedir. Bu kapı kaleye girecek eşya ve hayvanların girmesine müsaide olup, yolu iyidir¹⁵.

Yukarı kalenin batı tarafı köşesinde iç kale vardır. Bunun da kapısı doğuya bakmaktadır. Bu iç kale içinde bir mescid, dizdar, imam ve müezzin ve kethüda hanesi ve iki buğday anbarı ile toplam 8 hane bulunmakta idi¹⁶. Yukarı kalede Germiyan-oğlu Süleymân Şah Camii vardır ve 70 aded toprak örtülü neferat evleri vardır¹⁷. İç kalenin dahilindeki meydanlığın hemen tam ortasında yüksek bir kaya kümbeti vardır, iç kalenin batı tarafındaki burçlar oldukça sağlam olup aşağısı uçurumdur, iç kale asıl kalenin batı köşesine atılmış bir iç daire gibi olup, kalenin ortasında değildir¹⁸. İç kalenin etrafı 800 metre¹⁹, ve asıl kalenin çevresi de 3500 metre kadardır²⁰.

Kütahya kalesinin tamiri hakkında bir belgede şu bilgiler bulunmaktadır. 1551'de Kütahya kalesinin onarımı için gerekli olan 140 bin akça emir üzerine Bursa harc eminince istenen yere yollanmıştı²¹. XVI. yüzyılın sonlarına doğru, Kütahya kalesinde dirlik tasarruf eden zimmilerin mevcüdiyeti merkeze şikayet edilmiş ve bu hususta Anadolu Beylerbeyisine hüküm gönderilmiş olduğunu mühimme defterindeki bir kayıta görmekteyiz: Anadolu Beylerbeyisi'ne hüküm Kütahya kadısı mektup gönderüp Kütahya kal'ası mustahfızları mezkur hisarda bazı zimmilerin dirlik tasarruf ettiklerinden şikâyet etmeleri üzerine verilen emir mucibince teftiş olundukda bunlardan bazısı Fâtih Sultan Mehmed zamanından (1451-1481) beri babadan evlâda dirliğe mutasarrıf oldukları ve bazısı sabık padişahlar tarafından emirle tayin olundukları tahakkuk ettiği bildirilmekte, hizmetlerine kaim olmaları ve rencide edilmemeleri hakkında, 18 Receb 990/Ağustos 1582²².

¹⁵ *Kütahya Şehri*, s. 17. Uzunçarşılı'nın bu eseri 1932 de neşredilmiştir. Uzunçarşılı bu târihte önceki yıllarda Kütahyada öğretmenlik yaparken bu eserini hazırlamıştır. 1959 yılında neşredilen Anadolu Kaleleri adlı eserinde ise kale hakkında aynı bilgiler bulunmaktadır. (Nazmi Sevgen, I, 232).

¹⁶ Evliyâ Çelebi, IX, 18.

¹⁷ Evliyâ Çelebi, IX, 19.

¹⁸ *Kütahya Şehri*, s. 17.

¹⁹ Anadolu Kaleleri, I, 233.

²⁰ Anadolu Kaleleri, I, 232.

²¹ Bursa Şerîye Sicili, A 45/51 vr. 8ob, 18 Cemaziyel-ahir h. 958/1551. Krş. M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, Ankara 1971, II, 286.

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), Mühimme nu. 48, s. 30, hüküm 85.

XVI. yüzyılda Kütahya kalesi evlerinin mustahfız timarları hakkında defterlerde bilgiler bulunmaktadır²³. XVII. yüzyılda Kâtib Çelebi Kütahya hakkında "Kütahya payitaht ve 500 akça mevleviyettir; şehir bir dağ dibinde vaki olup bir mürtefi kaya üzere kal'ası vardır" demektedir²⁴. Kütahya Kalesi muhafızlarının III. Selim devrinde nizam-ı cedid teşkilâtına bağlandığı ve bir ferman ile Selimiye ocağına katıldığı görülmektedir²⁵. Bu kale aynı zamanda hapisane vazifesi görmüştür²⁶. Gerek Kütahya ve havalilisinden ve gerek başka yerlerden ferman ile gelen mahkûmlar burada hapsedilirdi. Nefislerini burada ıslah için kalebend olanlar içinde mahalleleri ahali veya ocaklılar tarafından kefil olanların bir ilâm ile bırakıldığı olurdu²⁷.

2- Mahalleler

Yeni kalenin aşağısında şehir ve şehrin mahalleleri uzanmakta idi. II. Bayezid devrine ait A tahriri dediğimiz 45 numaralı defter doğrudan doğruya Simav diye başladığından burada Kütahya şehri ve dolayısıyla mahalleleri kayıtlı değildir¹. B tahriri dediğimiz 1520 târihli Yavuz Sultan Selim devrine (1512-1520) ait 49 numaralı defterde Kütahya şehrinin 28 mahallesi mevcuttur². C tahriri dediğimiz 1534 civarlarında tanzim edilen 438 numaralı deftere göre mahalle sayısının 33'e yükseldiğini görmekteyiz³. Nihayet D tahriri dediğimiz 1571 târihli Kuyud-ı kadîmedeki 47 numaralı defterde mahallelerin sayısı 40'a ulaşmıştır⁴. Şimdi bu mahalleleri ve vergi nüfuslarını ele alalım.

*Çerçi Mahallesi*⁵: 1520'de 46 hâne, 13 mücerred; 1534 de 26 hâne, 7 mücerred, 1 müstaid, 1 berat sahibi; 1571'de⁶ 38 hâne, 9 mücerred.

²³ BA, Tapu 152, s. 179-203; BA, Mühimme nu. 65, hüküm 83, s. 38.

²⁴ Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s. 632.

²⁵ T. Gökbilgin, Kütahya, İA, VI, 1123.

²⁶ BA, Tapu 49, s. 246.

²⁷ T. Gökbilgin, Kütahya, İA, VI, 1123.

¹ BA, Tapu 45.

² BA, Tapu 49.

³ BA, Tapu 438.

⁴ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA), nu. 47.

⁵ BA, Tapu 49, s. 6; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 1b.

⁶ TKGMA, 47 numaralı defterde, genellikle diğer tapu defterlerinde yazılı olduğu halde, bunda mahallelerin altında hâne vesaire yazılmamıştır, biz bu rakamları haneleri sayarak ve mücerred işaretli olanları hesap ederek çıkardık. Bu deftere göre verilen haneler vergi mükellefi ve muafılara göredir.

*Kemaleddin Paşa Mahallesi*⁷: 1520'de 35 hâne, 7 mücerred; 1534'de 21 hâne, 6 mücerred, 4 berat sahibi, 1 mütekaid, 1 muhassıl; 1571'de 42 hâne, 4 mücerred.

*Balıklı Mahallesi*⁸: 1534'de 28 hâne, 3 mücerred, 1 mülâzım, 2 pîr, 6 sâdât, 5 berat sahibi, 1 yaya başı, 1 a'mâ; 1571'de 32 hâne, 2 mücerred.

*Dükkancılar Mahallesi*⁹: 1520'de 24 hâne, 10 mücerred; 1534'de 25 hâne, 4 mücerred, 1 muhassıl, 1 berat sahibi, 1 siphî-zâde; 1571'de 33 hâne.

*Pırpırcılar Mahallesi*¹⁰: 1530'da 26 hâne, 3 mücerred, 1 sipâhî, 1 yaya başı.

*Pîrler Mahallesi*¹¹: 1520'de 24 hâne, 2 mücerred; 1534 de 11 hâne, 1 imam, 1 mücerred, 1 berat sahibi, 1 muhassıl; 1571'de 29 hâne.

*Hacı İbrahim Mahallesi*¹²: 1534'de 18 hâne, 1 imâm, 8 mücerred, 1 berat sahibi, 1 sâdât; 1571'de 44 hâne.

*İshak Fakîh Mahallesi*¹³: 1520'de 29 hâne, 2 mücerred; 1534'de 24 hâne, 5 mücerred, 1 pîr, 1 mütekaid, 1 kadı, 1 berat sahibi; 1571'de 59 hâne, 6 mücerred.

*Ma'rûf Mahallesi*¹⁴: 1520'de 27 hâne, 9 mücerred; 1534 de 29 hâne, 6 mücerred, 1 berat sahibi, 1 yaya başı; 1571'de 33 hâne, 5 mücerred.

*Ahî İzzeddin Mahallesi*¹⁵: 1534'de 7 hâne, 2 mücerred, 1 berat sahibi; 1571'de 22 hâne, 8 mücerred.

*Ahî Mustafa Mahallesi*¹⁶: 1520'de 57 hâne, 5 mücerred; 1534'de 28 hâne, 10 mücerred, 2 pîr, 1 berat sahibi, 1 yaya başı; 1571'de 101 hâne, 16 mücerred.

⁷ BA, Tapu 49, s. 1; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 4a-5b.

⁸ BA, Tapu 49 numaralı defterde bu mahallenin ismi yoktur. TKGMA, 47 numaralı defterde iki tane Balıklı mahallesi (vr. 1b, vr. 10b) geçmektedir; BA, Tapu 438, s. 15.

⁹ BA, Tapu 49, s. 8; Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 3a-3b.

¹⁰ BA, Tapu 438, s. 15, diğer defterlerde yoktur.

¹¹ BA, Tapu 49, s. 3; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 2a.

¹² BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 2b-3a.

¹³ BA, Tapu 49, s. 2; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 2a-2b.

¹⁴ BA, Tapu 49, s. 10; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 2b.

¹⁵ BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 2a.

¹⁶ BA, Tapu 49, s. 4; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 4a-4b.

*Veled-i Güne Mahallesi*¹⁷: 1520'de 14 hâne, 5 mücerred; 1534'de 19 hâne, 1 mücerred, 1 yaya başı, 1 berat sahibi; 1571 de 28 hâne, 4 mücerred.

*Çukur Mahallesi*¹⁸: 1520'de 11 hâne, 2 mücerred; 1534 de 17 hâne, 3 mücerred, 3 pîr, 1 berat sahibi; 1571'de 22 hâne, 3 mücerred.

*Ahî Erbasan Mahallesi*¹⁹: 1520'de 21 hâne, 3 mücerred; 1534'de 23 hâne, 1 imam, 2 mücerred, 1 müezzin, 2 muhassıl, 1 pîr, 1 berat sahibi, 1 yaya başı, 1 sipahi; 1571'de 65 hâne, 5 mücerred.

*Servi Mahallesi*²⁰: 1534'de 6 hâne, 1 imam, 1 mücerred, 1 sipahi, 1 yaya başı, 1 berat sahibi, 1 pîr; 1571'de 11 hâne.

*Sultan Bağı Mahallesi*²¹: 1520'de 48 hâne, 17 mücerred; 1534'de 50 hâne, 1 imam, 2 mücerred, 3 pîr, 1 berat sahibi, 1 sipahizâde; 1571'de 54 hâne, 10 mücerred.

*Kadı Şeyh Mahallesi*²²: 1520'de 9 hâne, 3 mücerred; 1534'de 11 hâne, 1 mücerred, 1 dîvâne; 1571'de 18 hâne, 2 mücerred.

*Meydan Mahallesi*²³: 1520'de 47 hâne, 6 mücerred; 1534 de 41 hâne, 12 mücerred, 1 köprü tamircisi, 2 yaya başı, 1 divâne, 1 berat sahibi, 1 hafız; 1571'de 130 hâne, 32 mücerred.

*Bölücek Mahallesi*²⁴: 1520'de 20 hâne, 5 mücerred; 1534'de 15 hâne, 3 mücerred, 2 muhassıl, 3 pîr, 3 berat sahibi, 1 câbî, 4 sipahizâde, 1 kethüdâ; 1571'de 30 hâne, 16 mücerred.

*Cemâleddîn Mahallesi*²⁵: 1520'de 16 hâne, 7 mücerred; 1534'de 18 hâne, 5 mücerred, 1 berat sahibi; 1571'de 54 hâne, 18 mücerred.

*Börekçiler Mahallesi*²⁶: 1520'de 74 hâne, 7 mücerred; 1534'de 47 hâne, 1 imam, 9 mücerred, 6 berat sahibi, 2 yaya başı, 1 ma'zûl sipahi, 2 sipa-

¹⁷ BA, Tapu 49, s. 8; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 3b.

¹⁸ BA, Tapu 49, s. 1; BA, Tapu, 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 4b.

¹⁹ BA, Tapu 49, s. 5; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 3b-4a.

²⁰ BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 5a.

²¹ BA, Tapu 49, s. 6-7; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 6a.

²² BA, Tapu 49, s. 12; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 4b.

²³ BA, Tapu 49, s. 7-8; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 5a-5b.

²⁴ BA, Tapu 49, s. 9; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 8b-9a. Bu mahalle-nin adı, 47 numaralı defterde ikinci defa vr. 10'da geçmektedir.

²⁵ BA, Tapu 49, s. 3; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 6b-7a.

²⁶ BA, Tapu 49, s. 3-4; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 7a-7b.

hizâde, 1 câbî, 3 pîr, 1 sâdât, 3 muhassıl, 1 a'mâ; 1571'de 104 hâne, 24 mücerred.

*Polad Bey Mahallesi*²⁷: 1520'de 13 hâne, 2 mücerred; 1534'de 15 hâne, 3 mücerred, 3 yaya başı; 1571'de 13 hâne.

*Şehre Küstü Mahallesi*²⁸: 1520'de 30 hâne, 4 mücerred; 1534'de 28 hâne, 3 mücerred, 3 berat sahibi, 1 yaya başı, 1 doğancı, 1 pîr; 1571'de 70 hâne, 14 mücerred.

*Dibek Mahallesi*²⁹: 1520'de 8 hâne; 1534'de 11 hâne, 1 mücerred, 1 pîr; 1571'de 20 hâne, 7 mücerred.

*Hisar Beyi Camii Mahallesi*³⁰: 1520'de 12 hâne, 4 mücerred; 1534'de 17 hâne, 3 mücerred, 1 berat sahibi, 1 hatîb-ı bâ-berât, 1 a'mâ, 1 hâfız, 2 şeyhzâde, 1 dîvâne; 1571'de 32 hâne, 3 mücerred.

*Hacı Ahmed Mahallesi*³¹: 1520'de 17 hâne, 1 mücerred; 1534'de 13 hâne, 3 mücerred, 1 berat sahibi, 1 muhassıl, 1 hâfız; 1571'de 22 hâne, 11 mücerred.

*Efendi Bula Mahallesi*³²: 1520'de 5 hâne, 4 mücerred; 1534'de 2 hâne, 1 mücerred, 1 pîr, 1 ma'lûl, 1 berat sahibi; 1571'de 24 hâne, 8 mücerred.

*Hacı İlyas Mahallesi*³³: 1520'de 12 hâne, 4 mücerred, 1 berat sahibi; 1571'de 24 hâne, 5 mücerred.

*Hacı Süleyman Mahallesi*³⁴: 1520'de 16 hâne, 4 mücerred; 1534'de 15 hâne, 1 mücerred, 2 sipahî; 1571'de 8 hâne, 2 mücerred.

*Yeni Hisar Mahallesi*³⁵: 1534'de 2 hâne; 1571'de 18 hâne, 2 mücerred.

*Bezirci Mahallesi*³⁶: 1520'de 30 hâne, 4 mücerred; 1571'de 25 hâne, 6 mücerred.

²⁷ BA, Tapu 49, s. 5-6; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 9a.

²⁸ BA, Tapu 49, s. 11; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47 vr. 8a.

²⁹ BA, Tapu 49, s. 10-11; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 8a.

³⁰ BA, Tapu 49, s. 10; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 6a-6b.

³¹ BA, Tapu 49, s. 9; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 8b.

³² BA, Tapu 49, s. 9; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 6b. 49 numaralı defterde aynı mahalleye Ahi Arslan da denildiği yazılıdır.

³³ BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 8a-8b.

³⁴ BA, Tapu 49; s. 11; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 7a.

³⁵ BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47 numaralı defterde bu isim Yenice Hisar mahallesi olarak geçmektedir. vr. 9b.

³⁶ BA, Tapu 49, s. 5; TKGMA, nu. 47, vr. 3a. Bu Defterde Bezirciler mahallesi olarak kaydedilmiştir.

*Bölücek Mahallesi*³⁷: 1571'de 45 hâne, 6 mücerred.

*Balıkk Mahallesi*³⁸: 1571'de 15 hâne, 4 mücerred.

*Cedid Mahallesi*³⁹: 1571'de 13 hâne, 4 mücerred.

*Hacı Evren Mahallesi*⁴⁰: 1571'de 47 hâne, 9 mücerred.

*Orta Mahalle*⁴¹: 1571'de 77 hâne, 11 mücerred.

*Hüseyn Paşa (mîr-i mîrân-ı Anadolu) Mahallesi*⁴²: 1571'de 59 hâne, 13 mücerred.

*Hisar Mahallesi*⁴³: 1520'de 26 hâne, 7 mücerred.

*Orta Hisar Mahallesi*⁴⁴: 1571'de 31 hâne, 5 mücerred.

*Ermeniyan Mahallesi*⁴⁵: 1520'de 145 hâne, 4 mücerred; 1534'de 132 hâne, 11 mücerred, 1 yaya başı, 1 pîr; 1571'de 68 hane, 12 mücerred.

*Rumiyân Mahallesi*⁴⁶: 1520'de 26 hâne, 1 mücerred; 1534'de 14 hâne, 1 yaya başı, 1 şehir kethüdası; 1571'de 40 hâne, 4 mücerred.

*Yahudiyan Mahallesi*⁴⁷: 1520'de 15 hâne; 1534'de 12 hâne; 1571'de 6 hâne⁴⁸.

³⁷ Bu mahalle yukarıda da yazıldığı gibi TKGMA 47 numaralı defterde ayrı ayrı yerlerde aynı isim altında bir defa daha kaydedilmiş olup, nüfusları değişik olduğundan iki mahalle olmalıdır.

³⁸ Bu mahalle de TKGMA, 47 numaralı defterde iki defa yazılmıştır. (vr. 10b.) İki mahalle olsa gerekir.

³⁹ TKGMA, nu. 47, vr. 8b.

⁴⁰ TKGMA, nu. 47, vr. 9a-9b.

⁴¹ TKGMA, nu. 47, vr. 10b-11a.

⁴² TKGMA, nu. 47, vr. 11b-12a.

⁴³ BA, Tapu 49, s. 12.

⁴⁴ TKGMA, nu. 47, vr. 9b-10a.

⁴⁵ BA, Tapu 49, s. 13-14, Mahalle-i Ermeniyân-ı Kütahya vakf-ı imâret-i Yakub Çelebi (Germiyan-oğlu II. Yakub Bey) başları haracı imârete sarf olunur vakıfur, mukarrer. BA, Tapu 438, s. 16; TKGMA, nu. 47, vr. 10a-10b.

⁴⁶ BA, Tapu 49, s. 14, Mahalle-i Rumiyân an-karye-i Çerçi tabi-i Ermeniyan-ı Kütahya vakf-ı imâret-i Yakub Çelebi başları haracı imârete sadaka olunur, mukarrer, vakıftır. BA, Tapu 438, s. 16; TKGMA, nu. 47 vr. 11a-11b.

⁴⁷ 438 ve 47 numaralı defterlerde mahalle olarak gösterilmektedir. 49 numaralı defterde cemaat olarak zikir olunur; "cemaat-ı yahudiyan ki bazılar Bursa'dan ve bazılar âhar yerden gelüp nefis-i Kütahya'da mütemekkin olmuşlar..." (BA, Tapu 49, s. 14-15); BA, Tapu 438, s. 16; TKGMA, nu. 47, vr. 11a.

⁴⁸ 49 numaralı deftere göre verilen hâneler rakamlarına muaflar dahil değildir. 47 numaralı deftere göre verilen hâneler rakamları içinde muaflar da vardır. 438 numaralı deftere göre avarızhâneler ayrı, muaflar da ayrıca tek gösterilmiştir.

Bu mahallelerden adı hâlen kullanılanları sırası ile inceleyelim.

Yukarıda adı geçen mahallelerden 1520, 1534 ve 1571 târihli defterlerde kayıtlı olan Kemaleddin Paşa Mahallesi adını Germiyan devrinin ileri gelenlerinden el-hac Kemaleddin Paşa'nın sülalesinin bulunduğu mahalden almıştır. Bugün halk arasında Paşam Sultan veya Seyyid Nureddin adı ile anılan türbe şimdi Kütahya'da Ulu Cami ile İshak Fakih Camii arasında ana cadde üzerindedir. Türbenin üzerinde h.825/1422 târihli kitâbesi vardır⁴⁹. Şimdi de bir ziyâret yeridir. Bu mahalleye halen Paşam-Sultan denilmektedir.

Balıkli mahallesi, adını hâlen aynı mahalde bulunan Balıklı camiinden almış olmaktadır. Bu cami mescid olarak Selçuklular zamanında yapılmış ve Germiyan oğulları devrinde tamir ettirilmiştir. Cami kitâbesi h.793/1381 târihlidir⁵⁰. Bu mahalle aynı isim ile hâlen mevcuttur.

Pîrler mahallesi: Hâlen bu isimde bir mahalle Kütahya'da mevcuttur⁵¹.

Hacı İbrahim mahallesi: XVI. yüzyılda C ve D tahrirlerinde mevcut olan bu isimde Kütahya'da Hacı İbrahim Sultan adında bir türbe var iken sonradan kaldırılmıştır⁵².

İshak Fakih mahallesi: İshak Fakih Germiyan oğulları devrinin ileri gelen âlimlerindedir⁵³. Hâlen Kütahya'da kendi adı ile anılan camii mevcuttur. Bu camiin 1422 târihli arapça vakfiye sûreti de vardır⁵⁴. Bugün Kütahya'dadır.

Ahi İzzeddin mahallesi: 1964 yılında basılan kitaptan mahallenin Kütahya'davarlığı anlaşılmaktadır⁵⁵. Bu mahallede Alim İzzeddin türbesi diye bir türbe de vardır⁵⁶.

⁴⁹ *Kütahya Şehri*, s. 80.

⁵⁰ *Âl-i Germiyan Kitâbeleri*, Tarih-i Osmani Mecmuası (TOEM), cüz 2, s. 127; Hamza Güner, *Kütahya Camileri*, 1964 (Kütahya) s. 3.

⁵¹ *Kütahya 1967 İl Yılığ*, s. 27

⁵² *Kütahya Camileri*, s. 104.

⁵³ M. Ç. Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi*, Ankara 1974, s. 131.

⁵⁴ Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mücedded Anadolu Defteri, nu. 608, s. 296-297.

⁵⁵ *Kütahya Camileri*, s. 95.

⁵⁶ *Kütahya Camileri*, s. 95.

Ahî Mustafa Mahallesi: 1964 yılında basılan kitapta bu isimle anılan bir mahalle olduğu görülmektedir⁵⁷. Burada Ahi Mustafa namına bir türbe de mevcuttur⁵⁸.

Çukur Mahallesi: 1520 târîhli B tahriri ile diğer C ve D tahririnde mevcut olan bu mahallenin ismi bugün Kütahya'da mevcut değildir. Kütahya'da bu isimle Çukur Çeşme Mescidi ve Çeşmesi ve çeşmenin h. 961/1553 - 1554 târîhli kitâbesi vardır⁵⁹.

Ahi Erbasan Mahallesi: 1964 yılında basılan kitapta bu mahallenin mevcut olduğu görülmektedir⁶⁰. Vaktiyle bu mahallede Ahi Erbasan mescidi var iken, şimdi mevcut değildir⁶¹. Bu mahallede aynı isimle anılan bir türbe de var iken, sonradan tasfiye edilmiştir⁶².

Servi Mahallesi: Bu isimde bir mahalle Kütahya'da hâlen mevcut bulunmaktadır.

Sultan Bağı Mahallesi: Hâlen bu isimde bir mahalle Kütahya'da mevcut bulunmaktadır.

Kadı Şeyh Mahallesi: 1964 yılında basılan kitapta bu mahallenin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Burada Kadı Şeyh mescidi adıyla anılan yapı bir aralık tekke olarak da kullanılmıştır. Kadı Şeyh mescidinin imamlığı hakkında Şeriye sicilindeki kayıttan bu mescidin şehrin kadısı ve aynı zamanda şeyh olan birisi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır⁶³.

Meydan Mahallesi: Bugün de bu isimde bir mahalle Kütahya'da mevcuttur. Bu mahallede Arslan Bey camii bulunmaktadır.

Cemaleddin Mahallesi: Bugün de ismini muhafaza etmektedir. Bu mahalde Cemaleddin mescidi bulunmaktadır⁶⁴.

Börekçiler Mahallesi: Bugün de bu isimde bir mahalle Kütahya'da mevcut bulunmaktadır.

⁵⁷ *Kütahya Camileri*, s. 96.

⁵⁸ *Kütahya Camileri*, s. 96.

⁵⁹ *Kütahya Camileri*, s. 70.

⁶⁰ *Kütahya Camileri*, s. 76.

⁶¹ *Kütahya Camileri*, s. 76.

⁶² *Kütahya Camileri*, s. 95.

⁶³ Kütahya Müzesi, Şeriye Sicilleri nu. 56, Krş. *Kütahya Camileri*, s. 73.

⁶⁴ *Kütahya Camileri*, s. 60.

Polad Bey Mahallesi: 1964 yılında basılan kitapta bu mahallenin mevcudiyeti görülmektedir⁶⁵. Bu mahallede Polad Bey mescidi adıyla bir mescit bulunmakta idi. Bugün mescid mevcut değildir⁶⁶.

Şehre Küstü Mahallesi: 1964 yılında basılan kitapta bu mahallenin mevcut olduğu görülmektedir. Mahallede vaktiyle Şehre Küstü mescidi vardı. Şimdi mevcut değildir⁶⁷.

Dibek Mahallesi: 1964 yılında basılan kitapta bu mahallenin varlığı anlaşılmaktadır. Burada Dibek mescidi adıyla anılan bir de mescit bulunmaktadır⁶⁸.

Hisarbeyi Camii Mahallesi: Bugünkü Saray mahallesinde Hisar Bey Camii diye anılan bir cami bulunmaktadır⁶⁹. XVI. yüzyıldaki defterlerde Kütahya'da Saray mahallesi diye bir isim geçmemektedir. Bu mahallenin adı sonradan değişmiş olabilir. Camiin h.853/1487 târîhli kitâbeleri vardır⁷⁰.

Efendi Bola Mahallesi: 1964 yılında basılan kitapta bu mahallenin mevcudiyeti görülmektedir. Mahallede vaktiyle Efendi Bola mescidi ve tekke vardı⁷¹. Hâlen harab vaziyette bu mevkiye Efendi Bola'ya ait bir türbe bulunmaktadır⁷².

Yeni Hisar Mahallesi: Bu mahallenin adı B tahriri dediğimiz 1520 târîhli defterde yoktur⁷³. C tahririnde bu mahallenin yeni kurulmakta olduğu ve 2 hânenin bulunduğu görülmektedir⁷⁴. D tahririnde de 1571 târîhinde 18 hâne ve 2 mücerrede yükselmiştir⁷⁵. Bu mahalle Evliya Çelebi'nin⁷⁶ Fâtih Sultan Mehmed zamanında yapıldığını söylediği aşcar kale veya yeni kale civarında olmalıdır. 1571 tarihli defterde bu mahallenin ulu yenice hisar diye kaydedildiğini görmekteyiz⁷⁷.

⁶⁵ *Kütahya Camileri*, s. 76.

⁶⁶ *Kütahya Camileri*, s. 76.

⁶⁷ *Kütahya Camileri*, s. 77.

⁶⁸ *Kütahya Camileri*, s. 58.

⁶⁹ *Kütahya Camileri*, s. 26.

⁷⁰ *Kütahya Şehri*, s. 111.

⁷¹ *Kütahya Camileri*, s. 90.

⁷² *Kütahya Camileri*, s. 90.

⁷³ BA, Tapu 49.

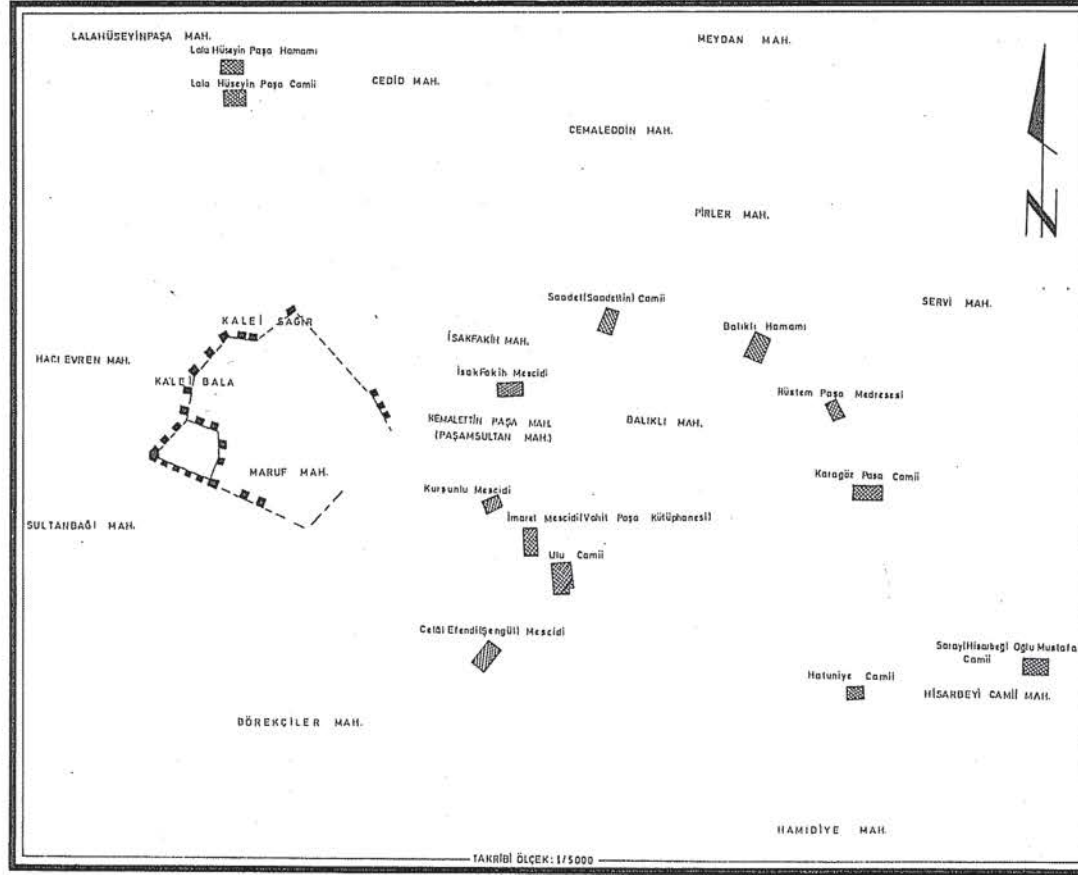
⁷⁴ BA, Tapu 438.

⁷⁵ TKGMA, nu. 47, vr. 9b.

⁷⁶ *Seyahat-nâme*, c. IX, s. 18.

⁷⁷ TKGMA, nu. 47, vr. 9b.

KÜTAHYA ŞEHİRİ KROKİSİ

Cedid Mahallesi: Hâlen bu isimde bir mahalle Kütahya'da mevcuttur.

Hacı Evren Mahallesi: 1964 yılında basılan kitapta Ahi Evren Mahallesi'nden bahsedilmektedir⁷⁸. Ahi Evren Mahallesi'nde Ahi Evren isminde bir tekke ve türbesinin olduğunun söylendiği kayıtlıdır⁷⁹.

Bölücek Mahallesi: Şimdi bu mahallenin adı Hamidiye Mahallesi'dir⁸⁰.

Hüseyin Paşa (mîr-i mîrân-ı Anadolu) Mahallesi: Hâlen Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa mahallesi adıyla mevcuttur. Lala Hüseyin Paşa II. Selim'in Kütahya'da Sancak beyi olarak bulunduğu zamanlar yanında lalası olarak bulunmuştur. II. Selim padişah olunca Hüseyin Paşa'yı Anadolu Beylerbeyi yapmıştır. Lala Hüseyin Paşa Kütahya'da bulunduğu 1566-1568 yılları arasında oraya bir cami ve hamam yaptırmıştır⁸¹. Lala Hüseyin Paşa mahallesi adını bu camiden almıştır.

XVI. yüzyılda mevcut olan mahallelerin bir kısmının bugün var olduğunu yukarıda gösterdik. 1571 târihinde 40 mahalleden teşekkül eden Kütahya'nın⁸², 1973 Kütahya İl Yıllığı'nda 41 mahalleden meydana geldiği görülmektedir⁸³.

XVI. yüzyıldaki mahalle isimlerinin çoğunlukla yukarıda görüldüğü üzere bölgedeki cami, mescid, medrese, tekke, zaviye ve türbe gibi eserlere izafeten verildiği anlaşılmaktadır.

1671 yılında Kütahya'yı ziyâret eden Evliyâ Çelebi, 34 mahalle zikr edip, bunlara ilâveten Ermeni ve Rum mahallelerini kaydedip, yahudi tائفesi yoktur der⁸⁴. Halbuki, tahrir defterlerinde yukarıda yazıldığı gibi, yahudi vardır. Katip Çelebi ise, 15 mahallenin mevcudiyetinden bahseder⁸⁵. Başbakanlık Arşivi'ndeki h.1086/1675 senesine ait bir avarız defterinde 35 mahalle kaydedilmektedir⁸⁶.

⁷⁸ *Kütahya Camileri*, s. 90.

⁷⁹ *Kütahya Camileri*, s. 90, 94.

⁸⁰ *Kütahya Camileri*, s. 49.

⁸¹ *Kütahya Camileri*, s. 34, 35.

⁸² TKGMA, nu. 47.

⁸³ *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Kütahya, 1973 İl Yıllığı*, s. 51.

⁸⁴ *Seyahat-nâme*, c. IX, s. 19.

⁸⁵ *Cihan-nümâ*, s. 631 v.d.

⁸⁶ BA, Kamil Kepeci, nu. 2693, s. 2 vd.

Şehrin nüfusu: A tahririnde⁸⁷, Kütahya şehri olmadığından nüfus hakkında bilgi veremiyoruz. B tahririnde vergi mükellefi ve muaflara göre 1520 tarihinde nefis-i Kütahya'da 1060 hane⁸⁸ ve 138 mücerred bulunmaktadır⁸⁹. C tahririnde 1534 tarihinde 967 hâne ve 137 mücerred kayıtlıdır⁹⁰. D tahririne göre 1571 tarihinde 1487 hâne ve 290 mücerred yazılıdır⁹¹.

49 numaralı B tahririnde 1060 hânedan, 758 müsliman, 202 hâne gayr-ı müslimdir. 138 mücerredten 133'ü müslüman, 5' i gayr-ı müslimdir. Gayr-ı müslimlerden 145 hâne Ermeni, 26 hâne rum ve 15 hâne yahudî vardır. 438 numaralı C tahririnde Kütahya şehrinde 817 avarız hânedan 659'u müsliman, 159'u da gayr-ı müslimdir. Gayr-ı müslimlerden 132 hâne Ermeni, 14 hâne rum ve 12 hâne yahudi vardır. 47 numaralı D tahririne göre; 1487 hânedan 1373'ü müsliman, 144'ü gayr-ı müslimdir. 290 mücerredten 174'ü müsliman, 16'sı gayr-ı müslimdir. Gayr-ı müslimlerden 68 hâne ermeni, 6 hâne yahudi ve 40 hâne de rum vardır. Her üç tahrirdeki bu rakamlara iç kaledeki efrad dahil değildir.

Vergi mükellefi ve muaflara göre, her hâne için 5 katsayısı⁹² esas alınarak ve buna mücerredleri (bekar) de ekleyerek yaptığımız hesaplamada 1520 tarihlerinde⁹³ tahminî nüfus 5438 olarak; aynı esaslar dahilinde 1534'lerde⁹⁴ 4972 ve 1571'de⁹⁵ bu nüfusun 7725'e yükseldiği görülmektedir.

⁸⁷ BA, Tapu 45.

⁸⁸ Nejat Göyünç, "Hâne" deyimi hakkında, *Tarih Dergisi*, sayı XXXII, Ord, Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtırâ Sayısı, İstanbul 1979, s. 331-348.

⁸⁹ BA, Tapu 49.

⁹⁰ BA, Tapu 438.

⁹¹ TKGMA, nu. 47.

⁹² Bu kat sayı genellikle benimsenmiş görünmektedir. (Barkan Tarihî Demografi Araştırmaları, *Türkiyat Mecmuası (TM)*, c. X, İstanbul 1953, s. 12; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s. 86; İsmet Miroğlu, *XVI. yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 119)

Bununla beraber bu rakamı az bularak 7 katsayısını kullananlar (F. Sümer, Kayı, İA, c. VI, s. 461) olduğu gibi, 9 olarak kabul edenler de vardır (H. İnalçık, Bursa, XV. Asır Sanayi ve Ticaret tarihine dair Vesikalar, Belleten, XXIV (1960), s. 45. Bu konudaki değişik görüşler için bkz. N. Göyünç, "hâne" deyimi hakkında, s. 332.

⁹³ BA, Tapu 49, s. 1 vd.

⁹⁴ BA, Tapu 438, s. 15-16.

⁹⁵ TKGMA, nu. 47, vr. 1b. vd. Anadolu'daki diğer bazı şehir nüfusları için bkz. Suraiya Faroqhi, *Towns and townsmen of Ottoman Anatolia*, Cambridge 1984, s. 303.

Ö. Lütfü Barkan, bu rakamlara şehirdeki idâreci sınıf ve mensupları için yüzde 10 eklemek gerektiğini belirtmektedir⁹⁶. Röhrborn Klaus da, XVI. yüzyılın ikinci yarısında bir sancakbeyinin kapı halkının sayısının 800 ile 1000 civarında olacağını söylemektedir⁹⁷.

Nüfus hususunda seyyahların verdiği rakamları dikkatle incelemek gerekir. 1671 târihinde Kütahya'ya gelen Evliya Çelebi, 7 bin evden bahsetmektedir ki, aşağı yukarı 7.000 hâne demektir⁹⁸. 1767'de bu nüfusun ev sayısına göre 11 binolduğunu C. Niebuhr kaydeder⁹⁹ ki epeyce yüksek bir rakamdır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Kütahya'nın nüfusu 15 bin dolayındadır¹⁰⁰. 1927 sayımına göre bu rakam 17.282'dir¹⁰¹. 1980 nüfus sayımına göre şehrin nüfusu 99.436'dır¹⁰².

Kütahya Şehri'nin vergi geliri: A tahririnde Kütahya şehrine yer verilmiştir¹⁰³ 1520 târihlerindeki B tahririnde nefis-i Kütahya Anadolu Beylerbeyisi Ayas Paşa'nın hassıdır¹⁰⁴. Bu tahrire göre; "Nefis-i Kütahya an-öşr-i bağçe ve meyhâne ve öşr-i hinta ve şaîr ve kıst-ı bozahâne ve ihtisâb ve resm-i kapan ve bid'at-ı kasabân ve çayır-ı öyük ve bâc-ı bâzâr ve resm-i keyl ve cürm-i cinâyet ve arûsâne ve sabunhâne ve mumhâne maktû'fi-sene 90.000 mahsûl-i çayırhâ tâbi'-i Kütahya fi-sene 10.000"¹⁰⁵ olmak üzere toplam 100.000 akçadır. 1534 târihlerindeki C tahririnde bunların toplamı 108.015 akçadır¹⁰⁶. 1571 târihli D tahririnde nefis-i Kütahya'nın vergi gelirleri toplamı 121.300 akçadır¹⁰⁷.

⁹⁶ Barkan, *Research on the Ottoman Fiscal Surveys*, Studies in the Economic History of the Middle East, edited, by M. A. Cook, London 1970, s. 168.

⁹⁷ Röhrborn Klaus, *Untersuchungen zur Osmanischen Verwaltungsgeschichte*, Berlin 1973, s. 64-66.

⁹⁸ *Seyahat-nâme*, c. IX, s. 19.

⁹⁹ B. Darkot, Kütahya, İA, c. VI, s. 1118.

¹⁰⁰ Kütahya, İA, c. VI, s. 1118.

¹⁰¹ Kütahya, İA, c. VI, s. 1118.

¹⁰² *Genel Nüfus Sayımı 1980*, Kütahya İli maddesi, s. 3.

¹⁰³ BA, Tapu 45.

¹⁰⁴ BA, Tapu 49, s. 1.

¹⁰⁵ BA, Tapu 49, s. 15.

¹⁰⁶ BA, Tapu 438, s. 16.

¹⁰⁷ TKGMA, nu. 47, vr. 12b.

3- Eserler ve Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde tipik bir şekilde Türk ve Müslüman olan şehirlerinkuruluş ve gelişmesiyle, genellikle memleketin sosyal ve ekonomik hayatında vakıf yoluyla kurulup idare edilmekte olan "imâret sistemi" adı altında incelenmesi mümkün bulunan¹ külliyeler büyük bir rol oynamaktadır².

Nitekim, Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra, vakfiyesinin Türkçe tercümesinin giriş kısmında, "Hüner bir şehri bünyad eylemekdir. Reâyâ kalbin âbâd eylemekdir" beytinde ifâdesini bulan bir anlayış içinde konuyla meşgul olmuştur³.

Genellikle bir cami etrafına toplanmış olan medrese, yemek pişirilen ve dağıtılan yer, misafir yurdu (tâbhane), hastahane, hamam, kervansaray v.b. din, kültür veyâ sosyal yardım müesseseleri ile bu müesseselerin kalabalık memûr ve hizmetlileri için yapılacak, ikametgâhlar ile su yolu, çeşme, kanalizasyon gibi beledi hizmetleri ve nihâyet bu kurumlara devamlı bir gelir sağlamak maksadiyle kurulmuş olan han ve çarşular, fırın, değirmen, mum imalathanesi, boyahane, salhâne, baş-hâne, ve pazar yerleri gibi bir imtiyaz konusu olan kuruluş ve mahaller çok defa yeni kurulacak olan şehrin veya eski bir şehrin imâr ve iskânı arzu edilen yeni bir semtin çekirdeğini teşkil etmekte idi⁴.

Kütahya'nın durumu ileriki sahifelerde medrese, cami, mescid, zaviye, bedesten, kervansaray başlıkları altında incelenmektedir. İmâret, mektep, hamam ve diğer bazı eserler ayrı başlık altında verilmeyip, vakfiyelerde ve evkaf defterleri kayıtlarında geçtikleri yerlerde incelenmiştir.

İncelediğimiz döneme ait târihi eserlerin bazılarının vakfiyelerini tesbit ederek bunlar hakkında bilgi verdik. Vakfiyelerini elde edemediğimiz eserler hakkında evkaf defterlerinde bulunan bilgileri naklettik.

Evkaf defterleri, tapu-tahrir defteri dediğimiz, nüfus ve arazi tahrirlerine paralel olarak, her türlü vakıf tesislerinin kuruluş şart ve gayelerine

¹ Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936.

² Ö. L. Barkan, Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından, Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına ait Araştırmalar, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXIII, s. 1-2, İstanbul 1963, ayrı basım s. 239.

³ Ö. L. Barkan - E. H. Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 953 (1546) Tarihli, İstanbul 1970, mukaddime, s. I.

⁴ Barkan, şehirlerin Teşekkül ve inkişafı Tarihi aynı yer, s. 239.

göre işleyiş tarzlarını ve mâlî durumlarını gözden geçirerek yolsuzlukları meydana koymak için yapılmakta olan teftiş ve tescil işlerinin neticelerini kısaca fakat hemen hemen ait olduğu yerin vakıflarının bir envanterini teşkil edecek tarzda bir arada toplamış bulunmaktadır⁵.

Kütahya'ya ait bu kabil defterlerden ilki, icmal defterinin her aid olduğu sancağın son kısmında özet şeklinde vakıf kayıtlarını ihtiva eden 1534 tarihlerindeki bir tahrirdir⁶. Diğer Kanunî devrine ait baş tarafı eksik mufassal birevkâf tahriri olup Muharrem 949/1542 târihli sonradan yazılmış bir kenar kaydı⁷ olduğuna göre bu tarihten önceye ait olmalıdır. Sonuncusu da 1571 târihli mufassal bir evkaf defteridir⁸. Ancak defterin Kanunî devrine ait defter gibi titizlikle tutulmadığı ve Kanunî devrine ait defterin ihtiva ettiği bazı bilgileri vermediği görülmektedir.

Bazı mevcudiyeti bilinen eserler hakkında bu defterlerde bilgi bulunmadığı gibi, tahrir esnâsında hazır bulunmadıkları için veya başka bir sebeple mütevellileri tarafından kayıt ettirilemiş olduklarından, tesis tarihleri itibariyle âid olmaları lâzım gelen tahrir ve teftişleri havi defterlerde kayıtlı bulunmayan vakıfların daha sonraki tahrirlerde eski defterde kaydı bulunmayan manasına gelen bir başlık altında haric ez-defter olarak yeni tesis edilmiş olan vakıflarla birlikte kaydedilmiş bulunmaları dikkati çekmektedir. Vazifelilerinin maaşları devlet hazinesinden verilmekte olan bazı eserlerin kayıtları da bu defterlerde bulunmamaktadır⁹.

A- MEDRESELER

Medreseler, genellikle bir dersane ve etrafında yeteri kadar talebe odalarındanmeydana gelmektedir. Bunlara imâret, kütüphâne, hamam v.s. de ilâve edilebilirdi. Her medresenin kuruluşunda bir vakfiyesi bulunmakta, bu vakfiyede medresenin nasıl işleyeceği vazifelilerinin gündelikleri gösterilmektedir¹.

⁵ Barkan, *İstanbul Vakıfları Tahrir defteri*, s. V.

⁶ BA, Tapu 438.

⁷ BA, Tapu 369, vr. 193b.

⁸ TKGMA, nu. 560.

⁹ Barkan, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, s. VI.

¹ Medreseler hakkında bilgi için bkz. Ş. Tekindağ, *Medrese Dönemi, Cumhuriyetin 50. yılında İstanbul Üniversitesi 1973, İstanbul 1973, s. 3-54*.

XVI. yüzyılda Kütahya'daki faal medreselerin işleyişini vakfiyelerinin yanında, evkâf defterlerindeki kayıtlardan da görmek mümkündür². Muassal evkâf defterlerindeki kayıtlarda medresenin gelirleri ayrı ayrı zikredildikten sonra, masraf başlığı altında giderleri de gösterilmekte ve başta müderris olmak üzere bazı vazifelilerin isimleri ile, hizmetlilerin hepsinin gündelikleri kaydedilmektedir.

Medrese görevlilerine vakfiyelerinde belirtilen miktarda yevmiyeleri ödenirdi. Hiç bir müderris vakfın şartına uymayan bir şekilde medreseye tayin edilemezdi. Ancak medresenin payesi yükseltilerek müderrise daha yüksek bir yevmiye verilebilirdi. Bu durumda artırılan yevmiye vakfın geliri müsaitse ondan, değilse başka vakıf fazlalıklarından veya hazineden verilirdi³.

Medreseler genellikle müderrislerin günlükleri ile 20'li 30'lu, 40'lu v.b. adlandırılırdı. Müderrislerin terakkileri Fâtih devrinde 5'er akça ile sağlanırken⁴, XVI. yüzyılda, 30'lu payesine kadar 5'er akça ondan sonra, 10'ar akça ile terakki ettikleri görülmektedir⁵.

İshak Fakîh Medresesi:

İshak Fakîh, Germiyan-oğulları devrinin ileri gelen adamlarından biridir. Tarihî kayıtlarda 1381 yılında Germiyan-oğlu Süleyman Şah'ın kızının Yıldırım Bayezid'e verilmesi için yapılan temasta, Bursa'ya giden heyetin başında bulunmaktadır⁶. İshak Fakîh'in h.825/1422 târîhli Germiyan-oğlu II. Yakup Bey'e ait iki ayrı vakfiyede⁷, bu vakfiyenin hukuka uygunluğuna dair tanzim ve tasdik yazısı görülmektedir. Bu vakfiyelerde babasının adının Hacı Halil olduğu kaydedilmektedir. Bu tasdiklerden İshak Fakîh'in kadı olarak bir icra mevkiinde olduğu anlaşılmaktadır.

İshak Fakîh'in medresesinin varlığı tahrir defterlerindeki vakıf kayıtlarından⁸ ve arapça vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Bu vakfiye'de Hacı Halil

² BA, Tapu 438; BA, Tapu 369; TKMGA, nu. 560.

³ Cahid Baltacı, *XV-XVI. asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İst. 1976, s. 28.

⁴ *Kanun-nâme-i Âl-i Osman* (Fatih Kanun-nâmesi), TOEM ilâvesi, İstanbul 1330, s. 20.

⁵ Mevdî, *Tercüme-i Şakayık*, İstanbul 1269, s. 293.

⁶ Feridun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, İstanbul 1274 c. I, s. 89.

⁷ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 82, 84.

⁸ BA, Tapu 438, s. 103; TKMGA, nu. 560, vr. 4a vd; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mücedded Anadolu Defteri, nu. 608, s. 296-297, diğer bir sureti Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne nakledilen Afyon Vakıf Defteri, nu. 2, s. 24'de bulunmaktadır.

oğlu Cemaleddin İshak Fakih hâlen İshak Fakih Camii diye anılan bölge civarında bir mescid, medrese, zaviye ve kütüphane için vakıflar tahsis etmişti. h.825/1422 târihli olması gerken⁹ bu vakfiyede İshak Fakih vakf binalarını şu şekildezikretmektedir: "Kütahya beldesinde vâkıfa mensup mahalde (bugünkü İshak Fakih camii civarı) binası yüksek bir mescid-i şerîf ve ma'bed-i münifi ve vefatından sonra kendisine türbe olmak üzere mezkûr mescid ittisâlinde ufak bir zaviye ve mescidin yanında yedi hücre ve geniş bir avlu ve dersihâne denilen yüksek kubbeyi müştemil bir medrese ve mezkûr avlunun ittisâlinde müderrislere, talebe için vakfedilen kitapların muhafazası için, bir hücre, yani kütüphâne bina ve inşâ eyledi ve cümlesini bey", hibe, icâr, rehin, tebdil ve tagyîr olunmayacak şekilde vakf-ı sahîh-i şer'î ile vakf ve habs eyledi¹⁰.

İshak Fakih'in vakfiyesinde yer alan vakıfları şunlardır¹¹:

1-Kütahya nahiyesinde kâin şöhretine binâen tahdidden müstagnî İn karyesi mumailayhin vakfettiği köylerin kâffesi elindeki mülknâme denen senetlerde zikr edilmiştir.

2-Mezkûr nahiyede ve mezkûr İn karnesine yakın mahalde vaki yine tahdidden müstagni Çat karyesi.

3-Kalinsaz? nahiyesine tabi Yoncalı nahiyesinde kâin ve şöhretine mebni tahdidden müstagni Ağızvirân karyesi.

4-Sincanlı'ya tabi yine tahdidden müstagni Kırka karyesi vâkıf bu karyeleri bütün arazi ve mer'aları, dağları ve tepeleri bilcümle tevâbi ve levahik ve amme-i menâfi' ve merafiki ile vakf-ı sahîh-i şer'î ile vakf ve habs eyledi.

5-Kütahya etrafında ayrı ayrı yerlerde kâin ve şöhretlerinden dolayı tahdidden müstagni müteaddid arazi.

6-Kütahya çarşısında kâin müteaddid ve müteferrik dükkanların tamamı. Bu dükkanların muayyen icâreleri müste'cirler yedindeki temessüklerde mezkurdur, tafsîlatı vakf kâtibindeki defterdedir. Sonra vâkı-

⁹ *Germiyanogulları Tarihi*, s. 131-132.

¹⁰ Adı geçen vakfiyenin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki Türkçe tercümesi, Tercüme Defteri nu. 1862, s. 334 v.d.

¹¹ *Germiyan-ogulları Tarihi*, s. 151-152.

fin işi tamam olunca mumâileyh vâkif bu vakfın tevliyet ve tasarrufunu sulbî oğlu Mehmed'e şart ederek, anı müteveli tayin idüp tescilden sonra vakfını ona teslim eyledi...

Bu bilgilerden sonra "vâkif-ı mezkûr evkâfının mahsulâtı her ne mikdara bâlig olursa olsun mezkûr evkâfın beşte birini müteveliye tayin ettiği" kayıtlıdır¹².

Daha sonra medresenin müderrisine günlük otuz dirhem ile senelik beş ölçek buğday verileceği, medrese müderrisinin bu vakfa birinci nazır olmasını, vâkifin kendisi sağ oldukça ikinci nazır, vefatından sonra yabancı birinin ikincinazır olmasını ve bu nazıra günlük bir dirhem verileceği tayin edilmişti¹³.

Medresenin yedi odasındaki talebeye yedi dirhem verilmesini şart etmişti¹⁴.

Müderrislerle talebelere vakfedilmiş olan kitapları muhafaza için bir erkek kütüphane memuru ve buna günlük bir dirhem ile her sene iki ölçek buğday verilmesini tayin etmişti¹⁵. Medrese için bir bevvab yani kapıcı tayin edip ona günlük bir dirhem ile senede bir ölçek buğday verilmesini şart etmişti¹⁶.

Yine medreseye süpürgeci tayin olunmasını şart edip, buna günlük bir dirhem ile senede bir ölçek buğday tayin olunmuştur¹⁷.

İshak Fakîh'in h.825/1422 târihli arapça vakfiyesinde medrese ile ilgili bu bilgiler yer almaktadır. 1429 târihinde, kesin olarak Germiyan ülkesinin Osmanlılar'a geçmesinden sonra, İshak Fakîh'in de Osmanlı hizmetine girmesi gerekir. Çünkü İshak Fakîh'in vakfiyede adı geçen mescidinin 1433 târihli kitâbesi vardır¹⁸. Buna göre bu mescit bu tarihte bitmiştir ve İshak Fakîh de sağ olmalıdır. Ancak II. Murad devri âlimleri arasında Şekayık'ta zikredilmemektedir. Medresesi hakkında ise sâdece XVI. yüzyıl vakıf tahrir defterlerinde bilgi verilmektedir.

¹² Aynı yer, s. 152.

¹³ Aynı yer, s. 152.

¹⁴ Aynı yer, s. 152.

¹⁵ Aynı yer, s. 152.

¹⁶ Aynı yer, s. 152.

¹⁷ Aynı yer, s. 152.

¹⁸ *Kütahya Şehri*, s. 109.

Evkaf defterlerindeki bilgilere gelince, Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinin baş kısmı eksik olduğundan İshak Fakih'in vakıfları hakkında tam bilgi olmamakla beraber, işimize yarayabilecek bazı malumât bulunmaktadır¹⁹.

"Be-cihet-i müderris der-tasarruf-ı mevlânâ Cârullah an-ebnâ-i vâkif-ı el-mezkûr maa-imâmet ve nezârete ve.." ²⁰

"Be-cihet-i tevliyet der-tasarruf-ı mevlânâ Hasan an-evlâd-ı vâkif..." ²¹

Yine Kanunî devrine ait 1534 târihlerindeki icmâl defterinde, Kütahya'da 5 adet bağçe icârları olarak yılda 330 akça, Kütahya'da 4 adet dükkanın kiralari yılda 340 akça, Gedizde bulunan hamamın gelirinin yarısı yılda 1800 akça, Kütahya'da 6 adet çayır geliri yılda 530 akça, Karahisar'da (Afyon) bir kervansaray ve dükkan gelirleri olarak yılda 5272 akça. Bunlara ilâveten vakıf köylerin de gelirleri toplamı olarak bu tarihte vakfın genel toplam geliri 24.970 akçadır²².

II. Selim devrine ait 1571 târihli evkaf defterinde İshak Fakih'in vakıf gelirleri toplam 31.425 akçadır²³.

1571 tarihli evkaf defterinde sonradan hayır sahiplerinin mescide yaptıkları vakıf gelirleri toplamı da yukarıdaki rakamdan hariç olarak yılda 2324 akçadır²⁴.

1571 tarihli mufassal evkaf defterinde İshak Fakih'in vakfının masrafları şu şekildedir²⁵:

Müderris maa-nezaret beher yevm 20 akça fi sene 7200.

Talebe-i medrese fi-yevm 7 akça fi sene 2520

Cüz okuyucuları beher yevm 1 akça, fi sene 360.

Evkaf kâtibi yevm 2 akça fi sene 720, galle 6 müd.

Mescid imamı beher yevm 2 akça fi sene 720, galle 2 müd.

¹⁹ BA, Tapu 369, s. 2-3.

²⁰ BA, Tapu 369, s. 3. Mevlânâ Cârullah'ı Şakayık'da bulamadık.

²¹ BA, Tapu 369, s. 3.

²² BA, Tapu 438, s. 103.

²³ TKGMA, nu. 560, vr. 4a-6a.

²⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 6b.

²⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 6b. 1980 yılı başında tamamlayarak teksir edip dağıttığımız bu araştırmamızdan, Atatürk'ün Doğumunun 100. yılına armağan olarak basılan "Kütahya" adlı hacimli kitapta (1981-1982 İstanbul) büyük ölçüde faydalanıldığını memnuniyetle gördük.

Mescid müezzini beher yevm 2 akça fi sene 720, galle 1 müd.
 Câbi beher yevm 2 akça, fi sene 720, galle 6 müd.
 Tevliyet-i medrese fi yevm 1 akça fi sene 360.
 Ferraş-ı medrese fi yevm 1 akça fi sene 360.
 Nezaret fi yevm 2 akça, fi sene 720.

Karagöz Paşa Medresesi:

Bugün mevcut olmayan bu medresenin varlığını XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden anlamaktayız²⁶. II. Bayezid devrinde vezir olan Karagöz Ahmet Paşa, h.911/1505-1506 târihinde Hasan Paşa'nın yerine Anadolu Beylerbeyisi olmuştur. Kütahyada bir cami, medrese ve muallim-hâne (mektep) yaptırmıştır. Bunlarla ilgili olarak zilkade 917/Ocak 1512 târihli vakfiyesi vardır²⁷. Bu vakfiye'de verilen bilgilerden Karagöz Paşanın Receb 915/Ekim 1509'da vakfını yaptığı 1511'de Şah-kulu isyânında²⁸ ölümünden sonra vakfiyenin tanzim edildiği anlaşılmaktadır.

Şah-kulu isyanıyla ilgili olarak, bir belgede²⁹, Anadolu Beylerbeyisi Karagöz Ahmed Paşa'nın, Kütahya'dan gelen adamların verdikleri bilgilere göre akıbetinin bilinmediği, Kütahya'nın yakılıp yıkıldığı bildirilmektedir.

Nitekim Karagöz Ahmet Paşa bu olayda şehid edilmiştir. 1512 tarihli vakfiyesinde de³⁰ şehiden vefat ettiği kaydedilmektedir.

Bu vakfiyede Karagöz Paşa'nın cami, medrese ve darü'ttalim (mektep) için vakıfları gösterilmektedir³¹.

Kütahya ve Ahi Mustafa zaviyesi yakınında yetmiş yedi odalı Kapan Hanın (Menzilhane) tamamı. Bu hanın ortasında bir mescid, mescidin altında bir çeşme ve bir havuz ve bir ahır ve bir helâ ve bir bahçe ve adı geçen hana bitişik yirmi dükkan. Bunların hududu iki taraftan tarîk-i âmm (kamu yolu) ile rahmetli Ahi Erbasan mezarı ve nasara kilisesi ile hudutludur.

²⁶ BA, Tapu 438, s. 104; BA, Tapu 369, s. 4-5; TKGMA, nu 360, vr. 7b-8b.

²⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Mücedded Anadolu Defteri nr. 587, s. 109-11; Arapça vakfiyenin Türkçe tercümesi (aynı yer Tercüme defteri, nu. 1766, sıra nu. 21, s. 102 vd.

²⁸ Ş. Tekindağ, Şah Kulu Baba Tekeli isyânı, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 3 (1967), s. 34-39; sayı 4 (1968), s. 54-59.

²⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nu. E. 5881 Yusuf imzasiyle yazılmış arıza.

³⁰ VGMA, Tercüme Defteri nu. 1766, sıra nu. 21, s. 1.

³¹ Aynı yer, s. 2 vd.

Yine Kütahya'da adı geçen han önünde adları geçen dükkanlar karşısında bulunan, iki taraftan tarîk-i âmm ve merhum Elvan Bey'in vakıf hamamı (metrûk Eğdemir hamamı) ve Sultanbağı nâmıyla bilinen nehir ile hudutlu on dört adet dükkanın tamamı.

Hanın yakınında Kara adlı kimse mülkü ve nasrani Serkiz ve vâkıfın ve nasrani Iskender mülkü ile hudutlu tahtani (alt) iki oda ve bir çardak ve bir hücre ve bir ahır ve bir su kuyusu ve bir helâ ve iki avlu ve bir fırını müştemil menzilin tamamı. Vakfiyenin devamında vakıfları hakkında uzun uzun bilgi verilmektedir³².

Bundan sonra vakfın, mütevellisi, camiin imamı ve diğer hizmetlilerinin ücretleri hakkında bilgi verilmektedir.

Medrese için, aklî ve naklî ilimleri iyi bilen birisinin müderris olması, itimâda şayan kapıcı olması belirtilmektedir.

Kütahya kadısı ile medresenin müderrisinin evkafın tamamına ve vazifelilere nezaret etmeleri kaydolunmaktadır.

Vakfiyenin devamında Kütahya'da bina edilecek bir imarettin ve imârete bir şeyh (imaret müdürü), harç vekili olarak bir nakib ve aşçı olması yazılıdır.

Mütevelliyeye geçër akça gümüş paradan günlük yirmi dirhem verilmesini,

Medrese müderrisine, günlük gümüş para yirmi dirhem,

Kapıcıya bir dirhem,

Medresede okuyan talebelerin hepsine günlük toplam yirmi dirhem,

Mektebinin muallimine günlük dört dirhem,

Kütahya'da okuyan çocuklara, yetimlere, kaftan, kavuk, ayakkabı ve sair giyim için günde beş dirhem,

Medresede okuyan talebe ile, cami hizmetlileri ve diğer fakirler için imaretin mutfağında pişecek et masrafına günlük yirmi dirhem, ekmek için otuz dirhem, pirinç için yedi dirhem, yemeklik buğday için beş dirhem, yemek pişirmek için odun masrafına dört dirhem, tuz, nohud ve diğer yemek ihtiyacı için dört dirhem harcanmasını belirtmişti.

³² Bkz. VGMA, Adı geçen vakfiye ve Türkçe tercümesi.

Vakfi yapan on iki kasabadaki dükkanlar için her kasabaya birer emin tayin ederek, gelirlerini vakfın câbisine teslim etmelerini ve bunlardan her birine vakfın gelirinden günlük bir dirhem tayin etmişti.

Medrese, cami ve imâret binaları bulundukça, bütün zamanlarda vakfiyenin şartlarına riâyet edilmesini, yıkılıp da evkafı geliri ile iadesi mümkün olmazsa, fakir ve miskinlere verilmesini vakf eylemişti.

XVI. yüzyıl evkaf defterlerinde Karagöz Paşa'nın vakıfları hakkında bilgi verilmektedir.

Kanûnî devrine ait olduğu anlaşılan mufassal evkaf defterinde cami, medrese ve mektebin yıllık geliri 59.680 akça olup, gideri de 47.480 akçadır³³. Bu defterde müderris olarak Mevlânâ Abdullah Efendi'nin ismi geçmekte ve günlüğünün 20 akça olduğu kaydedilmektedir³⁴. Medrese talebesi için günde 22 akça³⁵.

Mütevelliye 20 akça³⁶

Cabiye 5 akça³⁷

Meremmetçiye 3 akça³⁸

1571 târihli evkaf defterinde de Karagöz Paşa'nın vakıf gelirleri toplamı 87.365 akçadır³⁹. Bu tarihte medresede müderris olarak bulunan Kasım Çelebi'ye günlük 20 akça, medrese talebesi için günde 21 akça, mekteb muallimine günde 3 akça verilmesi kayıtlıdır⁴⁰. Bu tarihteki deftere göre vakfın başlıca gelir kaynakları⁴¹ şunlardır ki, vakfiyedeki bilgilere uygunluk göstermektedir.

İcâre-i dekkîn der-nefs-i Gölhisar der-liva-i Hamid fi sene 2.000

İcâre-i dekkîn-i bâzâr der-liva-i Aydın bab 120

İcâre-i dekkîn-i bazar-ı Yenişehir der liva-i Aydın bab 160 fi sene 3.700

³³ BA, Tapu 369, s. 4-6.

³⁴ BA, Tapu 369, s. 6

³⁵ BA, Tapu 369, s. 6.

³⁶ BA, Tapu 369, s. 6.

³⁷ BA, Tapu 369, s. 6.

³⁸ BA, Tapu 369, s. 6.

³⁹ TKGMA, nu. 560, vr. 7b-8a.

⁴⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 8b.

⁴¹ TKGMA, nu. 560, vr. 7b-8a.

İcâre-i dekâkîn-i bazar der-liva-i mezkur (Aydın) bab 125 fi sene 2700

İcâre-i dekâkîn-i bazâr-ı Kavak tabi-i Gediz bab 96 fi sene 800

İcâre-i dekâkîn-i bazâr-ı Balat bâb 240 fi sene 2.400

İcâre-i dekâkîn-i bazâr-ı Gediz der-liva-i Kütahya bab 190 fi sene 6.000

İcâre-i dekâkîn-i bâzâr-ı Eskişehir der-liva-i Eskişehir bâb 60 fi sene 4.890

İcâre-i dekâkîn der-nefs-i İnönü bab 80 fi sene 2.000

İcâre-i kerbânsaray der-İnönü fi sene (yazılmamış)

İcâre-i der-nefs-i Gediz der liva-i Kütahya fi sene 200

İcâre-ihamam der nefsi Gediz fi sene 200

Kanunî devri başlarında Arap-zâde Abdülbakî Efendi'yi 25 akça ile Karagöz Paşa medresesinde müderris olarak görmekteyiz⁴². Pırî-zâde Mahmud Efendi de daha sonra 30 akça ile müderris bulunmaktadır⁴³.

Timurtaş Paşa Medresesi:

Timurtaş Paşa'nın şimdi mevcut olmayan bir medrese ve imaretinin varlığını evkaf defterlerindeki⁴⁴ kayıtlardan öğrenmekteyiz.

Timurtaş Paşa, Kosova savaşı sırasında 1389'da I. Murat tarafından Kütahya ve civarına muhafız olarak tayin edilmiştir⁴⁵. Uzunçarşılı, bu Timurtaş Paşa'nın Sarı Timurtaş Paşa olduğunu kaydetmektedir⁴⁶. Timur Ankara savaşından sonra 1402'de Kütahya'ya gelmiş ve burada bir müddet kalmıştır⁴⁷.

Timur Kütahya'ya geldiği zaman, bu civarların muhafızı bulunan Sarı Timurtaş Paşa'nın hazinelerini elinden almış⁴⁸, ahaliye dokunmayarak kurtuluş parası almakla yetinmiştir⁴⁹.

⁴² Nevî-zâde Atâî, *Hadikatü'l-hadayık fî-tekmileti'ş-şakayık*, İstanbul 1268, s. 38.

⁴³ Atâî, Adı geçen eser, s. 418.

⁴⁴ BA, Tapu 438, s. 104; TKGMA, nu. 560, vr. 2b-3a.

⁴⁵ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nüma*, nşr. F. R. Unat- M. Köymen, Ankara 1949, c. I, s. 246.

⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 574.

⁴⁷ Şerefeddin Ali Yezdi, *Zafernâme*, Calcutta 1888, c. II, s. 449; N. İzzüddin Şamî, *Zafernâme*, Praha 1937, c. I, s. 261; Türkçe tercümesi, N. Lugal, Ankara 1949, s. 312.

⁴⁸ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. Mehmed Ata, İstanbul 1329, c. II, s. 79.

⁴⁹ Zafernâme, trc. N. Lugal, s. 312.

İşte Timurtaş medresesi olarak evkaf kayıtlarında ismi geçen bu medrese Kütahya ve civarının muhafızı bulunan Timurtaş Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Bu medresenin yerini bugünkü Takkacılar (Timurtaş Paşa camii) caminin batısında, şimdiki muslukların bulunduğu yerde olduğunu 1913 yılına kadar da Dârü'l-hadis medresesi ismi altında faaliyet gösterdiğini H.Güner kaydetmektedir⁵⁰.

Timurtaş Paşa'nın medrese ve imaretinin 1534 târihlerindeki geliri 10.525 akça olarak kaydedilmekte ve bundan başka Şihlu nahiyesinde sekiz dönüm bağı var denilmektedir⁵¹.

1571 târihli mufassal evkaf defterinde vakfin gelirlerinin 20.379 akça olduğu kaydedilmektedir⁵². El-masraf başlığı altında da giderleri gösterilmektedir.

Be-cihet-i müderris fi yevm 20 fi sene 7200⁵³

Be-cihet-i talebe fi yevm 6 fi sene 2340⁵⁴

Be-cihet-i tevliyet fi yevm 5 fi sene 1800⁵⁵

Be-cihet-i imamet fi yevm 1 fi sene 360⁵⁶

Be-cihet-i . . . fi yevm 1 fi sene 360⁵⁷

Be-cihet-i hitâbet fi yevm 3 fi sene 1080⁵⁸

Be-cihet-i cibâyet fi yevm 2 fi sene 720⁵⁹

Be-cihet-i kitâbet fi yevm 1 fi sene 360⁶⁰

Be-cihet-i huffaz fi yevm 2 fi sene 720⁶¹

Be-cihet-i nezaret fi yevm 1 fi sene 360⁶²

⁵⁰ *Kütahya Camileri*, s. 15, 16.

⁵¹ BA, Tapu 438, s. 104.

⁵² TKGMA, nu. 560, vr. 2b-3a.

⁵³ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

⁵⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

⁵⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

⁵⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

⁵⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

⁵⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

⁵⁹ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

⁶⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

⁶¹ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

⁶² TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

Vâcidiye Medresesi:

Müderris Molla Vâcid'in ismine izâfe edilerek Vâcidiye medresesi diye anılan bu eser, 1314 yılında Kütahya'da Mübarizüddin Umur bin Savcı tarafından yaptırılmıştır⁶³. Bu medrese Germiyan Beyliği'nin kurucusu I. Yakub Bey zamanında (1300-1340) yapılmıştır. Umur Bey, Germiyan oğlu II. Yakub Bey'in (1387-1429), ana tarafından dedesidir⁶⁴. Medrese bugün üzerindeki kitâbesiyle beraber ayakta durmaktadır. Bu medreseye halk arasında Demir-kapı medresesi de denilmektedir. Germiyan-oğlu Süleyman Şah zâmanında (1361-1387) Abdülvâcid bin Mehmed Efendi'nin bu medreseye müderris olarak tayin edilmesinden sonra⁶⁵, medrese Vâcidiye şeklinde şöhret bulmuştur⁶⁶.

Bu zat Horasan'ın Meşhed şehrinde doğmuş ve sonra Kütahya'ya gelmiştir. Buradaki müderrişliği sırasında çeşitli eserler meydana getirmiştir. Fıkıhtan Şerhü'n-nihâye adlı eserini h.803/1403 yılında yazmıştır. Astronomiye ait Çağmînî'nin Mülahas adlı kitabına bir şerh yazmıştır. Bu kitabını Germiyan ilinin 1429'da Osmanlılar'a kesin olarak geçmesinden sonra, II. Murad'a takdim etmiştir⁶⁷.

Vacidiye medresesinde daha XV. yüzyıl başlarında naklî ilimlerin yanında hey'et ve astronomi gibi ilimlerin de okutulduğu anlaşılmaktadır. Vacidiye medresesinin aynı zamanda rasathâne olarak da kullanılmış olabileceği üzerinde de durulmaktadır⁶⁸. Bu medrese bugün Kütahya'da müze olarak kullanılmaktadır.

Adını medreseye verdiren Abdülvâcid bin Mehmed Efendi, bu medresede müderrişlik yaptıktan sonra 1434'de vefat etmiştir⁶⁹. Kendisi, kitâbesi yok ise de, medresenin içinde medfundur⁷⁰.

Kutbeddin Mekki, 1558'de Kütahya'ya geldiği zaman Vâcidiye medresesinde Veli Efendi'nin 30 Osmanlı akçası ile müderris bulunduğunu belirtmektedir⁷¹.

⁶³ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 32, 33.

⁶⁴ Halil Edhem (Eldem), *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul 1927, s. 293.

⁶⁵ Aydın Sayılı, *Vacidiye Medresesi*, Belleten, sayı 47 (Ankara 1948), s. 656.

⁶⁶ Bu zat hakkında bkz. Mecdi, s. 66.

⁶⁷ A. Sayılı, *Vacidiye Medresesi*, aynı yer, s. 656.

⁶⁸ A. Sayılı, *The Observatory of Islam*, Ankara 1960, s. 254 vd.

⁶⁹ A. Sayılı, *Vacidiye Medresesi*, aynı yer, s. 656. Bu zât hakkında bilgi için bkz. Mecdi, s. 66.

⁷⁰ TKGMA, nu. 560, vr. la-b.

⁷¹ Ekrem Kâmil, *Gazzî - Mekkî Seyahatnâmesi*, Tarih Semineri Dergisi, 1/2, İstanbul 1937, s. 37.

Evkâf defterlerinde, “medrese-i Vâcidiye” şeklinde kaydedilmektedir⁷². 1534 târihlerindeki icmâl defterinde bu medresenin vakıf gelirinin 7162 akça olduğu görülmektedir⁷³. “Bundan gayrı merhum Germiyan-oğlu Yakup Çelebi kendi imareti mahsûlünden yevmî beş akça ve Eğrigöz (Emet) nâm kasaba keferesi cizyesinden yevmî altı akça medrese-i mezbûreye ilhâk idüp bilfiil müderris olanlar mutasarrıfıdır” kaydı bulunmaktadır⁷⁴.

Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinin baş kısmı eksik olduğundan, bu defterde Vâcidiye medresesine ait bilgi bulunmamaktadır⁷⁵.

1571 târihli II. Selim devrine ait evkaf defterinde Vacidiye medresesinin vakıf gelirleri 15.693 akçadır⁷⁶. Vakfın gelirleri sayıldıktan sonra, “anmahsûl-i imâret-i Germiyan-zâde berâ-yı talebe fi yevm 7, fi sene 2520

berâ-yı cihet-i müderris-i Vâcidiye fi yevm 5 akça fi sene 1800” kaydı bulunmaktadır⁷⁷. Ayrıca medresenin işleyişi hakkında başka bir bilgi de kayıtlı değildir⁷⁸.

Germiyanolu Yakup Çelebi Medresesi:

Germiyanlıların son beyi olan II. Yakup Çelebi (ölm. 1429) tarafından Kütahya’da yaptırılmıştır⁷⁹. Gerek Taş Vakfiye’deki bilgilerden ve gerekse XVI. yüzyıl evkaf defterlerindeki kayıtlardan Yakup Bey’in medrese, mescid ve imaret şeklinde bir külliye yaptırdığı anlaşılmaktadır.

Yakup Bey’in h.817/1414’de diktirdiği meşhur türkçe Taş Vakfiye’nin ancak 30 satırı okunabilmiştir⁸⁰ ve çok kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

⁷² BA, Tapu 438, s. 103; TKGMA, nu. 560, vr. 1b.

⁷³ BA, Tapu 438, s. 103.

⁷⁴ BA, Tapu 438, s. 103.

⁷⁵ BA, Tapu 369.

⁷⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 1b-2a.

⁷⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 2a.

⁷⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 2a.

⁷⁹ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 68.

⁸⁰ Bu vakfiyeyi 1905 târihinde Necip Asım Bey 19 satırını okumak suretiyle, fransızca tercümesi ile birlikte yayınlamıştır (Balhasanoğlu, N. Asım, Un Inscription Turque à Kütahya, Keleti Szemle, c. VI, Budapest 1905, s. 351-359); Daha sonra Halil Ethem Bey 30 satırını okuyarak neşr etmiştir (Âl-i Germiyan Kitâbeleri, TOEM, yıl 1, s. 116-120); Uzunçarşılı da 1932 yılında yayınladığı kitâbında bu vakfiyeyi 30 satır olarak neşr etmiştir. (*Kütahya Şehri*, s. 79-82); Biz de Germiyan-oğulları Tarihi adlı kitabımızda bu vakfiyeyi kadı sicilindeki bir suretiyle (Kütahya Müzesi, Kadı Sicilleri, nu. 60, s. 45 vd.) karşılaştırarak yayınladık. (Adı geçen eser, s. 147 vd.)

Bu Taş Vakfiye'de imâretin h.814/1411 târihinde işlemeye başlayıp, beş ay sonra Karaman-oğlu istilası sebebi ile muattal kaldığı ve 2,5 yıl sonra tekrar Yakup Bey'in memleketine sâhip olması üzerine h.817/1414'de Taş Vakfiye'nin dikildiği kaydedilmektedir⁸¹.

H.813/1410 yılında Karamanlılarla Yakup Bey'in arası açılmış ve savaş başlamıştır⁸², ertesi yıl Karaman-oğlu Mehmed Bey Kütahya'yı muhasara ile zaptetmiştir.

Osmanlı sultanı Çelebi Mehmed, Bursa'ya kadar ilerleyen Nasirüddin Mehmed Bey'in⁸³, üzerine hücum edince Karaman-oğlu geri çekilirken, Germiyan-oğullarından aldıkları yerler ile birlikte Kütahya'yı da terk etmesi üzerine Yakup Bey memleketine sahip olmuştur⁸⁴ ve bu Taş Vakfiye'yi diktirmiştir.

Taş Vakfiye'nin çeşitli yerlerinde⁸⁵, Osmanlı sultanı Çelebi Mehmed'in "kabul tutup nişan verdiği"⁸⁶ kayıtlıdır. Bu husus imârete vakıf geliri olarak tahsis edilmiş yerlerin hukuken Çelebi Mehmed'e aid olduğunu gösterir ki, bundan artık 1414 târihinden sonra Germiyan Beyliği'nin Osmanlı himâyesine girdiği keyfiyeti ortaya çıkar⁸⁷.

H.817/1414 târihli Taş Vakfiye büyük bir dikili taş şeklinde olup, boyu 3,30 m. eni 2,10 m. dir. Vaktiyle medresenin bahçesinde dikili iken, medresenin yıkılması ve daha sonra oradan yol geçmesi⁸⁸ sebebiyle bugün Kütüphane olarak kullanılan Yakup Bey'in mescidinin duvarına yerleştirilmiştir.

Kitâbenin baş kısmında, Süleyman Şah'ın oğlu Yakup Beyin bu imâretin h.814/1411'de tamam olduğu, 5 ay işledikten sonra Kahraman-oğlu istilası sebebi ile 2,5 yıl muattal kaldığı ve sonra açıldığı kayıtlıdır⁸⁹.

Daha sonra imâretine vakfettiği yerler ile, imâretin durum ve işleyişi anlatılmaktadır.

⁸¹ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 147.

⁸² Aynı, *İkdü'l-Cum'ân*, türkçe trc. Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktp. nu. 2911/19, s. 27; Makrizî, *Kitâbü's-sülûk, Süleymaniye Ktp. Ayasofya*, nu. 3372/4, vr. 27b.

⁸³ Ş. Tekindağ, *Karamanlılar*, İA, c. VI, s. 324.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* 2, Ankara 1969, s. 49.

⁸⁵ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 91.

⁸⁶ Aynı eser, s. 148.

⁸⁷ Aynı eser, s. 91.

⁸⁸ Aynı eser, s. 86.

⁸⁹ Aynı eser, s. 147.

Yakup Bey Taş Vakfiye'sinde imâretini, Kula'ya (Güldi), Simav Gölü'nü, كورت köyünü, Çepni ve Pınar-başı'nı, Ilcasu'yu çelitiğiyle beraber, Armut-ili'ni, Seydi-köyü, Ayas harimini, Kütahya'da şehir ile Bölücek (Völcek) köyü arasındaki çiftlik ve köşk bahçesini, Yonca bahçesini, Sünbüllü bahçeyi, Davut harimini, Meydan ağzındaki yeri, Sandıklı'daki büyük hamamı ve Sandıklı'dakibahçeyi, Çat'daki bağı, Şeyhlu'daki (Işıklı) Canbaz Bağı'nı, Kütahya'daki Karaağaç köyünü, Donuzlu'daki (Denizli) Hoca-ömer Hamamı ve Dolap'daki yerleri, Denizli'nin Hober kapısındaki iki bahçeyi, Kütahya'daki yeni hamamı v.s. vakfetmişti⁹⁰.

Yukarıda zikr edilen bu yerler için hepsini Sultan Mehmed hüdavidigar (Çelebi Mehmed) kabul edip, nişan verdi denilmektedir⁹¹.

Mütevelli olarak İshak Fakih'i tayin ettiği ve günde beş akça, şehir müdiyle yılda altı müd⁹² buğday verilmesi⁹³

İmâretin Şeyh'i Seyyid Çaffer'e günde on beş akça ve Armut-ilinde Sürmen köyünü ve Kütahya'daki Yonca bahçesinin gelirinin verilmesi, ondan sonra kim şeyh olursa günlük on akça ve yılda altı müd buğday verilmesi⁹⁴.

İmaret medresesinin müderrisine günde altı akça ve yılda altı müd buğday, üç kağrı odun, günde iki çanak aş ve dört ekmek verilmesi⁹⁵.

Dokuz hücreye (oda) günde birer akça, yılda birer müd buğday, her hücreye iki kağrı odun ve her hücreye iki çanak aş, dört ekmek verilmesi⁹⁶.

İmama günde üç akça, yılda altı müd buğday verilmesi, müezzine günde iki akça, yılda iki müd buğday verilmesi⁹⁷ kayyuma⁹⁸ günde iki akça, yılda iki müd buğday verilmesi⁹⁹ Nakib'e¹⁰⁰ günde iki akça, yılda iki

⁹⁰ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 147-148.

⁹¹ Aynı eser, s. 148.

⁹² Aynı eser, s. 148.

⁹³ Aynı eser, s. 148-149.

⁹⁴ Aynı eser, s. 149.

⁹⁵ Aynı eser, s. 149.

⁹⁶ Aynı eser, s. 149.

⁹⁷ Aynı eser, s. 149.

⁹⁸ İmaretin işlerine bakan görevli.

⁹⁹ Aynı eser, s. 149.

¹⁰⁰ İmârette şeyhin yardımcısı olan şahıs.

müd buğday verilmesi¹⁰¹ Ekmekçiye günde iki akça, yılda iki müd buğday verilmesi¹⁰² İmârette günde dört batman et pişmesi kaydedilmektedir.¹⁰³

Yakup Bey'in h.817/1414'de tekrar işlemeye başladığı bu imâretin daha sonra yıkıldığı ve müteveli İshak Fakih tarafından tamir ettirildiğine dâir h.844/1440 târihli kitâbesi¹⁰⁴ hâlen kütüphâne olarak kullanılan eserin giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır.

H.817/1414 târihli vakfiyesine göre günlüğü 6 akça¹⁰⁵ olan medrese müderrisinin XVI. yüzyılda Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinde¹⁰⁶ müderrisin günlüğü 20 akça¹⁰⁷, 1571 târihinde 30 akça¹⁰⁸ ve h.985/1577'den önce de 50 akça olduğu¹⁰⁹ görülmektedir.

XVI. yüzyılda Hamid Efendi¹¹⁰, Rükneddin Efendi¹¹¹, Hubbâ Mollası Mehmed Efendi¹¹², Seyyid Murtaza Efendi gibi bazı zatlar Germiyan-oğlu medresesinde müderristirler.

Bunlardan Hubbaâ Mollası Mehmed Efendi, Şehzade Selim Kütahya'da sancak beyi iken, Kütahya kadısı olmuş, daha sonra Germiyan-oğlu medresesi müderrisliği de buna ilâve edilerek mevleviyet pâyesi verilmiştir.¹¹³

Yakub Bey'in imâretinin zaviyeli camilerden olduğu¹¹⁴ da belirtilmektedir. İmâretin mimarî durumu hakkında sanat tarihçileri bilgi vermektedirler.¹¹⁵

¹⁰¹ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 149.

¹⁰² *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 149.

¹⁰³ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 149.

¹⁰⁴ Halil Ethem, *Âl-i Germiyan Kitâbeleri*, TOEM, yıl 1, İstanbul 1329-1911 s. 128.

¹⁰⁵ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 149.

¹⁰⁶ BA, Tapu 369, s. 204.

¹⁰⁷ BA, Tapu 369, s. 204.

¹⁰⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 150b.

¹⁰⁹ Atâi, s. 242, 243.

¹¹⁰ Atâi, s. 242, 243.

¹¹¹ Mecdî, s. 326.

¹¹² Atâi, 311-312.

¹¹³ Atâi, 311-312.

¹¹⁴ Semavî Eyice, *İlk Osmanlı Devrinin Dînî-İctimâî bir müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Câmiler*, İstanbul Üniversitesi İktisad Fak. Mec., c. XXI, nu. 1-4 (İstanbul 1973), s. 23, 40.

¹¹⁵ Ali Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde, Cami ve Mescidler*, İstanbul 1958, s. 84; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II, Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*, İstanbul 1973, s. 219; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi, ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul 1972 c. II, s. 516-518.

Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinde Yakub Çelebi'nin imâretinin masrafları şu şekilde sıralanmaktadır¹¹⁶.

Müderris Mevlânâ Muslihüddin'e¹¹⁷, günde 20 akça, senede iki müd buğday,

Talebeye günde 3 akça ve yılda 3 müd buğday,

Evkaf'ın mütevellisi Mahmud Çelebi'ye günde 25 akça,

Müderris Mevlânâ Ahmed ve Mevlânâ Şemsüddin'e günde 6 akça,

İmâretin şeyhi Mevlânâ Hasan'a günde 10 akça ve senede 6 müd buğday, nâzır Mevlânâ Hayreddin'e 10 akça,

Balabaniye Medresesi'ni tasarruf eden Mevlânâ Hayreddin Kütahya'daki hıristiyanların cizyesini alması günde 10 akça, bu medresenin talebesine günde 5 akça ödenmesi,

Vakf kâtibi Emir Şah'a günde 5 akça ve yılda 4 müd buğday verilmesi,

İmâret mescidinin imâmı Mevlânâ Ömer'e günde 3 akça ve yılda 6 müd buğday, evkâf kâtibi İskender'e günde 5 akça ve yılda 4 müd buğday,

Cami-i Kebir imâm ve hatîbine günde 6 akça,

On beş hafıza günde 10 akça, Kütahya'daki Yeni Hamam icâresinden verilir,

Vekîl-i harç Hüsâm'a günde iki akça ve yılda 2 müd buğday, imâretin anbarcısı Hüsâm'a günde iki akça, yılda 2 müd buğday, kılârî Hüsâm'a günde 2 akça ve yılda 2 müd buğday,

Türbedar Hayreddin'e¹¹⁸, günde iki akça, yılda 2 müd buğday,

Şem'-dâr Hüsâm'a günde 2 akça, yılda 2 müd buğday,

Ferraş Sinan'a günde 2 akça, yılda 2 müd buğday,

Kapıcı Yusuf'a günde 2 akça, yılda 2 müd buğday,

Ahurcu Hamza'ya günde 2 akça, yılda 3 müd buğday,

¹¹⁶ BA, Tapu 369, s. 204 v.d.

¹¹⁷ Bu isme Şakâyık ve zeyillerinde rastlayamadık.

¹¹⁸ Türbe, imâret mescidinin içinde olup II. Yakub Bey'e aittir.

Sucu ve tamiratçı İshak'a günde 3 akça, yılda 4 müd buğday,
 Câbi, Abdullah'a günde 4 akça ve yılda 2 müd buğday,
 Câbi, Hızır'a günde 4 akça ve yılda 2 müd buğday,
 Câbi, Kara Veli'ye Kütahya'daki hristiyanların cizyesinden günde 1 akça,
 Kütüphaneciye, günde 2 akça, yılda bir müd buğday,
 Kayyum Hüsam'a günde 1 akça, yılda 2 müd buğday,
 İmâretin aşçısı Hasan'a günde 4 akça ve yılda 2 müd buğday,

1534 târihlerindeki defterde Yakup Çelebi'nin imâretinin toplam geliri 76.182 akçadır¹¹⁹. 1571 târihli defterde¹²⁰ vakfın geliri 174.332 akçaya yükselmiştir. 1697 Martundan 1698 Martına kadar bir yıllık imâret muhasebesinde gelir 287.060 akçaya çıkmıştır¹²¹.

1571 târihli evkaf defterinde vakfın masrafları arasında şu bilgiler bulunmaktadır¹²², ki önceki deftere göre mikdarlar artmıştır.

Medrese müderrisinin günlüğü 30 akça,
 Medresede bulunan 9 talebeye 2'ser akça,
 İmâret mütevellisine günde 30 akça,

Rüstem Paşa Medresesi:

Bu medreseyi Kütahya'da Anadolu Beylerbeyliği yapan Kanunî devri vezîr-ia'zamlarından Rüstem Paşa yaptırmıştır. Hâlen ayakta duran ve Karagöz Camii civarında bulunan bu medresenin, kapısı üzerindeki kitabeden h.957/1550 târihinde yapılmış olduğu görülmektedir. Uzunçarşılı bu kitâbeyi neşretmiştir¹²³.

Rüstem Paşa, genç yaşında acemi oğlanlar ocağından yetişmiş, oradan saray intisab etmiş ve Mohaç seferinde padişahın silahdarı iken baş

¹¹⁹ BA, Tapu 438, s. 102.

¹²⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 126b. 150b.

¹²¹ TSMA, nu. D.8752.

¹²² TKGMA, nu. 560, vr. 150b.

¹²³ *Kütahya Şehri*, s. 120.

mîrahurlukla Enderundan çıkmış ve sonra Diyarbekir Beylerbeyisi, kısa bir müddet sonra da Anadolu Beylerbeyliği'ne tayin edilmiştir¹²⁴.

Şehzâde Bayezid ve Cihangir'in sünnet düğünleri dolayısıyla davetli ricâl arasında bulunan Rüstem Paşa Padişah'ın teveccühünü kazanarak üçüncü vezir payesi ile kubbe vezirleri arasına getirilmiş ve Kanunî'nin kızı Mihr-ü-Mah Sultan ile evlendirilmiştir¹²⁵.

Sünnet düğünü Receb 946/1539'da¹²⁶ yapıldığına göre Rüstem Paşa bu tarihte Anadolu Beylerbeyi bulunmakta idi. Rüstem Paşa bir müddet sonra üçüncü vezirlikten, 1541 târihinde ikinci vezirliğe yükseltilmiş ve nihâyet Hadım Süleyman Paşa yerine sadaret mevkiine getirilmiştir¹²⁷.

Rüstem Paşa'nın Kütahya'da Balıklı hamam adıyla anılan bir de hamamı vardır. h.956/1549 târihli kitâbesi Uzunçarşılı tarafından neşredilmiştir¹²⁸.

Rüstem Paşa'nın medresesi paye bakımından inşa tarihi olan h.957/1550'de kırk akçalı idi.

Kınalı-zâde Ali Efendi, tahsilinden sonra bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra h.957/1550'de günlük 40 akça ile Kütahya'daki Rüstem Paşa medresesine, h.958/1551-52 de elli akça ile İstanbul'daki Rüstem Paşa medresesine müderris olmuştur. Daha bazı meşhur medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Ramazan 979/Ocak 1572'de vefat etmiştir. En meşhur eseri Ahlâk-ı alâî'dir¹²⁹.

Şah Mehmed Efendi, tahsilinden sonra mülâzemetle 20 akça ile Bursa'da Molla Hüsrev ve daha sonra bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. h.958/1551'de günlük 40 akça ile Kütahya'da Rüstem Paşa, h.960/1552-53'te İstanbul'da Rüstem Paşa medresesine müderris olmuştur. Süleymaniye'de de müderrislik yaptıktan sonra Kahire, Edirne ve İstanbul'a kadı tayin edilmiş h.978/1570'de vefat etmiştir¹³⁰.

¹²⁴ Ş. Altundağ - Ş. Turan, Rüstem Paşa, İA, c. IX, s. 800.

¹²⁵ Rüstem Paşa, İA, c. IX, s. 800.

¹²⁶ T. Gökbilgin, Süleyman I., İA, c. XI, s. 124; Hammer, Mehmed Ata trc. İstanbul 1330, c. V, s. 208.

¹²⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Rüstem Paşa, İA, c. IX, s. 800 v.d.; T. Gökbilgin, Rüstem Paşa ve hakkındaki ithamlar, Tarih Dergisi, c. VIII, sayı 11-12, İstanbul 1956, s. 11-51; Osman-zâde Tâib, *Hadikatü'l-vüzerâ*, İstanbul 1271, c. I, s. 29 v.d.

¹²⁸ *Kütahya Şehri*, s. 119.

¹²⁹ Hayatı ve diğer eserleri hk. bilgi için bkz. Atâî, s. 165 vd.

¹³⁰ Atâî, s. 137.

Hasan-zâde Mehmed Efendi, babası II. Bayezid devri kazaskerlerinden Hacı Hasan'dır. Mehmed Efendi tahsilini bitirdikten sonra bazı medreselerde müderrislik yapmış ve günlük 40 akça ile Kütahya'da Rüstem Paşa medresesine müderris olarak tayin edilmiştir. H.963/1555-56'da Kariye denilmekle meşhur Honkal Medresesine günlük elli akça ile görevlendirilmiştir. Daha sonra diğer medreselerde de müderrislik yaptıktan sonra h.976/1568-69'da Medine bir sene sonra da Mekke kadılığı yapmış ve h.979/1571-72'de vefat etmiştir¹³¹.

Hüsam Efendi, tahsilinden sonra mülazemetle h.950/1543-44'de günlük 25 akça ile İstanbul'da Kumasti, 30 akça ile Dimetoka'da Abdülvasi, 40 akça ile Kütahya'da Rüstem Paşa, h.970/1562-63'de Yenişehir'de Süleyman Paşa medresesine 50 akça ile tayin edilmiştir. Daha sonra müderrislik ve müftülük vazifelerinde bulunmuş ve h.986/1578-79'da Şam müftüsü olmuş iken, h.989/1581-82'de Mekke'de vefat etmiştir¹³².

Kütahya'daki Rüstem Paşa Medresesi hakkında, Rüstem Paşa'nın bütün vakıflarını ihtiva eden ve sonradan tanzim edildiği anlaşılan defterde; sekiz nefer danişmendin her bir neferine günlük ikişer akça ve bevhab (kapıcı) ve ferraş(temizleyici) olan kimselere günlük birer akça verilmesi kaydedilmektedir¹³³.

Rüstem Paşa medresesi hakkında evkaf defterlerinde kayıt bulunmamaktadır.

Molla Halil Medresesi:

Bugün mevcut olmayan bu medresenin varlığını evkaf defterlerindeki kayıtlardan öğrenmekteyiz¹³⁴.

Bu medreseyi yaptıran zat Halilî diye meşhurdur. Babasının adı Mahmud olup aslen Germiyanlı (Kütahya)dır. Bu medreseyi yaptıran Molla Halil tahsilinden sonra bazı medreselerde müderrislikte bulunmuş ve İstanbul'da Sahn-ı Semân medreselerinden birisine müderris olmuştur. II. Bayezid Edirne'deki medresesini inşa ettirince müderrisliğine bu zatı tayin etmiştir. Daha sonra İstanbul Kadısı ve Rumeli Kazaskeri olan Halil Efendi, Yavuz Selim'in ilk devirlerinde vefat etmiştir¹³⁵.

¹³¹ Atâî, s. 168 vd.

¹³² Atâî, s. 262, 263.

¹³³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, nu. 635 (Rüstem Paşa Vakfiyesi Defteri), s. 159.

¹³⁴ BA, Tapu 369, s. 42; Ö. L. Barkan - E. H. Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir defteri* 953 (1546), İstanbul 1970, s. 47, krş. BA, Tapu 670, s. 119.

¹³⁵ Mecdî, s. 324.

Hâlen mevcut olmayan bu medresenin şimdiki Kütahya müftülüğü yerinde olduğunu Hamza Güner yazmaktadır¹³⁶.

Halil Efendi'nin bu medresesi hakkında, İstanbul'da da vakıfları bulunması dolayısıyla, İstanbul Evkaf defterinde bazı bilgiler bulunmaktadır¹³⁷. Vakf-ı Mevlânâ Halîf bin Mevlânâ Mahmud:

Vakıf kayıtlarında Halil Efendi'nin Cemaziyelevvel 910/1505 târihli vakfiyesi olduğu ve bu vakfiyenin Seydi bin Üveys imzasını taşıdığı belirtilmektedir¹³⁸. Demek oluyor ki, Molla Halîl bu medreseyi 1505 târihinde yaptırmıştır.

XVI. yüzyılda 1558 târihinde Kütahya'yı ziyâret eden Kutbeddin Mekkî, bu medresenin adını zikretmekte ve müderrisi Vildan Efendi'nin günlük 20 Osmânî aldığını bildirmektedir¹³⁹.

Vildan Efendi, Atâî'de bulamadığımız bu zat, 1558 târihinde yukarıda da anlatıldığı gibi günlük 20 akça ile burada müderrislik yapmaktadır.

H.953/1546 târihli Evkaf defterinde bu medrese ve vakıfları hakkında şu bilgiler verilmektedir¹⁴⁰:

- Cihet-i tedris fi yevm (günlük) 20 akça
- Cihet-i talebe fi yevm 25 akça
- Cihet-i eczâhânan (cüz okuyanlar) 5 nefer fi ı yevm 5 akça.
- Cihet-i tevliyet fi yevm 5 akça
- Cihet-i cibâyet fi yevm 2 akça
- Cihet-i meremmetçi-i evkaf (haric ez-vakf) fi yevm ı akça.

Medresenin masrafları hakkında bunlar yazılıdır. Medresenin vakıf gelirleri¹⁴¹ hakkında Kütahya'dakileri ile ilgili olanlar şunlardır.

1- Kütahya'da Sakahane mahallesindeki hamamdan¹⁴² yılda 12600 akça.

¹³⁶ *İstanbul Vakıfları Tahrir defteri*, s. 47, not 3.

¹³⁷ BA, Tapu 670'den naklen *İstanbul Vakıfları Tahrir defteri*, s. 47.

¹³⁸ Aynı eser, s. 47.

¹³⁹ Ekrem Kâmil, Gazzi - Mekkî Seyahatnâmesi, adı geçen yer, s. 37.

¹⁴⁰ *İstanbul Vakıfları Tahrir defteri*, s. 47.

¹⁴¹ Aynı eser, s. 47.

¹⁴² Aynı eser, s. 47.

2- Bu hamamın önündeki *başhane* geliri olarak yılda 2800 akça.

3- Hamamın yanında 4 adet dükkan geliri yılda 300 akça.

Bu medresenin İstanbul'daki vakıfları hakkında şu bilgiler verilmektedir¹⁴³.

Arabacıyan semtinde dört hane ev geliri yıllık 720 akça,

Kabban-ı Dakıyk yakınında 6 dükkan ile 3 hane ve geliri yılda 2.640 akça,

Güreşciyan tekkesi yanında fevkanî ve tahtanî 5 hane ev geliri yılda 720 akça,

Evanoğlu mahallesinde tahtanî ve fevkanî evler geliri olarak yılda 1800 akça,

Yine Evanoğlu mahallesinde tahtanî ve fevkanî evler geliri olarak yılda 1440 akça,

Galata'da lonca mahallesinde fevkanî ve tahtanî evler ile dükkanlar geliri olarak yılda 1.800 akça.

Böylece h.953/1546 senesinde bu vakfın toplam geliri 24.840 akça etmektedir.

Yine aynı târihte toplam masraf 20.880 akça ediyor¹⁴⁴. Bu tarihteki vakfın artan geliri 3960 akçadır.

Geçmiş senelerden toplam olarak artan gelir de 33.636 etmektedir¹⁴⁵.

"Şart-ı vâkif: mahsûlât-ı evkâf mesarif-i muayyenesine sarf oluna ve merhumun cemi-i mesârifi kasaba-i Kütahya'da vaki olmuşdır ve tevliyet ve tebdil kendüye ba'dehu aslah-ı utakasına ola ve ba'dehüm Padişah virdüğü kimesneye ola ve cibâyet mu'takı İbrahim'e ba'dehu bir ahar kimesneye ola müteveli Hasan Halife'dir"¹⁴⁶.

Yukarıda bahsi geçen vakıf kayıtlarının devamında Halil Efendi'nin kızı Fâatma Hatun'un da bir mektep yaptırmış olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁷.

¹⁴³ İstanbul Vakıfları Tahrir defteri, s. 47.

¹⁴⁴ İstanbul Vakıfları Tahrir defteri, s. 48.

¹⁴⁵ Aynı eser, s. 48.

¹⁴⁶ Aynı eser, s. 48.

¹⁴⁷ Aynı eser, s. 48.

Bu medrese hakkında 1534 târihli defter¹⁴⁸ ile Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinde¹⁴⁹ bilgiye rastlanamamıştır.

1571 târihli evkaf defterinde, Halil Efendi'nin vakıf gelirleri ve masraflarını gösterilmektedir¹⁵⁰:

Buna göre Kütahya'da hamam geliri yılda 10.800 akça

Dükkan geliri 3.940 akça

Dükkan, çayır ve zemîn geliri 348 akça

Debbağhane geliri 360 akça olarak toplam 15.448 akça ve İstanbul'daki vakıf gelirleri olarak da 9.440 akça yekûnu 24.888 akça etmektedir.

1571 târihindeki masrafları da aşağıdaki şekildedir¹⁵¹:

Müderris fi yevm 25 akça.

Talebe, neferen 10, fi yevm 5 fi sene 1800.

Mütevelliye fi yevm 5 fi sene 1800.

Cüz okuyucuları fi yevm 5, fi sene 1800.

Câbi der-İstanbul beher yevm 2 fi sene 720.

Câbi der-Kütahya fi yevm 1 fi sene 360.

Meremmetçi fi yevm 1 fi sene 360.

Hatuniye Medresesi:

Hâlen mevcut olmayan bu medrese Evkaf defterlerindeki kayıtlarda yer almaktadır¹⁵².

Kanunî devrine ait evkaf defterinde: "Evkaf-ı medrese-i Hatuniye fi nefsi Kütahya be-tevliyet-i Mevlânâ Alaüddin der defter-i köhne hâliya Padişahımız hazretlerinin berat-ı hümâyuniyle Mevlânâ Sinan Halife mu-tasarıfıdır"¹⁵³.

Buradaki kayıttan bu medresenin mütevellisi Kanunî devrinde Mevlânâ Sinan Halife'dir. Daha önce yapılmış köhne defterdeki kayıttan da Mevlânâ Alaüddin müteveli olarak görülmektedir. Bu devreye ait evkaf defteri

¹⁴⁸ BA, Tapu 438.

¹⁴⁹ BA, Tapu 369.

¹⁵⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 37b.

¹⁵¹ TKGMA, nu. 560, vr. 37b.

¹⁵² BA, Tapu 369, s. 24; BA, Tapu 438, s. 107; TKGMA, nu. 560, vr. 18a.

¹⁵³ BA, Tapu 369, s. 24.

elde mevcut olmadığı için medresenin daha önceki devresine ait bilgi edinmek mümkün olamamaktadır.

Bugün Kütahya'da Hatuniye mahallesinde Hatuniye Camii¹⁵⁴ adıyla anılan bir eser mevcuttur. Evliya Çelebi¹⁵⁵ bu camii kitabesini yanlışlıkla Karagöz Paşa Camii kitâbesi olarak kaydetmektedir. Bu kitâbeye göre ebced hesabıyla bu eserin tarihi h.1061/1650-51'dir. Uzunçarşılı bu kitâbenin camiiin tamir ve minare kitâbeleri olması gerektiğini ve eserin aslının XVI. yüzyıla aid olduğunu kaydeder¹⁵⁶.

Bu mescid ile Hatuniye medresesinin aynı tarihlerde yapılmış olması ve XVI. yüzyılın başlarına aid bulunması kuvvetle muhtemeldir.

1534 târihlerindeki tahrir defterinde vakıf geliri olarak 335 akça kaydedilmektedir¹⁵⁷. 1571 târihli evkaf defterinde de toplam geliri 641 akça etmektedir¹⁵⁸. Ayrıca Karahisar Sancağı'nda da vakfi olduğu kayıtlıdır.

Balabaniye Medresesi:

Bugün mevcut olmayan bu medrese evkaf defterlerinde görülmektedir¹⁵⁹. Bu medreseye Balaban Paşa ve Nallı Medresesi de denildiği belirtilmektedir¹⁶⁰.

Hamza Güner¹⁶¹ bu medresenin 1293/1876 yılına kadar Vacidiye ayarında bir medrese iken bu tarihte Hacı Hüseyin Paşa tarafından tekke hâline getirildiğini yazmaktadır. Medrese ve tekke yıkılmadan önce Kütahya Müzesi'ne götürülen kitâbe şudur¹⁶²:

Medrese iken ma'bed oldu tek perişan kalmadı,
İstemez Na'lin dervişler gelür yalın ayak.
Dahile târih-i nev didi erenler evcden
Eyledi Hacı Hüseyin Paşa Efendi tekke
1293/1876

¹⁵⁴ *Kütahya Camileri*, s. 37 vd.

¹⁵⁵ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 21.

¹⁵⁶ *Kütahya Şehri*, s. 122.

¹⁵⁷ BA, Tapu 438, s. 107.

¹⁵⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 18a.

¹⁵⁹ BA, Tapu 438, s. 103; TKGMA, nu. 560, vr. 2a.

¹⁶⁰ *Kütahya Camileri*, s. 87.

¹⁶¹ Aynı eser, s. 87.

¹⁶² Aynı eser, s. 87.

Kanunî devrine ait bir evkaf defterinde; Balabaniye medresesi müderrisi olarak görülen Mevlânâ Hayreddin'e, Germiyan-oğlu Yakub Çelebi imâretinin gelirlerinden Kütahya'daki hristiyanların cizyesini alması ve günde on akça verilmesi, medresenin talebesine de günde beş akça ödemesi kaydedilmektedir¹⁶³.

1534 târihlerindeki deftere göre bu medresenin vakıf gelirleri 1882 akça olup¹⁶⁴, "bundan gayrı merhum Germiyan-oğlu Yakub Çelebi kendi imâreti zevâidinden sekiz akça tayin eylemiştir, bilfiil müderris olanlar mutasarrıflardır" kaydı vardır¹⁶⁵.

Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinde Germiyan-oğlu imâretinin masraflarını verirken "Balabaniye medresesini tasarruf eden Mevlânâ Hayreddin Kütahya'daki hristiyanların cizyesini alması, müderrise günde 10 akça, talebeye de günde 5 akça ödenmesi" kayıtlıdır¹⁶⁶.

1571 tarihli evkaf defterinde Balabaniye Medresesi'nin vakıf gelirleri toplamı 5139 akçadır¹⁶⁷.

Yine bu defterde el-vezayif başlığı altında¹⁶⁸:

Be-cihet-i müderris fi sene 5053 akça

Be-cihet-i talebe fi yevm 5 fi sene 1800 akça diye bilgi bulunmaktadır.

B- CAMİ VE MESCİDLER

a. Camiler

Bilindiği üzere Osmanlılar zamanında, camiler, bir ibâdet yeri olarak Cuma ve bayram namazlarının da kılındığı ve bu sebeple hutbe okunması için minberi olan, ekseriya büyük yapılardır. Nitekim XVI. yüzyılın ilk yarısında Kütahya'da cuma namazının kılındığı üç büyük cami olduğu bilinmektedir¹. Bunlar da Cami-i Kebir (Ulu cami), Hisarbeyoğlu Mustafa

¹⁶³ BA, Tapu 369, s. 204.

¹⁶⁴ BA, Tapu 438, s. 103.

¹⁶⁵ BA, Tapu 438, s. 103.

¹⁶⁶ BA, Tapu 369, s. 204.

¹⁶⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 2a-b.

¹⁶⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 2b.

¹ "Nefs-i Kütahya'da beylerbeyi oturur, üç yerde cuma namazı kılınur..." (BA, Tapu 438, s. 101).

Camii ve Karagöz Paşa Camileridir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında cuma camii olarak bunlara Lala Hüseyin Paşa Camii ile Timurtaş Paşa (Takka-cılar) Camii de ilâve edilir. Ömer oğlu Aşık Mehmet eserinde XVI. yüzyılın sonları için, Eskişehirli Derviş Yusuf'tan naklen Kütahya'da 7-8 cami olduğunu bildirmektedir².

Camii-i Kebir (Ulu Camii): Bugün Kütahya'da Ulu Camii diye bilinen bu anıt hakkında, XVI. yüzyıla ait evkaf defterinde şu şekilde bilgi bulunmaktadır: "Evkaf-ı Camii-i Kebir merhûm ve mağfûr Yıldırım Han aley-hirrahme ve'l-gufrân der-nefs-i Kütahya" diye başlayıp³, vakıfları ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Yıldırım Bayezid, 1381 târihinde Germiyan-oğlu Süleyman Şah'ın kızını alması ile Kütahya ve civarı Osmanlı Sultanı I. Murad'a gelinin cihazi olarak verilmiştir⁴. 1381 târihinden itibaren de Yıldırım Bayezid Kütahya'ya vali olmuştur ve bu durum 1389 Kosova Savaşı'na kadar devam etmiştir⁵. Daha sonra Yıldırım Bayezid Osmanlı tahtına gelmiş ve 1402'de de Ankara savaşı neticesinde vefat etmiştir.

Evliyâ Çelebi'de⁶ Ulu Camii'nin Yıldırım Han'ın bir eseri olduğu ve Musa Çelebi tarafından tamamlandığı bildirilmektedir. Bu duruma göre bu caminin yapılmasına Yıldırım Bayezid zamanında başlanmış ve Musa Çelebi zamanında bitirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki kayıtlarda da Yıldırım Bayezid Han Camii olduğu yazılıdır⁷.

İ. H. Uzunçarşılı⁸ Camii'nin vakfiyesinin I. Sultan Mehmed zamanında tanzim edildiğini ve vakfiyeye göre Camii'nin h.813/1410 yılında tamamlandığını belirtir.

Camii çeşitli zamanlarda tamir görmüş ve bugünkü şekliyle tamamen değişmiştir.

² Mehmed Aşık bin Ömer, *Menâzirü'l-Avalim*, Topkapı, Revan Ktp. nu. 1667, vr. 338a-b.

³ TKGMA, nu. 560, vr. 6b.

⁴ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 65.

⁵ Bkz. M. Ç. Varlık, Kütahya'nın Türk Hakimiyetine geçişi, Atatürk Ün. Fen-Edebiyat Fak. araştırma Dergisi, Sayı 14, Erzurum 1986, s. 260 vd.

⁶ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 20.

⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Bursa esas 1/1, sıra nu. 2816.

⁸ *Kütahya Şehri*, s. 107. Biz bu vakfiyeyi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde araştırdık isek de bulamadık.

Evliyâ Çelebi⁹ cami'i şu şekilde anlatır. Cami'in Kanunî Sultan Süleyman zamanında tamir gördüğünden bahseder. Cami'in tûlen (uzunluk olarak) 140, arzan (en bakımından) 90 ayak olduğunu, iki yan ve bir kible kapısının bulunduğunu, içinde 57 çam direk olduğunu yazar. Tek kubbeli, üzerinin kurşun örtülü ve baştan başa kargir olduğunu zikreder. İçinin 2 bin kişiyi alabileceğini belirtir ve şehirde bundan büyük selâtin cami'i yoktur der.

Cami çeşitli zamanlarda tamir edilmiştir. Evliyâ Çelebi Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki tamirinden bahseder¹⁰. H. 1220/1805 târihinde cami'in tamire muhtac olduğu Kütahya Kadı sicilinde kayıtlıdır¹¹. Bunun üzerine cami tamir edilmiştir. Nitekim h.1223 tarihli bir tamir kitâbesi vardır¹².

1309/1891-92 senesinde cami'in sadece son cemaat yeri, mihrabdan ufak bir kısım ve minaresi bırakılarak, geriye kalanın tamamı, yeniden yapılmış ve ölçüleri aynen muhafaza edilmiştir. Bu tamirin kitâbesi de mevcuttur¹³.

Şimdi altı sûtûn üzerine iki büyük, 4 küçük ve 6 yarım kubbeden meydana geldiği görülmektedir. Mermer olan sûtûnlar Çavdarhisar harabelerinden getirilmiştir. 46x26 m. ebadındadır¹⁴.

Revakın sağ bölmesinde iki direk arası kapatılarak yerden birkaç basamak yüksekliğinde olmak üzere eklenmiş olan Vahid Efendi (Paşa) Kütüphanesi vardır. Vahid Efendi önce sefir sonra Reisü'l-Küttâb vekili iken 1224'de Kütahya'da ikâmete me'mur edildiği devrede bu kütüphaneyi kurmuştur¹⁵. Vahit Paşa'nın bu kütüphanesinin h.1222/1812 târihli kitâbesi mevcuttur. Kütüphanesinin vakfiyesi de vardır¹⁶. Daha sonra buradaki kitaplar, Kütahya'daki Yakub Çelebi İmâreti kütüphane şeklinde kullanılmaya başlanınca buraya getirilmiştir. Şimdi de bu kitaplar bu imâretteki kütüphanede bulunmaktadır.

⁹ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 20-21.

¹⁰ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 20 v.d.

¹¹ Kütahya Müzesi, Kütahya Kadı Sicilleri, nu. 7, vr. 28a, sıra nu. 141.

¹² Kitâbe için bkz. *Kütahya Şehri*, s. 108; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin ilk devri*, 1966 İstanbul, c. I, s. 513.

¹³ *Osmanlı Mimarisinin ilk devri*, c. I, s. 510.

¹⁴ *Osmanlı Mimarisinin ilk devri*, c. I, s. 509-510.

¹⁵ Aynı eser, c. I, s. 513.

¹⁶ *Kütahya Şehri*, s. 133.

1534 târihlerindeki icmâl defterinin Kütahya Sancağı sonundaki vakıf kayıtlarında Cami-i kebir'in vakıf gelirleri toplamı 8555 akçadır¹⁷. 1571 târihli mufassal evkaf defterinde bu cami'in vakıf gelirleri 20.603 akçaya yükselmiştir¹⁸.

1571 târihli defterde masraf başlığı altında verilen bilgilerde cami görevlilerinin aldıkları günlük akça miktarları kayıtlıdır.

Müezzinlere günde 2 akça, yılda 760 akça¹⁹

Muarrife²⁰, günde 1 akça, yılda 360 akça²¹

Hafızlara günde 8 akça, yılda 3060 akça²²

Çırag ve hasır için günde 1 akça, yılda 360 akça²³

Câbiye günde 1 akça, yılda 360 akça²⁴

Mütevelliye günde 1 akça, yılda 360 akça²⁵

Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinde de cami'in vazifelileri hakkında aynı bilgiler bulunmaktadır²⁶.

Hisarbeyi-oğlu Mustafa Cami'i (Saray Cami'i): 1530 târihli tahrir defterinde vakıfları dolayısıyla "Cami-i Hisar Beyi oğlu Mustafa" kaydı vardır²⁷. Şimdi Kütahya'da halk arasında Saray Camii diye anılan bu Hisar Beyi-oğlu Mustafa Camiidir. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde bu cami'in bulunduğu bölgeye Hisarbeyi mahallesi denilmekte olup şimdiki durumda Saray mahallesi denilmektedir.

¹⁷ BA, Tapu 438, s. 102.

¹⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 6b-7b.

¹⁹ TKGMA, nu. 560, vr. 7b.

²⁰ Muarrif, cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını hayr ile anan vazifeli hakkında kullanılan bir tabirdir. (M. Z. Pakalın, Muarrif maddesi, Tarih Deyimleri ve Terimleri, c. II, s. 552).

²¹ TKGMA, nu. 560, vr. 7b.

²² TKGMA, nu. 560, vr. 7b.

²³ TKGMA, nu. 560, vr. 7b.

²⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 7b.

²⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 7b. İmam ve hatip hakkında bilgi yoktur.

²⁶ BA, Tapu 369, s. 4.

²⁷ BA, Tapu 438, s. 108.

Bu cami'in h.894/1487 târihli kitâbesi neşredilmiştir²⁸. 15 Zilhicce 889/Aralık 1484 târihli bir vakfiyesi²⁹ ve bu vakfiyeye ek Muharrem 897/1491 târihli bir zeyli³⁰ vardır.

Mustafa'nın babası Hisar Beyi Germiyan-oğlu II. Yakub Bey'in subaşı olup, h.792/1390'da Yıldırım Bayezid, Yakub Bey ve Hisar Beyi'ni Trakya'da İpsala kalesine hapsedmiştir³¹.

Hisar Beyi'ni Germiyan-oğlu II. Yakub Bey'in h. Zilkade 325/Ekim 1422 târihli vakfiyesinde şahitler arasında görmekteyiz³². Burada Hisar Beyi'nin babasının adının Eynehan Bey olduğu kayıtlıdır. Hisar Beyi'nin II. Yakub Bey'in Şaban 825/1422 tarihli diğer bir vakfiyesinde de şahitler arasında görmekteyiz³³.

Cami sahibi Mustafa Bey'in vakfiyesinde Mahmud Çelebi isimli oğlu ve Ayşe adlı kızının adları geçmektedir³⁴.

Evliyâ Çelebi³⁵ kendisinin bu Mustafa Camii'nin mütevellisi olduğunu ve câmiî tamir ettirdiğini kaydetmektedir.

18 Zilhicce 889/Aralık 1484 târihli arapça vakfiyesinde, Mustafa Bey'in, Kütahya'da Hisar Beyi Mahallesi'nde cuma ve bayram namazları ve diğer vakit namazları ile diğer ibâdetler için bu cami'i yaptırıp vakfettiği kayıtlıdır³⁶.

Vakfiyenin devamında cami için vakfettiği yerler yazılmaktadır³⁷.

1- Alayuntlu köyü, babası tarafından kendisine hibe edilmiştir ve II. Bayezid tarafından takrir ve tevsik olunmuştur.

²⁸ Kütahya Şehri, s. 111.

²⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mücedded Anadolu Defteri nu. 6-739, s. 208 v.d.

³⁰ Aynı yer, aynı defter, nu. 6-739, s. 222.

³¹ *Âşıkpaşa-zâde*, nşr. Atsız, s. 142.

³² F. N. Uzluk, Germiyan-oğlu Yakub II. Bey'in vakfiyesi, VD, c. VIII (Ankara 1969), s. 89.

³³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mücedded Anadolu Defteri, nu. 9-605, s. 253, sıra nu. 340; Arapça vakfiyenin Türkçe tercümesi, tercüme defteri, nu. 1767, s. 86, sıra nu. 15.

³⁴ VGMA, Mücedded Anadolu Defteri, nu. 6-739, s. 222.

³⁵ Seyahatnâme, c. IX, s. 21-22.

³⁶ VGMA, Mücedded Anadolu Defteri, nu. 6-739, s. 208 v.d. bu arapça vakfiyenin Türkçe tercümesi VGMA, Tercüme defteri nu. 1767, s. 347.

³⁷ VGMA, Tercüme defteri nu. 1767, s. 347, v.d.

2- Adı geçen köyün yakınında, hepsi bir çatı altında Kütahya suyu üzerinde dönen dolaplı üç değirmenin tamamı. Bunları vâkıf kendisi yaptırmıştır.

3- Kütahya'da Şehreküstü Mahallesi'nde biri erkeklere diğeri kadınlara mahsus çifte hamam. Bu iki hamamdan erkeklere âid olanı vâkıfın babası tarafından kendisine hibe olarak intikal etmiş, kadınlara aid olanı da sultanın izniyle kendisi yaptırmıştır.

4- Kütahya'da Çıkrıkçılar çarşısında herkes tarafından bilinip tanınan iki kelleci dükkanın tamamı. Bunlardan birini satın almıştır. Diğeri ise Kemaleddin Paşa evkaf arsası üzerine 90 yıllığına kiralanarak şehir kadısı Seydi bin Ahmed tarafından ilâm verilmiştir.

5- Biri Haseki harimi, diğeri Arpa bahçesi namıyla maruf iki bahçenin tamamı, bunlardan biri şehrin dışında, diğeri, adı geçen cami'in yanındadır. Herkesçe bilinip tanınmaktadır ve babasından kendisine hibe olarak verilmiştir.

6- Hepsi Karahisar-ı Sahib'de bulunan, ahali arasındaki şöhretine ve adı geçen vâkıfa nisbetle herkesçe bilinen dört dükkanın tamamı.

Bütün bunlar vâkıf tarafından vakıf usulü gereğince vakfedilmiştir.

Vakfiyenin devamında evkafa müteveli olarak, kendi neslinden erkeklerin, bunlara devam etmezse, sülbî kızlarına ve sonra oğullarının sülbî kızlarına, bunlar sona ererse vâkıfın azadlılarından müslüman olanlarına verilmesini bunlar da sona ererse Anadolu Kazaskerinin müteveli tayin etmesini şart koşuyor³⁸.

Vakfın mütevellisine, her yılın toplam mahsülünün beşte birini tayin etmiştir³⁹. Ortakçılardan ve çiftçilerden alınan örfî rüsum beşte bire mahsup edilmeyecektir. Zira o rüsum beşte birden fazla olarak yine mütevelliyeye aittir.

Evkafın mütevellisi vâkıfın kendisi veyahut ne kadar aşağı giderse gitsin oğullarından biri oldukça mütevellilik hakkındaki bu usûle riâyet edilecek ve katiyyen değiştirilmeyecek⁴⁰.

³⁸ VGMA, Tercüme defteri nu. 1767, s. 351.

³⁹ VGMA, Tercüme defteri nu. 1767, s. 351.

⁴⁰ VGMA, Tercüme defteri nu. 1767, s. 351.

Oğul silsilesi sona erip, kızlara yahut herhangi bir vakit bu evkafa mütevellî olacak başka kimselere intikal ettiğinde örfî rusum da dahil olup mütevellîlik hakkı kaçsa olursa olsun yıllık toplam mahsulün onda biri olacaktır⁴¹.

Vâkıf, utekasının⁴² en sahihlerinden bir nazır tayin edilmesini ve nâzırın vakfın umûmî işleri yanında bütün câbilik işlerini yürütmesini ve bu hizmetlere karşılık günde iki dirhem ve buna ilâveten sâlârlık (salarîyye) adıyla tahsil edilen resmî⁴³ de almasını şart etmiştir⁴⁴. Nazırlık, konusundaki utekasından ehil kimse bulundukça bunların, sona ermesinden sonra bu hizmete uygun bir kimse olacaktır.

İmamlık için, beş vakit namaz kıldırmak, cuma günü hutbe okumak ve cuma namazı kıldırmak ve diğer ibâdet hizmetleri için günde beş dirhem tahsis etti⁴⁵.

Müezzin için günde iki dirhem tayin edildi⁴⁶.

Muarriflik⁴⁷ için günde bir dirhem verilecektir⁴⁸.

Kur'ân-ı Kerim'i hatm için, her gün öğle vakti camide mütevellî tarafından tayin edilen yedi kişiye günlük toplam yedi dirhem⁴⁹.

Kayyumluk için, camii açıp kapamak, silmek süpürmek, yaygılarını sermek, çeragları, kandilleri yakmak ve temizlemek, camiin hasır ve çerağı ve yağ masraflarıyla birlikte her gün üç dirhem tayin edildi. Bu üç dirhem, tevzi ve tahsisi mütevellî tarafından doğrulukla yapılacaktır⁵⁰.

Vakfın gelirleri müsaid olduğu müddetçe her hak sahibine hakkı tamamen verilecektir. Bir hadise ile vakfın gelirlerinde azalma olursa, adil bir ölçüde eksiltme yapılacaktır. Vakfın gelirlerinden artanlar, tamir için

⁴¹ VGMA, Tercüme defteri nu. 1767, s. 352.

⁴² Azadlı köle.

⁴³ Hububattan öşür ile birlikte alınan resim. Daha fazla bilgi için bkz. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. III, s. 101.

⁴⁴ VGMA, Tercüme defteri, nu. 1767, s. 352.

⁴⁵ VGMA, Tercüme defteri, nu. 1767, s. 352.

⁴⁶ Aynı yer, s. 353.

⁴⁷ Cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını hayır ile anan kimse.

⁴⁸ VGMA, Tercüme defteri, nu. 1767, s. 353.

⁴⁹ Aynı yer, s. 353.

⁵⁰ Aynı yer, s. 353.

saklanacak, eğer vakfın çoğalmasına müsait ise yeni ev vakıflar satın alınacaktır⁵¹.

Eğer cami harap olursa defalarca yeniden yaptırılacaktır. Yaptırılması mümkün olmazsa, vakfın gelirleri müslüman fakirlere, miskinlere, muhtacılara verilecektir⁵².

Bu vakfiyeye, Muharrem 897/1491 târihinde yapılan bir ek vakfiye ile⁵³ şu ilâveler yapılmıştır.

Ahi Mustafa mahallesinde köprü başında herkesçe bilinen üç dükkanı satın alıp cami'e vakf eyledi⁵⁴.

Küçük oğlu Mahmud Çelebi'ye mütevellilik hakkı olarak beş dirhem ve dolaplı değirmenlerin mahsûlünden beş müd buğday tahsis etti⁵⁵. Mahmud Çelebi'nin vefatından sonra bunlar vakfa aid olacaktır.

Küçük kızı Ayşe'ye iki dirhem tayin etti ve kızı evlendikten sonra bu iki dirhem adı geçen oğluna aid olacaktır⁵⁶.

Bu târihten itibaren Mahmud bin Abdullah'ı vakfın nâzırlık, câbilik ve kâtipliğine tayin edip hizmetlerine karşılık 2 dirhem tahsis etmiştir⁵⁷. Yukarıda adı geçen sâlârlık da buna âid olacaktır.

İmam ve hatibine beş dirhemden sonra her sene bir müd buğday tayin etti⁵⁸.

Hisar Beyi oğlu Mustafa Camii yapıldığı târihten sonra birkaç defa tamir görmüş olmakla beraber en esaslı tamiri h. 1163/1749 senesinde Anadolu valisi Yahya Paşa yaptırmıştır. Tamir kitâbesi, neşr edilmiştir⁵⁹.

Daha sonra h. 1194/1780 de Anadolu valisi Gigen Mahmud Paşa ve h. 1203/1789'da Anadolu valisi bulunan Hacı Abdullah Paşa tarafından tamir ettirildiği cami duvarına asılmış olan levhalardan anlaşılmaktadır⁶⁰.

⁵¹ VGMA, Tercüme defteri, nu. 1767, s. 354.

⁵² Aynı yer, s. 354.

⁵³ VGMA, Mücedded Anadolu defteri, nu. 6-739, s. 222, Arapça vakfiyenin tercümesi, aynı yerde Tercüme defteri nu. 1767, s. 357.

⁵⁴ VGMA, Tercüme defteri, nu. 1767, s. 357.

⁵⁵ Aynı yer, s. 357.

⁵⁶ Aynı yer, s. 357.

⁵⁷ Aynı yer, s. 357.

⁵⁸ Aynı yer, s. 357.

⁵⁹ *Kütahya Şehri*, s. 112.

⁶⁰ *Kütahya Şehri*, s. 112; *Kütahya Camileri*, s. 27, Camiin şimdiki durumu hakkında bkz. *Kütahya Camileri*, s. 28-29.

II. Selim, Kütahya'da iken, Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatını bildiren gizli mektup kendisine Sıçanlı yaylağında verilmiş, o da hemen hocası Ataullah Efendi ve lalası Hüseyin Paşa ile Kütahya'ya gelmişti. II. Selim, cuma namazına yakın bir zamanda Kütahya'ya gelerek yolda saray arkasında Hisar Beyi Camii hatibi Feyzullah Fakih'e rast gelmiş, fakih şehzâdenin selâmına durmuş ve şehzâde hatibe selâm verdikten sonra: "Merhum ve magfurun leh babam hüdavendigâr rahmet-i Rahmana gittikleri haberi geldi, hutbe-i şerîfde bizim namımıza dua eyleyüp cemaat-i müslîmîne bildiresüz dimişler..." ve hemen o günün akşamına İstanbul'a doğru yola çıkmıştır⁶¹.

Bu cami hakkında sâdece 1534 târihlerindeki defterde bilgi bulunmakta ve yıllık geliri de 8932 akça olarak kaydedilmektedir⁶².

Karagöz Paşa Camii: Bugün Küçük Çarşıda ayakta duran bu eserin Anadolu Valilerinden Karagöz Ahmed Paşa yaptırmıştır. Vakıfları dolayısıyla XVI. yüzyıl evkaf defterlerinde, camii, medresesi ve muallimhanesi (mektepe) hakkında bilgiler verilmektedir⁶³. Zilka'de 917/1512 târihli arapça bir vakfiyesi de vardır⁶⁴.

Karagöz Ahmed Paşa h.911/1505-6'da Hasan Paşa'nın yerine Anadolu valisi olmuştur. 1511'de Şahkulu isyanında şehid edilmiştir⁶⁵.

Vakfiyesindeki bilgilerden Receb 915/Ekim 1509'da vakfını yaptığı ve vefatından sonra Zilka'de 917/Ocak 1512'de vakfiyesinin tanzim edildiği anlaşılmaktadır.

Şimdiki durumda cami'in kapısı üzerindeki h.915/1509 târihli kitâbe⁶⁶ h.1311/1893 yılındaki tamirden sonra konmuştur.

Karagöz Paşa vakfiyesinde cami', medrese, dârü't-talim yani mektepe ve imâretten bahsedilmektedir⁶⁷. Kapısı üzerindeki h.915/1509 târihli iki kitâbesinde cami'den, medreseden ve mektepten bahs olunmaktadır.

⁶¹ Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selânikî*, Freiburg 1970, s. 54.

⁶² BA, Tapu 438, s. 108.

⁶³ BA, Tapu 438, s. 104; BA, Tapu 369, s. 4; TKGMA, nu. 560, vr. 7b.

⁶⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mücedded Anadolu Defteri, nu. 587, s. 109 v.d.; Arapça vakfiyenin tercümesi aynı yerde, Tercüme Defteri, nu. 1766, s. 102 v.d.

⁶⁵ Ş. Tekindağ, Şah-Kulu Baba Tekeli isyânı, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3 (1967), s. 39; 4 (1968), s. 55.

⁶⁶ Kütahya Şehri, s. 117.

⁶⁷ VGMA, Tercüme Defteri, nu. 1766, sıra nu. 21, s. 1,9.

Evliyâ Çelebi, Karagöz Paşa Camii kitâbesi zannederek Hatuniye Camiinin kitâbesini nakletmiştir⁶⁸.

Karagöz Paşa Vakfiyesi'nde, vakıflarından sonra, camiin vakit namazları ve diğer ibadetler ile cuma namazını kaldırmak ve hutbe okuması için bir zat tayinini şart koşturmuşur⁶⁹.

Vâkif, evkafının mütevellilik ve nezâretinin sağ oldukça kendisi, sonra evlâdına, evladının evlâdına, inkıraz bulunca utekasının (azadlı köle) en sâlihine verilmesini istemiştir⁷⁰.

Mütevellîye günlük yirmi dirhem gümüş akça,

Camide imamlık vazifesi ile birlikte hutbe okuyan ve cuma günleri devir okuyan hafızlara başkan olan imama günlük on dirhem gümüş akça,

Camideki iki müezzinden her birisine günlük ikişerden dört dirhem,

Muarrife günlük bir dirhem,

Kayyuma günde bir dirhem,

Beş hafızdan her birine cüz okumalarından dolayı bir dirhem ve cuma devrinde aşir okuduklarından dolayı yine bir dirhem ki, günlük birerden on dirhem,

On nefer tesbihçilerden her birine yarımşar dirhemden günlük beş dirhem,

Mektep muallimine günlük dört dirhem,

Mektepteki kalfa (yardımcı)'ya günlük bir dirhem, Kütahya'da okuyan çocuklarla, yetimlere; kaftan, kavuk, ayakkabı vesâir giyim için beş dirhem,

Camiin kandil ve hasırına günlük iki dirhem,

Han'daki mescid imamına günde üç dirhem, müezzine günde iki dirhem, hasırına ve kandil yağına günde bir dirhem,

Câbiden her birine beşerden günlük on dirhem,

⁶⁸ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 21.

⁶⁹ VGMA, Tercüme defteri, nu. 1766, s. 8.

⁷⁰ VGMA, Tercüme defteri, nu. 1766, s. 8.

Evkaf katibine günde beş dirhem,

İki nazıra altı dirhem ki, her birine üçer dirhem⁷¹,

Vakfi yapan, vakıf gelirlerinin tamamından işbu evkafın tamir ve memmeti ve şekil ve binalarının ibkası için günlük yirmi beş dirhem saklanması, rakabe ve tamirâtı büyük olur da rekabe için saklanan miktar kafi gelmezse tamir tamam oluncaya kadar bütün hâsılâtın bu rekabe sarf edilmesini şart eyledi⁷².

Vakfiyede cami hademesinin medrese talebeleri ve fakirler ile imaret matbahında pişen yiyeceklerden yemesini belirtmiştir. Muayyen ve mukadder masraflardan artan fazla geliri imârette tâma kifayet miktarı artırılmasını şart eylemiştir⁷³.

Medrese, cami ve imâret binaları baki oldukça vakfiyenin şartlarına riâyet edilmesini, yıkılıp da evkaf mahsulatıyla iadesi mümkün olmazsa, fakir ve miskinlere vakıf gelirlerinin verilmesini şart eyledi⁷⁴.

Mütevelli olarak Abdullah oğlu Yusuf'un adı geçmektedir⁷⁵. Vakfiye'yi tasdik eden Kütahya Kadısının ismi de Şeyh Mehmed oğlu Mevlânâ Şemsüddin Ahmed'dir⁷⁶.

Cami, bugün mevcut olup, on iki köşeli üç kasnak üzerine oturtulmuş ve Kütahya camileri kubbelerinin en büyüğü olan bir kubbesi vardır⁷⁷.

Doğu tarafından iki kanatlı ve camekânlı ahşap bir kapıdan girilir. Kapının hemen solunda ve dışında sebiller vardır. Cami 12.80 x 14.30 m. ebadındadır⁷⁸.

Kanunî'nin ilk devirlerine ait mufassal evkaf defterinde Karagöz Paşa'nın cami, medrese ve muallim-hâne (mektepe) si için yaptığı vakıflar ve

⁷¹ Bu bilgilerin tamamı Karagöz Paşa'nın vakfiyesinden alınmıştır. Bkz. VGMA, Tercüme defteri, nu. 1766, sıra nu. 21, s. 9 v.d.

⁷² Aynı yer, s. 10.

⁷³ VGMA, Tercüme defteri, nu. 1766, sıra nu. 21, s. 10-11.

⁷⁴ Aynı yer, s. 11.

⁷⁵ Aynı yer, s. 11.

⁷⁶ Aynı yer, s. 1.

⁷⁷ Kütahya Camileri, s. 29.

⁷⁸ Cami'in son zamanlardaki durumu hakkında bkz, *Kütahya Camileri*, s. 30, 31.

gelirleri kaydedilmektedir⁷⁹. Bu deftere göre vakfın toplam geliri 59.680 akçadır⁸⁰. Masrafları ise 57.480 akçadır⁸¹.

Masraflar arasındaki listede Camiin hatiplik ile beraber imamlığı için günde 10 akça, müezzinleri için günde 4 akça, muarriif için günde 1 akça verilmesi yazılıdır⁸².

1571 târihli mufassal evkaf defterinde Karagöz Paşanın cami, medrese ve muallimhânesi'nin vakıfları hakkında bilgi verilmektedir⁸³. Bu târihte vakfın toplam yıllık geliri 87.365 akçadır⁸⁴.

Lala Hüseyin Paşa Camii: Bugün Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa Mahallesi'nde ayakta duran bir yapıdır. II. Selim'in lalası Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. II. Selim 1566'da Padişah olunca lalası Kütahya'ya vali olmuştur.

Hüseyin Paşa'nın Ramazan 977/1570 Şubat târihli arapça bir vakfiyesi vardır⁸⁵. Hüseyin Paşa 1566-1568 târihleri arasında, merkezi tekrar Ankara'dan Kütahya'ya nakl edilen Anadolu Beylerbeyliğinde bulunmuş, sonra Konya ve Kıbrıs valisi olmuş, daha sonra Rumeli valisi ve nihayet kubbe veziri olmuştur⁸⁶.

Hüseyin Paşa'nın Şubat 1570 târihli vakfiyesinde bu sırada Rumeli Beylerbeyi olduğu görülmektedir⁸⁷.

Vakfiyesinde bir cami ve bir darü't-ta'lîm yani mektep yaptırdığı ve bunları vakıflara bağladığı yazılıdır⁸⁸.

Vakfiyenin başında vakfiyeyi tasdik eden, o tarihte Anadolu Kazaskeri bulunan Abdullah oğlu Muhammed'in ismi vardır. Vakfiye'nin sonunda şahidlerin isimleri yer almaktadır.

⁷⁹ BA, Tapu 369, s. 4-5.

⁸⁰ BA, Tapu 369, s. 6.

⁸¹ BA, Tapu 369, s. 7.

⁸² BA, Tapu 369, s. 6.

⁸³ TKGMA, nu. 560, vr. 7b.

⁸⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 7b-8a.

⁸⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kasada 98 numarada kayıtlı vakfiyenin tercümesi.

⁸⁶ Kütahya Şehri, s. 147.

⁸⁷ Aynı vakfiye, tercüme defteri, s. 103.

⁸⁸ Aynı yer, s. 103.

Vakfiye'de vakfedilen yerler belirtilmektedir:

Bursa'nın Yenişehir kazasına tabi Menteşe köyü ve Çamlıca diye maruf mezraa ve mezraanın kible tarafında tahminen İstanbul müdü ile yirmi müdlük ve kuzey tarafında Gerger alanı demekle maruf sekiz müdlük araziler⁸⁹.

Yenişehir'de Cami mahallesinde tahdidden mustagnî hamamlar⁹⁰,

Kütahya'nın Yoncalı nahiyesi yakınında Anne köyünde Yoncalı suyu üzerinde bir damda dört göz değirmen⁹¹,

Kütahya'nın Polad Bey mahallesinde bir ahır ve üstünde dokuz oda ve ona bitişik bir tahtanî (alt) oda ve kuzey tarafında bir uzun anbarı ve anbarın batısında bir büyük ahır ve ona bitişik bir bahçeyi müstemil olup kiblesinde Sinan Paşa evleri ve doğusunda tarik-i amm (kamu yolu) ve kuzeyinde Üstad Üveys evleri ve batısında çay ile hududlu dam evler⁹².

Balıkli mahallesinde doğusunda ve kiblesinde Haliliye medresesi vakıf hamamı yolu ve kuzeyinde tarik-i amm ve Pirlar Ahisi dükkanları ve batısında su arkıyla hudutlu olan dükkan⁹³.

Camiin mahallesinde (Hüseyn Paşa) bir birine bitişik olan bir Ekmekçi fırını ile altı adet dükkan ve camiin avlusuna bitişik üç ev ve bir sofa ve ahır olan tahdidden müstagnî mülkler⁹⁴.

Çukur mahallesinde kiblesinde ekmekçi Hacı bin Piri mülkü ve sel arkı ve doğusunda tarik-i amm ve kuzeyinde Timurtaş camii ve Yaşmacılar dükkanları ve Yunus Bey evleri ve batısında tarik-i amm ve ekmekçi Eymir bin Veli mülkleriyle hududlu olup Atpazarı yeri demekle maruf olan mülk yerleri⁹⁵.

Adı geçen cami yakınında kiblesinde Semerci Pervâne mülkü ve doğusunda tarik-i amm ve kuzeyinde Seferşah çayırı ve batısında Süleyman ve Halil mülkleriyle hududlu olup, adı geçen yerde dört tarafı tarik-i amm ile hududlu olup Ömer Ağa'dan satınaldıkları yerler⁹⁶.

⁸⁹ Aynı yer, s. 104.

⁹⁰ Aynı yer, s. 104.

⁹¹ Aynı yer, s. 104.

⁹² Aynı yer, s. 104.

⁹³ Aynı yer, s. 104.

⁹⁴ Aynı yer, s. 104.

⁹⁵ Aynı yer, s. 104.

⁹⁶ Aynı yer, s. 104.

Adı geçen cami mahallesinde kiblesinde kefere makberesi ve doğusunda Kazgancı Arslan mülkü ve kuzeyinde tarik-i amm ve batısında Bostan nâm zimmi bahçesiyle hudutlu olup Talyaz ibni Ayvat'dan alınan bahçe ve yerler⁹⁷.

Yine adı geçen yerde kiblesinde Arslan adlı zimmi mülkü ve doğusunda Papas karısı mülkü ve kuzeyinde tarik-i amm ve batısında Bedros mülkü ile hudutlu olup Sultan binti Ayvad adlı zimmiyeden alınan bahçe ve yerleri⁹⁸.

Adı geçen yerde kiblesinde Arslan adlı zimmi mülkü ve doğusunda Tolyan'dan alınan bahçe ve kuzeyinde tarik-i amm ve batısında Hundi adlı zimmiye mülkü ile hudutlu olup Bustan adlı zimmiden alınan bahçeler⁹⁹.

Adı geçen yerde kiblesinde tarik-i amm ve doğusunda Sefer Şah mülkü ve şimalinde Pervâne mülkü ve batısında Yusuf mülkü ile hudutlu olup Yusuf bin Halil'den satın aldıkları bahçeler¹⁰⁰.

Adı geçen yerde kiblesinde zimmi Arslan'dan alınan bahçe ve doğusunda Bostan'dan alınan bahçe ve kuzeyinde tarik-i amm ve batısında Gerki adlı zimmi bahçesi ile hudutlu olup Handi adlı zimmiyeden alınan bahçeler¹⁰¹.

Adı geçen yerde kiblesinde İmam tarlası ve doğusunda Talyan'dan alınan bahçe ve kuzeyinde Hundi'den alınan bahçe ve batısında Haçi Yagub adlı zimmi mülkü ile hudutlu olup Arslan zimmiden alınan bahçeler¹⁰².

Adı geçen yerde Mustafa Çavuş'tan alınan beş evlek¹⁰³ mikdarı bahçeler¹⁰⁴.

⁹⁷ Aynı yer, s. 104.

⁹⁸ Aynı yer, s. 104.

⁹⁹ Aynı yer, s. 104.

¹⁰⁰ Aynı yer, s. 104.

¹⁰¹ Aynı yer, s. 104.

¹⁰² Aynı yer, s. 104-105.

¹⁰³ Kırk arşın boy ve kırk arşın eninde olan, 900 metrekarelik dönümün dörtte birine verilen addır. (M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, İstanbul 1971, s. 573.

¹⁰⁴ Aynı yer, s. 105.

Adı geçen yerde kiblesinde Mustafa avuş'dan alınan bahçe ve doğusunda Kelban adlı zimmiden alınan bahçe ve kuzeyinde tarîk-i âmm ile hudutlu olup Muharrem elebi'den alınan bahçeler ve Cami civarında alınıp icareye (kiraya) verilen arazi ve baheler¹⁰⁵.

Bütün bu yerleri Abdurrahmanođlu Hüseyin Paşa vakıf usûlü gereğince vakfiyesinde belirtildiği şekilde vakfetmiştir. Vakfiye Receb 974/Ocak 1567'de tanzim edilmiş ve 977/1570'de cami ve mektebin bitmesi ile yürürlüğe girmiştir.

Vakfiye'nin devamında vakıfla müteveli tayin edilip hizmeti karşılığında günde beş akça verilmesi¹⁰⁶,

Vakıf için bir kâtip atanıp günlük üç Osmanlı akçası verilmesi¹⁰⁷,

Câbiye günlük üç akça verilmesi¹⁰⁸,

Cuma günleri hutbe okuyup namaz kıldıran hatibe dört aka¹⁰⁹,

Vakit namazlarını kıldıran imamına günlük dört aka¹¹⁰,

İki müezzine, günlük ikişer aka¹¹¹,

Beş hafıza günlük birer aka¹¹²,

Muarrife günlük bir aka¹¹³,

On beş kişi cüz okuyanlara günlük birer aka¹¹⁴,

Kayyum ve ferraşlık yapan bir kişiye günlük iki aka¹¹⁵,

Şem' (mum), hasır ve kandil ve yağ için günlük altı akça sarfolunması¹¹⁶,

¹⁰⁵ Aynı yer, s. 105.

¹⁰⁶ Aynı yer, s. 105.

¹⁰⁷ Aynı yer, s. 105.

¹⁰⁸ Aynı yer, s. 105.

¹⁰⁹ Aynı yer, s. 105.

¹¹⁰ Aynı yer, s. 105.

¹¹¹ Aynı yer, s. 105.

¹¹² Aynı yer, s. 105.

¹¹³ Aynı yer, s. 105.

¹¹⁴ Aynı yer, s. 105.

¹¹⁵ Aynı yer, s. 105.

¹¹⁶ Aynı yer, s. 105.

Ramazan ayında minareye kandil yakıp abdest alınan yerde ferraşlık yapana günlük bir akça¹¹⁷,

Görevli kimseleri takip edip hizmetinde ihmali olana nokta koyup ve mütevelliyeye bildiren noktacıya günlük bir akça¹¹⁸,

Beş kişi Kur'an'dan her gün bir cüz okuyup sevabını vâkıfın hanımı Kamer Hatun'a hediye etmeleri için her birine günlük birer akça¹¹⁹,

Hüseyin Paşa'nın Cami'in yanında yaptırdığı mektepde öğretmen olup, fakir çocuklara Kur'an okumasını öğretmek ve bunları lüzumlu olan matematik ve edebiyatı belletmesi için günlük iki akça¹²⁰,

Adı geçen mektepte halife yani öğretmen yardımcısı olana günlük bir akça verilmesi¹²¹,

Meremmetçi yani tamirciye günlük iki akça verilmesi¹²²,

Vakfın gelirleri müsait olursa okunan on beş cüz otuz cüze çıkarılıp, sevabını vâkıfa hediye edeler ve bunlar için günlük birer akça verilmesi¹²³, vakıf şartı olarak kaydedilmektedir.

Mütevelliliğin, cabiliğin ve kâtipliğin vakfın utekasına ve evlâd-ı utekasının salihine verilmesini, salih bulunmazsa zamanın kadısının diğer salihlere vermesini şart etmiştir¹²⁴. Ve 1570 senesinde cami ve mektebin hizmete girmesiyle mütevellî olarak Abdurrahman oğlu Behram kethüdâ tayin edilmiştir¹²⁵.

Tamir ve yenilenmesi gerektiğinde hepsinden önce vakıf gelirleri ile yapılması belirtilmektedir¹²⁶.

Vakfiye'ye daha sonra yapılan bir zeyille vakıf hizmetlileri karşılığı aldıkları ücretlerin artırıldığı miktarlar açıklanmaktadır¹²⁷.

¹¹⁷ Aynı yer, s. 105.

¹¹⁸ Aynı yer, s. 105.

¹¹⁹ Aynı yer, s. 105.

¹²⁰ Aynı yer, s. 105.

¹²¹ Aynı yer, s. 105.

¹²² Aynı yer, s. 105.

¹²³ Aynı yer, s. 105.

¹²⁴ Aynı yer, s. 106.

¹²⁵ Aynı yer, s. 106.

¹²⁶ Aynı yer, s. 106.

¹²⁷ Aynı yer, s. 106-107.

1570'de tamamlanan bu cami ve mektebin vakıfları hakkında 1571'de tamamlanan evkaf defterinde¹²⁸ bilgi bulunmamaktadır. Biz 3 cilt hâlinde olan bu Kütahya Sancağı mufassal tahrir defterlerinin tahririnin h. 976/1568 târihinde devam etmekte olduğunu ve tahririn 1571'de tamamlandığını tesbit ettiğimize göre, evkaf defterinde bilgi olmayabilir¹²⁹.

Lala Hüseyin Paşa'nın bu cami ve mektebi yaptırması ile bu cami çevresinde yeni bir mahalle kurulmuştur ve mahalleye bugün de aynı şekilde Hüseyin Paşa mahallesi denilmektedir.

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesi'nde bu camiden bahsetmekte, avlusunda büyük bir çınar ağacı olduğunu, caminin üzerinin kurşun ile örtülü bulunduğunu yazar¹³⁰.

Şimdi camiin üzerinde bulunan kitâbeden eserin 1310/1894 yılında mutasarrıf Fuad Paşa zamanında esaslı bir tamir gördüğü anlaşılmaktadır¹³¹.

Cami 12.15 x 12.30 m ebadındadır. Kubbesi dört kemer üzerine oturtulmuştur¹³².

Timurtaş Paşa (Takkacılar) Camii: Bugün Kütahya'da Kavaflar çarşısında ayakta durmaktadır. XVI. yüzyıla aid evkaf defterlerinde önce mes-cid olarak kullanılan bu eserin 1571 târihli evkaf defterindeki bilgiye göre¹³³, bu târihte câmi olarak kullanıldığı ve bu sebeple vazifeliler arasında hatiplik¹³⁴ görevlisi de bulunmaktadır.

Kütahya'daki bu camie hâlen halk arasında Takkacılar ve Takvacılar denilmektedir. Bu eser 1389'da Kütahya valisi Bayezid (Yıldırım)'ın Kosova savaşına gitmesi üzerine I. Murat tarafından Kütahya ve civarına muhafız olarak tayin edilen Sarı Timurtaş Paşa¹³⁵ tarafından yaptırılmıştır. 1402'de Timur Kütahya'ya geldiği zaman Timurtaş Paşa burada bulunmakta idi¹³⁶.

¹²⁸ TKGMA, nu. 560.

¹²⁹ BA, Mühimme, nu. VII, hüküm 2192, s. 801; TKGMA, nu. 47, 48, 560.

¹³⁰ Evliyâ Çelebi, c. IX, s. 22.

¹³¹ Kütahya Camileri, s. 35.

¹³² Caminin şimdiki durumu hk. bkz. *Kütahya Camileri*, s. 36.

¹³³ TKGMA, nu. 560, vr. 2b, 3a.

¹³⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

¹³⁵ Neşri - TTK, c. I, s. 246.

¹³⁶ Hammer, trc. M. Ata, c. II, s. 79.

Evkaf defterlerindeki kayıtlardan Timurtaş Paşa'nın imâret, medrese ve bir mescid yaptırdığı anlaşılmaktadır¹³⁷. H.1175/1761 tarihinde bu cami Anadolu Valisi Silahdar Mehmed Paşa tarafından yeniden denilecek şekilde tamir ettirilmiştir. Mehmed Paşa bir minâre ile abdest almak için musluklar da yaptırmış ve vakıflarını arttırmıştır. 1175 târihli tamir kitâbesi de vardır¹³⁸.

XVII. yüzyılda Evliyâ Çelebi, Takkeçiler camiinin cemaatinin çok olup müezzin mahfili altında müzeyyen iki ağaç sütunun çok güzel olduğunu kaydetmektedir¹³⁹.

Silahdar Mehmed Paşa'nın yaptırdığı tamir ile ilgili olarak Kadı sicilinden naklederek H. Güner, şu bilgileri vermektedir: Kaymakama ve nakibü'l-eşraf müftü-zâde Seyyid Abdullah Efendi huzurunda bu târihten 17 yıl evvel yeniden tamir ve ihyasına muvaffak olduğunu Takvacılar camii demekle meşhur cami-i şerifin mihrap duvarı bitişiğinde 13 tam ve biri yarım hisse olan dükkanları vakfettim, sağlığımda kendim, öldüğümde Abdurrahman Muhiddin Efendi nezaret edecektir. Bu dükkanların gelirden adı geçen caminin müceddeden yaptırdığım minâresinin ihyası ve 200 kandil için 100 okka zeytinyağı imamların, müezzinlerin ve hademelerin ücretlerinin verilmesi, müteveli Abdurrahman Muhiddin Efendi, iyi idâre edemediği anlaşıldığından azl ile yerine müftü Abdurrahman Efendi'nin müteveli nasb ve tayin edildiği Receb 1195/1781¹⁴⁰

Cami'in şimdiki durumu hakkında H. Güner¹⁴¹ mimari durumu hakkında da E. H. Ayverdi¹⁴², bilgi vermektedir.

Timurtaş Paşa'nın cami, imâret ve medresesinin vakıf gelirleri 1534 târihlerinde 47 dükkan, 2 kervansaray, 4 bahçenin geliri 10.525 akçadır¹⁴³.

1571 târihli mufassal evkaf defterinde vakfın geliri 20.379 akçadır¹⁴⁴.

¹³⁷ BA, Tapu 438, s. 104.

¹³⁸ *Kütahya Şehri*, s. 144.

¹³⁹ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 22.

¹⁴⁰ Kütahya Müzesi, Mahkeme Sicilleri, nu. 4, Krş. Kütahya Camileri, s. 15.

¹⁴¹ *Kütahya Camileri*, s. 16.

¹⁴² *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, c. I, s. 507-509.

¹⁴³ BA, Tapu 438, s. 104.

¹⁴⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 2b-3a.

Vakfin masrafları arasında¹⁴⁵ imamlık için günde 1 akça yılda 360 akça,

Hatıplık için günde 3 akça, yılda 1080 akça,

Hafızlar için günde 2 akça, yılda 760 akça verilmesi kaydedilmektedir.

b. Mescidler

Mescidler, Cuma ve bayram namazları dışında diğer ibadetlerin yapıldığı, hutbe okunmadığı için minberi olmayan yapılardır. Camilerde ise cuma ve bayram namazları da kılınmaktadır. 1534 târihlerinde tanzim edilen muhasebe icmâli defterinde Kütahya'da üç cami ve 11 mescid bulunduğu kayıtlıdır¹. 1571 târihli mufassal evkaf defterinde mescidlerin mikdarının oldukça arttığı görülmektedir². Camiler ise 5 adet olmuştur. Burada bunlar hakkında kısaca bilgi vereceğiz:

Celâl Efendi Mescidi (Şengül): Bu mescid Börekçiler mahallesinde Şengül hamamı civarında bulunmaktadır. Hâlen mevcut olan bu mescide Kütahya'da halk arasında Şengül Camii denilmektedir. Mescidi yaptıran Molla Celâl, iç avluda bulunan hazirede medfundur. Mezarının başındaki kitâbe de okunamamıştır³. Ayak ucunda bulunan taştta Molla Celâl'in h.935/1528-29 târihinde öldüğü anlaşılmaktadır⁴. 1534 târihlerinde yapıldığı anlaşılan muhasebe icmâli defterinin vakıfları kısmında bu mescidden bahis yoktur⁵. Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinde bilgi bulunmaktadır⁶. Bu deftere göre mescidin yıllık geliri 868 akçadır⁷. Masraf olarak vazifelilerden imamın günlüğü 1 akça, müezzin'in günlüğü 1 akçadır⁸. 1571 târihli mufassal evkaf defterinde mescidin bu târihteki geliri 22.700 akçadır⁹. İmam ve müezzinin günlükleri yine 1'er akçadır¹⁰. Kütahya Sici-

¹⁴⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 3a.

¹ BA, Tapu 438, s. 119.

² TKGMA, nu. 560. Mescidleri yazarken tahrir defterlerindeki sıra esas alınmıştır.

³ Kütahya Camileri, s. 33.

⁴ Aynı eser, s. 33.

⁵ BA, Tapu 438.

⁶ BA, Tapu 369, s. 43.

⁷ BA, Tapu 369, s. 43.

⁸ BA, Tapu 369, s. 43.

⁹ TKGMA, nu. 560, vr. 3b.

¹⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 3b.

li'nde bunun ismi "Börekçiler mahallesinde Celâl Mescidi" şeklinde geçmektedir¹¹.

İshak Fakîh Mescidi: Şimdi de ayakta duran bu eser¹² Ulu Cami yakınında İshak Fakîh mahallesindedir. Germiyan devrinin ileri gelenlerinden İshak Fakîh¹³, Kütahya'da bir medrese, bir mescid ve vefatından sonra kendisine türbe olmak üzere, mescidinin yanına ufak bir zaviye yaptırıp bunlara vakıflar bağlamıştır. Bunlara ait h.825/1422 târihli arapça vakfiyesi vardır¹⁴. Mescidin hâlen üzerinde bulunan h.837/1433 târihli kitâbesi yayınlanmıştır¹⁵. Bu kitâbeden mescidin 1433 târihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. İshak Fakîh'in vakfiyesinde mescidin imamına günlük dört dirhem ile senede dört ölçek buğday, müezzine günlük 2 dirhem ile senede iki ölçek buğday, mescidi açıp kapamak, kandillerini yakıp söndürmek için kayyumuna günde iki dirhem ile senede iki ölçek buğday, ferraşına günlük iki dirhem ile senede iki ölçek buğday, yedi kişinin Kur'an'dan cüz okumaları için günlük birerden yedi dirhem tayin etmiştir¹⁶. Bu mescidin planı ve mimari durumu hakkında bilgi de mevcuttur¹⁷. Eserin son durumu hakkında H. Güner malumât vermektedir¹⁸.

Arslan-zâde Mescidi (Meydan): Bu mescid Meydan mahallesinde dere kenarında şimdi de mevcuttur. Halk arasında Meydan mescidi de denilmektedir. Evliya Çelebi bu mescide Meydan mahallesinde Bey Camii der¹⁹. Uzunçarşılı, h.836/1432-33 târihini gösteren vakfiyesinde "İftiharü'l-ümerâ ve'l-ekâbir sâhibü's-seyf ve'l-kalem Arslan Bey bin el-merhum Bicar Bey" kaydı bulunduğu ve h.830/1426-27 târihli diğer bir vakfiyesi de olduğunu yazar²⁰. Vakfiyeden anlaşıldığı üzere Bicar-oğlu Arslan Bey Osmanlı emirlerindedir. Evkaf defterlerindeki kayıtlarda "Mescid-i Arslan-zâde" diye geçmektedir²¹. 1571 târihli mufassal evkaf defterinde "Mescid-i Arslan-zâde der-mahalle-i Meydan" şeklinde kaydedilmektedir²².

¹¹ Kütahya Müzesi, Kadı Sicilleri, nu. 3, Krş. *Kütahya Camileri*, s. 33.

¹² *Kütahya Camileri*, s. 33-34.

¹³ Bilgi için bkz. İshak Fakîh Medresesi.

¹⁴ VGMA, Mücedded Anadolu Defteri, nu. 608, s. 269-297, Tercümesi için aynı yer. Tercüme defteri nu. 1862, s. 334 v.d.

¹⁵ Âl-i Germiyan Kitâbeleri, TOEM, yıl 1, s. 127; Kütahya Şehri, s. 109.

¹⁶ Adı geçen vakfiye, Tercüme defteri, nu. 1862, s. 334 v.d.

¹⁷ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Murad Devri*, c. II, s. 519; Ali Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescidler*, İstanbul 1958, s. 84.

¹⁸ *Kütahya Camileri*, s. 25.

¹⁹ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 22.

²⁰ *Kütahya Şehri*, s. 147.

²¹ BA, Tapu 438, s. 105; BA, Tapu 369, s. 27.

²² TKGMA, nu. 560, vr. 21a.

H.1265 ve 1274 yıllarında meydana gelen sel felâketinde mescidin harab olduğu ve dere tarafındaki kapısı kapatılarak yeniden tamir gördüğü bildirilmektedir²³. Mescidin planı ve mimarî durumu hakkında bilgi mevcuttur²⁴.

1534 târihlerindeki muhasebe icmâl defterindeki vakıf kayıtlarına göre, bu mescidin 6 bağ, 6 zemîn, 11 dükkân ve 3 çayırdan toplam geliri 1312 akçadır²⁵. Kanunî devrine ait mufassal diğer bir evkaf defterinde vakfın gelirleri 1387 akçadır²⁶. 1571 târihli mufassal evkaf defterinde ise vakfın geliri 9.385 akçadır²⁷.

Sultanbağı Mescidi (Ahi Arslan, Çatalçeşme): Hâlen mevcut bulunan bu eser Sultan-bağı mahallesinde derenin yanındadır. Mescidin yakınında Ahi Arslan türbesi²⁸ bulunmaktadır. Bu bakımdan bu mescide halk arasında Ahi Arslan mescidi de denildiği gibi, Çatal çeşme mescidi diye de anılır. Mescidin altında iki çeşmeli bir çamaşırılık ve bitişiğinde bir çeşme ve bu çeşmenin h.1218 târihli tamir kitâbesi vardır. Mescid tamamen ahşap bir yapıdır. Son durumu hakkında H. Güner bilgi vermektedir²⁹.

XVI. yüzyıl evkaf defterlerinde “mescid-i mahalle-i Sultan-bağı” şeklinde kaydedilmektedir³⁰. Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinde vakfın yıllık geliri 1845 akçadır³¹. 1571 târihli defterde vakfın geliri 10.928 akçadır³².

Sakahane Mahallesi Mescidi: Bugün mevcut olmayan bu mescid hakkında 438 ve 369 numaralı tahrir defterlerinde bahis yoktur³³. 1571 târihli mufassal evkaf defterinde “mescid-i mahalle-i Sakahane der-kurb-ı hamam-ı Halîlî Efendi der-nefs-i Kütahya hâric ez-defter” şeklinde kayıt vardır³⁴. Halîlî Efendi'nin Kütahya'da bir medresesi bulunmakta idi³⁵. Bu

²³ Kütahya Kadı Sicillerinden naklen Kütahya Camileri, s. 23.

²⁴ *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, c. II, s. 515.

²⁵ BA, Tapu 438, s. 105.

²⁶ BA, Tapu 369, s. 27.

²⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 21a-22b.

²⁸ *Kütahya Camileri*, s. 45.

²⁹ *Kütahya Camileri*, s. 45.

³⁰ BA, Tapu 369, s. 44; TKGMA, nu. 560, vr. 29a.

³¹ BA, Tapu 369, s. 44.

³² TKGMA, nu. 560, vr. 29a.

³³ BA, Tapu 438; BA, Tapu 363.

³⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 29b.

³⁵ Bkz. Medreseler kısmı Molla Halil Medresesi.

medrese şimdiki Kütahya Müftülüğü'nün olduğu yerde ve hamarın da bunun karşısında bulunduğu H. Güner'e dayanılarak açıklanmaktadır³⁶.

1571 târihli defterde mescid ile sakahanenin vakıf geliri toplamı 2610 akçadır³⁷. Bu hâsılâtın bir kısmının gerektiğinde mescid ve sakahanenin tamiri için harcanması, mescide kim imâm olursa müteveli olması kaydedilmektedir³⁸. H. Güner'in açıklamasından bu mescidin olduğu yere sonradan Saadet Camii'nin yapıldığı anlaşılmaktadır³⁹. Bu camiin güney kısmının hemen solundaki açık kapıdan merdivenle sakahaneye inilmektedir⁴⁰.

Hacı İsa Mahallesi Mescidi: Hâlen mevcut bulunmayan bu mescid ile ilgili olarak yalnız 1571 târihli evkaf defterinde kayıt vardır. Bu târihteki vakıfların geliri 5600 akçadır⁴¹.

Dükkancıklar Mahallesi Mescidi: Bu mescid hakkında sâdece 1571 târihli mufassal evkaf defterinde kayıt vardır. Bu târihte vakıf geliri 8169 akçadır⁴².

H. Güner'in 1964 yılında basılan eserinde⁴³ Dükkancıklar Mahallesi'nde Gediz Caddesi sağında aralık başında, Hisar-altı mescidi diye anılan küçük bir mescid vardır. Belki de adı geçen mescid budur.

Ahi Erbasan Mahallesi Mescidi: Şimdi ortada bulunmayan bu mescid Ahi Erbasan Mahallesinde idi⁴⁴. Mescidin ahilerden⁴⁵ olan Erbasan tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bugün bu yerde çamaşırılık bulunmaktadır⁴⁶. Kadı Sicil'i'nde h. 1252 târihli kayıta "Ahi Erbasan mahallesinde vaki mescid-i şerif ve mektep altında bulunan çamaşırhâneye aynı mahalleden Emine Hatun'un vakfi hakkında..." diye bilgi vardır⁴⁷.

³⁶ *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, nşr. Ö. L. Barkan - E. H. Ayverdi, s. 47, not 3; Kütahya Şehri, s. 149.

³⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 29b.

³⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 29b.

³⁹ *Kütahya Camileri*, s. 56.

⁴⁰ *Kütahya Camileri*, s. 57.

⁴¹ TKGMA, nu. 560, vr. 29b.

⁴² TKGMA, nu. 560, vr. 30a.

⁴³ *Kütahya Camileri*, s. 70.

⁴⁴ *Kütahya Camileri*, s. 76.

⁴⁵ Ahiler hakkında geniş bilgi için bkz. Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1974.

⁴⁶ *Kütahya Camileri*, s. 76.

⁴⁷ *Kütahya Camileri*, s. 76.

Bu mescidin 1571 târihinde yıllık geliri 10.177 akçadır⁴⁸. Ahi Erbasan'ın Kütahya'da bir zaviyesi de vardı⁴⁹. Ahi Erbasan'ın Kütahya'da bu mahallede Ahi Erbasan mezarlığı diye anılan yerde türbesi bulunmaktadır⁵⁰. Bu mezarlık şimdi kaldırılmıştır.

Ahi Mustafa Mescidi: 1571 târihli mufassal evkaf defterinde "evkaf-ı mescid-i Ahi Mustafa" diye geçmekte olup, bu târihteki geliri 6856 akçadır⁵¹. Bir de yine aynı defterde Ahi Mustafa mahallesi mescidi vardır ki, bu mescidden ayrı olarak kaydedilmekte ve vakıf gelirinin mikdarı da farklı olarak verilmektedir⁵².

Taşoluk Mahallesi Mescidi: Bu mescid hakkında sâdece 1571 târihli mufassal evkaf defterinde bilgi vardır⁵³. Bu târihte mescidin toplam 82.552 akça geliri bulunmaktadır⁵⁴. Bugün Dere mahallesi Pınar sokakta ahşap bir çukur çeşme mescidi ile çeşme kitâbesi bulunmaktadır. H.961/1554 târihli çeşme kitâbesinde taşoluk denilen kayanın delinerek su çıkartılıp çeşmenin yapıldığı kayıtlardan⁵⁵ yukarıda adı geçen mescid belki de budur.

Bölücek Mahallesi Mescidi: Bu mescid hakkında 1571 târihli mufassal evkaf defterinde kayıt bulunmaktadır⁵⁶. Bu târihte mescidin yıllık vakıf geliri 6471 akçadır⁵⁷. Bölücek mahallesinin şimdiki adı Hamidiye'dir. Hamidiye mahallesi Deve yatağı sokağında halk arasında Deve-yatağı Mescidi diye anılan bir mescid vardır. Kadı Sicili'nde h.1253 târihli "Bölücek mahallesindeki cami mütesellim Halil Kâmil Ağ'a'nın tamir ve tevsi ettirdiği ve bu camie bir bina vakfettiği hakkında" bir kayıt bulunmaktadır⁵⁸. Yine bu mahalledeki bir mescid hakkında Kadı Sicili'nde h.1243 târihli kayıta "Bölücek mahallesinde vaki Özbek Mescidi ..." şeklinde bilgi vardır⁵⁹. Evkaf defterinde kayıtlı Bölücek Mahallesi Mescidi hakkında kesin bir kanaata varamadık.

⁴⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 30a.

⁴⁹ BA, Tapu 438, s. 105; BA, Tapu 369, s. 28.

⁵⁰ *Kütahya Camileri*, s. 95.

⁵¹ TKGMA, nu. 560, vr. 30a.

⁵² TKGMA, nu. 560, vr. 44b.

⁵³ TKGMA, nu. 560, vr. 30b.

⁵⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 31a.

⁵⁵ *Kütahya Camileri*, s. 70.

⁵⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 31a-b.

⁵⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 31a-b.

⁵⁸ *Kütahya Camileri*, s. 49.

⁵⁹ *Kütahya Camileri*, s. 46.

Ahi İzzeddin Mahallesi Mescidi: Bugün mevcut olmayan bu mescid Ahi İzzeddin mahallesinde idi. 1571 târihli evkaf defterinde zikredilen bu mescidin vakıf geliri 3.107 akçadır⁶⁰. Tahrir defterlerindeki kayıtlarda Ahi İzzeddin'in zaviyesi de olduğu görülmektedir⁶¹. Ahi İzzeddin'in İshak Fakih Camii civarında türbesinin de bulunduğunu H. Güner yazmaktadır⁶².

Dibek Mahallesi Mescidi: Bu mescid hakkında 1571 târihli evkaf defterinde kayıt olup, bu târihteki vakıf geliri 1135 akçadır⁶³. Bu mescid Dibek mahallesinde çeşme aralığında harap bir vaziyette imiş⁶⁴. Mescid'in son zamanlarındaki durumu hakkında H. Güner bilgi vermektedir⁶⁵.

Cemaleddin Mahallesi Mescidi: Bugün de Cemaleddin mahallesinde mevcut bulunmaktadır. 1571 târihli evkaf defterinde bu mescid ve vakıfları ile mescidin yanındaki çeşmenin vakıfları gösterilmektedir. Bu târihte mescidin vakıf geliri 9922 akça ve çeşmenin vakıfları 112 akça olmak üzere toplam 10.034 akçadır⁶⁶. Bu mescid uzun süre bakımsız halde kalmış iken 1963 yılında Vakıflar Müdürlüğü tarafından tamir edildiği bildirilmektedir⁶⁷. Mescidin bitişiğindeki kurumuş çeşmenin h.1151 târihli tamir kitâbesi vardır⁶⁸. Bu mescidi yaptıran ve mahalleye adını veren şahsın aynı bölgede Cemaleddin Sultan diye anılan üstü açık bir avlu içinde yatırı bulunmaktadır⁶⁹.

Hacı Süleyman Mahallesi Mescidi: Bugün Kütahya'da Servi mahallesinde Çatalçeşme yanında bir mescid bulunmaktadır⁷⁰. Mescidin kapısı üzerinde h.783/1381-82 târihli bir kitâbe olup, kitâbede "mefahirü'l-ayan el-hac Süleyman bin Ali Bey ..." yazılıdır⁷¹. Bu kitâbeden mescidin Germiyan beyi Süleyman Şah zamanında Ali Bey oğlu Hacı Süleyman tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kütahya'ya ait mevcut ve eksiği olmayan 1520 târihli tahrir defterinde⁷² Hacı Süleyman mahallesi geçmektedir

⁶⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 31b.

⁶¹ BA, Tapu 438, s. 106; BA, Tapu 369, s. 11-12; TKGMA, nu. 560, vr. 3b.

⁶² *Kütahya Camileri*, s. 95.

⁶³ TKGMA, nu. 560, vr. 32b.

⁶⁴ *Kütahya Camileri*, s. 58.

⁶⁵ *Kütahya Camileri*, s. 58.

⁶⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 32a-33b.

⁶⁷ *Kütahya Camileri*, s. 60.

⁶⁸ *Kütahya Camileri*, s. 60.

⁶⁹ *Kütahya Camileri*, s. 60.

⁷⁰ *Kütahya Camileri*, s. 13.

⁷¹ *Kütahya Camileri*, s. 13.

⁷² BA, Tapu 49, s. 11.

ki, ismini bu mescidden almış olmalıdır. Yukarıda adı geçen mescid bu olması gerekmektedir. Halk arasında bu mescide Çatal mescid de denilir⁷³. Kütahya'da Servi mahallesinde bir numaralı sokakta Süleyman Paşa Mescidi de vardır ve bu mescid h.1148/1735-36'da Teke ve Hamid Sancakları mutasarrıfı bulunan Hacı Süleyman Paşa tarafından yaptırılmıştır⁷⁴. Hacı Süleyman Mahallesi mescidi'nin 1571 târihli evkaf defterindeki geliri 2001 akçadır⁷⁵.

Şhreküstü Mahallesi Mescidi: Bugün mevcut olmayan bu mescid Küçük hamam civarında ticâret odasının bulunduğu yerde imiş⁷⁶. 1571 târihli defterde "mescid-i mahalle-i Şhreküstü" diye zikr edilerek bu târihteki vakıf geliri 16.064 akça olarak belirtilmektedir⁷⁷.

Bezirciler Mahallesi Mescidi: Bezirciler mahallesinde bakımsızlıktan yıkılmış bir mescidin varlığından bahsedilmektedir⁷⁸. Bu mescide halk arasında Burmalı mescid denildiği yazılmaktadır⁷⁹. Muhtemelen adı geçen mescid bu olmalıdır. Bezirciler mahallesi mescidi 1571 târihli mufassal evkaf defterinde zikr edilerek bu târihteki gelirinin 4443 akça olduğu kaydedilmektedir⁸⁰.

Çukur Mahallesi Mescidi: 1571 târihli mufassal evkaf defterinde "mescid-i mahalle-i Çukur" diye geçmekte olup, bu târihteki vakıf gelirleri toplamı 8580 akçadır⁸¹. Bugün Kütahya'da Dere mahallesi Pınar sokakta Çukurçeşme mescidi diye anılan bir mescid vardır⁸². Belki de bu mescid yukarıda adı geçen mesciddir.

Hacı İlyas Mescidi: XVI. yüzyıldaki tahrir defterlerinde Kütahya'da Hacı İlyas mahallesi bulunmakta idi⁸³. Adını bu mescidden almış olması ihtimali olan Hacı İlyas Mescidi hakkında herhangi bir bilgiye rastlana-

⁷³ *Kütahya Camileri*, s. 39.

⁷⁴ *Kütahya Camileri*, s. 13.

⁷⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 34a.

⁷⁶ *Kütahya Camileri*, s. 77.

⁷⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 34a-b.

⁷⁸ *Kütahya Camileri*, s. 74.

⁷⁹ *Kütahya Camileri*, s. 74.

⁸⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 34b.

⁸¹ TKGMA, nu. 560, vr. 35a.

⁸² *Kütahya Camileri*, s. 70.

⁸³ BA, Tapu 438, s. 15.

mamıştır⁸⁴. 1571 târihli evkaf defterinde “mescid-i Hacı İlyas” olarak kaydedilen bu mescidin, bu deftere göre vakıf geliri 1568 akçadır⁸⁵.

Çerçi Mahallesi Mescidi: 1571 târihli defterde kayıtlı bulunan bu mescidin vakıf geliri 8525 akçadır⁸⁶. Bugün Kütahya’da Öksüz-oğlan mescidi diye anılan bir mescid vardır. H. Güner, Kadı Sicillerindeki “Çerçi müslim mahallesinde Öksüz oğlan Ahmed Efendi mescidi ve çeşmesi” hakkında h.1274 târihli kayıttan bahsetmektedir⁸⁷. Bu mescidin yukarıda adı geçen mescid olabileceği de dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Hacı İbrahim Mescidi: Hacı İbrahim mahallesinde yol kavşağında halk arasında Güdük Minâre mescidi diye anılan bu mescid 1927 yılındaki yangında tamamen yanmıştır⁸⁸. 1571 târihli mufassal evkaf defterine göre mescidin yıllık vakıf geliri 14.904 akçadır⁸⁹.

Güne-oğlu Mahallesi Mescidi: XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde bu mahallenin mevcut olduğu görülmektedir⁹⁰. Mescidin bugün varlığına dair bir bilgiye rastlayamadık⁹¹. 1571 târihli evkaf defterinde “mescid-i mahalle-i Güneoğlu” diye geçmekte olup, bu târihte mescidin vakıf geliri 10.559 akçadır. Ve mescidin çeşmesinin tamiri için de 200 akça olmak üzere toplam geliri 10.759 akçadır⁹².

Hacı Ahmed Mescidi (Analcı): Bugün bu mescid Hacı Ahmed mahallesinde Pekmez pazarı köprüsü yanında ayakta durmaktadır. Mescidin h.771/1340 târihli arapça kitâbesi vardır⁹³. Kitâbede Germiyanoglu Şah Çelebi yani Süleyman Şah zamanında Yusuf oğlu Hacı Ahmed’in bu mescidi yaptırdığı yazılıdır. Bu mescide halk arasında Analcı mescid de denilmektedir. Mescid’in son durumu hakkında H. Güner bilgi vermektedir⁹⁴. 1571’de mescidin vakıf geliri 11.330 akçadır⁹⁵. Hacı Ahmed mahal-

⁸⁴ *Kütahya Camileri*.

⁸⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 8a.

⁸⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 35b.

⁸⁷ *Kütahya Camileri*, s. 53.

⁸⁸ *Kütahya Camileri*, s. 76.

⁸⁹ TKGMA, nu. 560, vr. 36a-b. Bu defterin varak numaraları yazılırken 36. varaktan 2 tane yazılmıştır. Biz de defterdeki bu numaraya sadık kaldık.

⁹⁰ BA, Tapu 49, s. 8; BA, Tapu 438, s. 15; TKGMA, nu. 47, vr. 3b.

⁹¹ *Kütahya Camileri, Cumhuriyetin 50. yılında Kütahya, 1973 İl Yıllığı*, s. 129-131. Burada mevcut cami ve mescidlerin listesi bulunmaktadır.

⁹² TKGMA, nu. 560, vr. 35a-36b. Burada da 36. varak iki defa numaralanmıştır.

⁹³ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 140.

⁹⁴ *Kütahya Camileri*, s. 7.

⁹⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 36a-b. 36. varak yine iki tanedir.

lesinde Hacı Yakub-oğlu çeşmesi de olup, bu çeşmenin tamir edildiğine dâir bir kayıt evkaf defterinde mescidin altında yazılıdır⁹⁶.

Servi Mahallesi Mescidi: 1571 târihli mufassal evkaf defterinde “mescid-i mahalle-i Servi “şeklinde kayıtlıdır⁹⁷. Bu mescidin hâlen mevcudiyetine ait bir bilgiye rastlanamamıştır⁹⁸. 1571 târihli deftere göre mescidin vakıf gelirleri 8418 akçadır⁹⁹. Bu gelirin 2200 akçası Servi mahallesindeki çeşmelerin tamirine vakfedilmiştir¹⁰⁰.

Balıkli Mahallesi Mescidi: Bugün Balıklı mahallesinde aynı isim ile anılmakta olup ayakta durmaktadır. Balıklı hamamı yanında bulunan bu eserin Selçuklular zamanında yapılmış olduğunu gösteren h.634/1236-37 târihli bir kitâbesi vardır¹⁰¹. H. 783/1381 târihinde Germiyan beyi Süleyman Şah zamanında devrin emirlerinden Özbek Subaşı tarafından esaslı bir şekilde tamir ettirilip kitâbe konmuştur¹⁰².

1571 târihli evkaf defterinde “mescid-i mahalle-i Balıklı” şeklinde kaydedilmekte olup, bu târihteki vakıf geliri 16.361 akçadır¹⁰³.

Bu mescidin h.1052/1642 târihlerinde Salih Mehmed Efendi tarafından bir minber ve şimdiki durumda iki şerefeli bir minâre yaptırmış ve cami'e çevrildiğini belirten kitâbesini yazdırmıştır¹⁰⁴. Bu eserin son durumu hakkında H. Güner bilgi vermektedir¹⁰⁵. Bu yapının yanında Balıklı tekkesi diye anılan bir tekke vardır¹⁰⁶.

Sultan Mehmed Han Mescidi: 1571 târihli evkaf defterinde “evkaf-ı mescid-i merhum Sultan Mehmed Han” şeklinde kayıtlı olup, bu tarihteki vakıf gelirleri 4920 akçadır*. Mescid hakkında başka bir bilgiye rastlayamadık.

⁹⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 36b.

⁹⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 36b.

⁹⁸ Kütahya Camileri; 1973 Kütahya İl Yıllığı.

⁹⁹ TKGMA, nu. 560, vr. 36b.

¹⁰⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 36b.

¹⁰¹ Kütahya Şehri, s. 22.

¹⁰² Âl-i Germiyan Kitâbeleri, TOEM, yıl 1, s. 127.

¹⁰³ TKGMA, nu. 560, vr. 37a.

¹⁰⁴ Kütahya Şehri, s. 123.

¹⁰⁵ Kütahya Camileri, s. 4-5.

¹⁰⁶ Ara Altun, Kütahya'da Balıklı tekkesi üzerine notlar; Atatürk Üniv. Ed. Fak. Araştırma Dergisi, sayı 9, İn Memoriam Prof. Albert Louis Gabriel Özel sayısı, Ankara 1978, s. 1-20.

* TGMA, nu, 560, vr. 38a.

Kadı Şeyh Mahallesi Mescidi: Bu mescid Kadı Şeyh mahallesinde olup, ahşap bir yapıdır¹⁰⁷. 1571 târihli mufassal evkaf defterinde “mescid-i mahalle-i Kadı Şeyh” şeklinde kayıtlı olup bu târihte toplam vakıf geliri 5.800 akçadır¹⁰⁸.

Orta Hisar Mescidi (Kal’a-i bâla): Bu mescid Evliyâ Çelebi’nin taşra kalede Germiyan-oğlu camii vardır dediği¹⁰⁹ eser olmalıdır. Kal’a-i bâlâ yani yukarı kalede bulunan bu mescidin üzerindeki kitâbe neşr edilmiş olup¹¹⁰ bu kitâbede mescidin Germiyan Sultanı Süleyman Şah zamanında h.779/1397 senesinde tamir edildiği yazılıdır. Mescid pek çok tamir görmüş olup şimdiki yapının eski yapı olmadığı bilinmektedir¹¹¹. Eserin son zamanları hakkında H. Güner bilgi vermektedir, şimdi ise harap vaziyettedir¹¹². 1571 târihli evkaf defterinde “mescid-i Orta-hisar” şeklinde kaydedilmektedir¹¹³. Mescidin yıllık vakıf geliri 10.582 akçadır¹¹⁴.

Orta Hisar Hacı Kethüda Mescidi: Bu mescid, Evliya Çelebi’nin taşra kalede Germiyan-oğlu camiinden başka bir mescid daha olduğunu belirttiği eser olmalıdır¹¹⁵. Mescid bugün mevcut değildir. 1571 târihli mufassal evkaf defterinde zikredilen mescidin bu târihteki vakıf geliri 8.100 akçadır¹¹⁶.

Yeni Hisar Mescidi (Ulupınar): Bu mescid, II. Mehmed (Fâtih) zamanında kaleye ilâve olarak yapılan aşağı veya yeni kale diye de anılan yerdeki yapı olmalıdır. 1571 târihli defterde “evkaf-ı mescid-i Yenice hisar” şeklinde kayıtlı olup, vakıf gelirleri 2.100 akçadır¹¹⁷. II. Mehmed zamanında asıl kaleye ilâve edilen aşağı hisardaki¹¹⁸ bu mescide, halk arasında Ulupınar mescidi denilmektedir¹¹⁹. Mescidin son durumu hakkında H.

¹⁰⁷ Kütahya Camileri, s. 73.

¹⁰⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 37b.

¹⁰⁹ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 19.

¹¹⁰ Âl-i Germiyan Kitâbeleri, TOEM, yıl 1, s. 115.

¹¹¹ *Kütahya Camileri*, s. 11.

¹¹² *Kütahya Camileri*, s. 11.

¹¹³ TKGMA, nu. 560, vr. 38a-b.

¹¹⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 38a-b.

¹¹⁵ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 19.

¹¹⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 38b.

¹¹⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 39a.

¹¹⁸ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. IX, s. 18.

¹¹⁹ *Kütahya Camileri*, s. 69.

Güner bilgi vermektedir¹²⁰. Ulupınar denilmesinin sebebi burada su olmasıdır: Bu sudan Evliyâ Çelebi de bahsetmektedir¹²¹.

Eski Sinan Mescidi: 1571 târihli evkaf defterinde bu mescid hakkında “vakf-ı mescid-i eski Sinan der-kurb-ı Cami-i Hüseyin Paşa ...” kaydı vardır¹²². Bugün Lala Hüseyin Paşa mahallesinde Hüseyin Paşa Camii yakınında olması gereken bu mescidden bir eser yoktur. 1571 târihinde 1.000 akça vakıf geliri vardır¹²³.

Cedid Mahallesi Mescidi: 1571 târihli evkaf defterinde “mescid-i mahalle-i cedid der-Kütahya”¹²⁴ diye kaydedilmektedir¹²⁵. Cedid Mahallesi XVI. yüzyıl tahrir defterlerinin hepsinde mevcuttur. Şimdi de Kütahya’da Cedid mahallesi vardır. Bu mescidin bugün varlığı hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. 1571 târihinde vakıf geliri 700 akçadır¹²⁵.

Ahi Mustafa Mahallesi Mescidi: 1571 târihli mufassal evkaf defterinde “evkaf-ı mescid-i mahalle-i Ahi Mustafa” şeklinde geçmekte olup, bu târihteki evkaf geliri 10.517 akçadır¹²⁶. XVI. yüzyıla ait ilk tahrirlerden itibaren Ahi Mustafa mahallesi mevcuttur. Hâlen mescid ortada yoktur. Ahi Mustafa’nın, bu mahallede bir türbesi olduğunu H. Güner bildirmektedir¹²⁷.

Hacı Evren Mahallesi Mescidi: 1571 târihli evkaf defterinde “evkaf-ı mescid-i mahalle-i Hacı Evren” olarak kayıtlı bulunan¹²⁸ bu mescide halk arasında Ahi Evren mescidi de denilmektedir. Hâlen bu mescid Ahi Evren mahallesinde ayakta durmaktadır. Son durumu hakkında H. Güner bilgi vermektedir¹²⁹. 1571 târihinde mescidin vakfı geliri 7.750 akçadır¹³⁰. H. Güner, Ahi Evren’in mescid yakınında vaktiyle tekke¹³¹ ve türbesi¹³² olduğunun söylendiğini bildirmektedir.

¹²⁰ *Kütahya Camileri*, s. 69.

¹²¹ Seyahatnâme, c. IX, s. 18.

¹²² TKGMA, nu. 560, vr. 43b.

¹²³ TKGMA, nu. 560, vr. 43b.

¹²⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 44a.

¹²⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 44b.

¹²⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 44a.

¹²⁷ *Kütahya Camileri*, s. 96.

¹²⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 45a.

¹²⁹ *Kütahya Camileri*, s. 67.

¹³⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 45a.

¹³¹ *Kütahya Camileri*, s. 90.

¹³² *Kütahya Camileri*, s. 94.

Pirler Mahallesi Mescidi: 1571 târihli defterde kayıtlı olan bu mescidin evkaf geliri 7.800 akçadır¹³³. Pirler mahallesi şimdi de Kütahya'da mevcuttur. Bugün Pirler mahallesi Karadonlu sokakta bir mescid olup, halk arasında Karadonlu mescidi diye anılmaktadır¹³⁴. Muhtemelen yukarıda adı geçen mescid bu olmalıdır.

Efendi Bola Mescidi: 1571 târihli evkaf defterinde "evkaf-ı mescid-i Efendi Bola" olarak kayıtlıdır¹³⁵. Bu târihteki vakıf gelirleri toplamı 4.442 akçadır¹³⁶. Bu mescid Efendi Bola mahallesinde Hilâl sokakta Kurşunlu camiine giderken solda üstü açık bir mezarın Efendi Bola'ya aid olduğu söylenen türbesi yanında vaktiyle vardı, şimdi mevcut değildir¹³⁷.

Börekçiler Mahallesi Mescidi: 1571 târihli evkaf defterinde "evkaf-ı mescid-i mahalle-i Börekçiler" şeklinde kayıtlıdır¹³⁸. Bu târihteki toplam vakıf geliri 16.284 akçadır¹³⁹. Bugün Kütahya'da Börekçiler mahallesi vardır. Bu mescidin halen ortada olmadığı anlaşılmaktadır¹⁴⁰.

Polad Bey Mescidi: 1534 târihlerindeki icmâl defterinde¹⁴¹ kayıtlı olan bu mescid, Polad Bey mahallesinde olup şimdi sadece arsası vardır¹⁴². Mescidin vakıf geliri 1530 târihlerinde 570 akçadır¹⁴³. 1571 târihli mufassal evkaf defterinde bu mescidin geliri 3736 akça olarak görülmektedir¹⁴⁴.

Hezar Dinarî Mescidleri: Hezar Dinarî Selçuklu emirlerindedir. Kütahya'da Balıklı mescid adı ile anılan ve h. 634/1236 târihli kitâbesi bulunan mescid bunun tarafından yaptırılmıştır¹⁴⁵. Ayrıca şehrin güneyinde Hıdırlık tepesinde Hıdırlık mescidi de buna aittir.

¹³³ TKGMA, nu. 560, vr. 45a.

¹³⁴ *Kütahya Camileri*, s. 68.

¹³⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 45b.

¹³⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 45b.

¹³⁷ *Kütahya Camileri*, s. 90.

¹³⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 45b.

¹³⁹ TKGMA, nu. 560, vr. 45b.

¹⁴⁰ *Kütahya Camileri*.

¹⁴¹ BA, Tapu 438, s. 109.

¹⁴² *Kütahya Camileri*, s. 76.

¹⁴³ BA, Tapu 438, s. 109.

¹⁴⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 46a.

¹⁴⁵ Bkz. Balıklı Mahallesi mescidi.

Hıdırlık Mescidi: Bu mescidin h. 641/1243 târihli kitâbesi olup¹⁴⁶, İmâdüddin Hezâr Dinârî tarafından binâ edilmiştir. Evkaf defterlerinde tesbit edemediğimiz bu mescid hâlen terk edilmiş durumdadır¹⁴⁷.

Hezar Dinarî Mescidi (Saâdet Camii): Bu mescidin yerinde hâlen Saadet Camii bulunduğu Kadı Sicilindeki kayıttan anlaşılmaktadır. “Hezar Dinarî Mescidi üzerine mebni Saâdet Cami-i şerîfi demekle marûf câmi-i şerîf külliye yanarak Anadolu vâlisi merhûm Derviş Paşa (1822-1823) tarafından kendi malından ahşap olarak yeniden yaptırdığı iş bu târihten dört sene önce yine tamamen yandığı için kârgir olarak tekrar yapıldığı”¹⁴⁸ Bu mescid vaktiyle Anadolu Valiliğinde bulunan Ömer Paşa (1697-1699) târafından genişletilerek fevkanî üst kat olarak yeniden yaptırılmıştır¹⁴⁹. Hâlen Kütahya’da Saâdet camii ayakta durmaktadır¹⁵⁰.

Hezar Dinar Mescidi: Şimdi Mevlevîhâne dergâhının batısında ve bitişiğinde bulunan ve hâlen mevlevî şeyhlerinin gömülü bulunduğu yapıdır. Bu yapının vaktiyle Hezar Dinarî tarafından mescid olarak yaptırıldığı ve sonraları mevlevî tekkesi olarak kullanıldığı, Ergun Çelebi’nin ölümünden sonra da türbe hâline getirildiği belirtilmektedir¹⁵¹.

Kurşunlu Mescidi: Bu mescidin h.779/1337 târihli kitâbesi olup yayınlanmıştır¹⁵². Kitâbede, camiye yaptıran Şeyh Mehmed bin Şeyh Alaaddin’in ahilerden olduğu yazılıdır. Bu mescid hâlen Kütahya’da mevcuttur. Halk arasında Kurşunlu denildiği gibi Kasım Paşa camii de denilmektedir¹⁵³. Bu mescid Kurşunlu mahallesinde Paşam Sultan türbesi yakınındadır. 1571 târihli evkaf defterinde Paşam mahallesi mescidi kaydedilmektedir¹⁵⁴. H. Güner Şerîye Sicilinde Paşam mahallesinde Hoca Kasım câmi-i şerîfi hatipliği hakkında diye bir kayıt bulmuştur¹⁵⁵. Belki de adı geçen Paşam mahallesi mescidi budur. Paşam Mahallesi mescidinin 1571’deki vakıf gelir 7.722 akçadır¹⁵⁶.

¹⁴⁶ *Kütahya Şehri*, s. 22.

¹⁴⁷ *Kütahya Camileri*, s. 5.

¹⁴⁸ Kütahya Müzesi Kadı Sicili nu. 45’ten naklen *Kütahya Camileri*, s. 35.

¹⁴⁹ *Kütahya Camileri*, s. 54.

¹⁵⁰ *Kütahya Şehri*, s. 138; *Kütahya Camileri*, s. 55.

¹⁵¹ *Kütahya Şehri*, s. 148; *Kütahya Camileri*, s. 5.

¹⁵² *Âl-i Germiyan Kitâbeleri*, TOEM, yıl 1, s. 126.

¹⁵³ *Kütahya Şehri*, s. 77; *Kütahya Camileri*, s. 12.

¹⁵⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 33a.

¹⁵⁵ Kütahya Müzesi, Kadı Sicilleri nu. 1’den naklen *Kütahya Camileri*, s. 12.

¹⁵⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 33a-b.

İmâret Mescidi (II. Yakub Çelebi): Germiyan beyi II. Yakub Çelebi'nin Kütahya'da yaptırdığı medrese, mescid ve imareti hakkında meşhur Taş Vakfiyesi'nde¹⁵⁷ geniş bilgi bulunmaktadır.

İmâret mescidinin h.844/1440 târihli bir tamir kitâbesi bulunmaktadır¹⁵⁸. Bu kitâbede imâretin bir fesat neticesinde yıkıldığı ve bunun üzerine müteveli İshak Fakîh tarafından yeniden ihyâ edildiği yazılıdır.

H. 817/1414 târihli Taş Vakfiye'nin 17. satırından itibaren Kütahya'daki Yeni Hamam hafızlara günde bir hatim okusunlar diye vakfedilmiştir. İshak Fakîh müteveli tayin edilmiş ve mütevellilik hakkı olarak günde beş akça yılda 6 müd buğday ve Subaşı Hamamı'nın geliri tayin edilmiştir. İmâret mescidine şeyh olarak Seyyid Cafer tayin edilmiş ve şeyhlik hakkı imâretin gallesinden günde 15 akça ve Armud-eli'ndeki Sökmen Köyü'nün geliri ve Kütahya'daki Yonca-bahçesi verilmiştir. Mescidin imâmına günde 3 akça, yılda 6 müd buğday müezzinine günde iki akça, yılda 2 müd buğday, kayyumuna günde iki akça ve yılda iki müd buğday verilmesi kaydedilmektedir¹⁵⁹. Tabii olarak evkaf defterlerindeki bilgiler de bunlara uymaktadır¹⁶⁰.

İmâret mescidi zaman içinde harap olması dolayısıyla h.1218/1803 târihinde Anadolu Valisi Osman Paşa tarafından tamir edilmiş ve cemaatinin çok olması dolayısıyla minber va'z edilerek cami'e tahvil edilmiştir¹⁶¹: Yakub Çelebi'nin medrese, imâret ve mescidinin 1108 Mart'ı ile 1109 Mart'ı/1697-1698 arasındaki muhasebe blançosuna göre vakfın toplam geliri, 287.060 akçadır¹⁶².

..... Mescidi: Okuyamadığımız ve 1530 târihlerindeki defterde kayıtlı olan bu mescidin vakıf geliri 220 akçadır¹⁶³.

..... Mescidi: 1571 târihli defterde kayıtlı bulunan bu mescidin vakıf geliri 5.098 akçadır¹⁶⁴.

..... Mescidi: 1571 târihli defterde kayıtlı olan bu mescidin vakıf geliri 3.983 akçadır¹⁶⁵.

¹⁵⁷ Bkz. Medreseler kısmı Germiyan-oğlu Yakub Çelebi Medresesi.

¹⁵⁸ *Kütahya Şehri*, s. 109.

¹⁵⁹ *Germiyan-oğulları Tarihi*, s. 109.

¹⁶⁰ BA, Tapu 369, s. 204. v.d.; TKGMA, nu. 560, vr. 126b. v.d.

¹⁶¹ BA, Cevdet - Evkaf, nu. 2455.

¹⁶² TSMA, nu. D. 8752.

¹⁶³ BA, Tapu 438, s. 110.

¹⁶⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 30b.

¹⁶⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 32a.

..... Mescidi: 1571 târihli defterde kayıtlı olan bu mescidin vakıf geliri 4.681 akçadır¹⁶⁶.

..... Mescidi: 1571 târihli defterde kayıtlı bulunan bu mescidin yıllık geliri 45 akçadır¹⁶⁷.

..... Çelebi Mescidi: 1571 târihli defterde kayıtlı olan bu mescidin vakıf geliri 800 akçadır¹⁶⁸.

C. Zaviyeler

Bilindiği üzere tekke tarikat mensuplarının oturup kalkmalarına ayın yapmalarına mahsus yere verilen isimdir. Zâviye de genellikle tekkenin küçüğüne denir. Tekke ve zaviyelerin sosyal yönü çok önemlidir.

Kütahya şehrinde XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden çıkardığımız tekke ve zaviyeler hakkında kısaca bilgi verelim.

Abdullah-ece Zaviyesi: Bu zaviyenin 1534 târihlerindeki vakıf geliri 225 akçadır¹. Germiyan-oğlu Yakub Çelebi evkaf mahsulünden de günde üç akça ayrıca geliri vardır². Kanunî devrine ait evkaf defterinde zaviyenin geliri 1.335 akçadır³. 1571 târihli evkaf defterinde geliri 1385 akçadır. Bu gelirin 1.005 akçası misafirlerin taamina sarf olunmaktadır⁴. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde Börekçiler mahallesinde bulunduğu gösterilen bu zaviyenin şimdiki yeri hakkında H. Güner bilgi vermektedir⁵.

Ahi Arslan Zaviyesi: Evkaf defterlerinde Sultanbağı mahallesinde bulunduğu kayıtlıdır⁶. 1571 târihindeki vakıf geliri 110 akçadır⁷. Bu zaviyenin yeri hakkında H. Güner bilgi vermektedir⁸.

¹⁶⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 32a.

¹⁶⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 33b.

¹⁶⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 44a.

¹ BA, Tapu 438, s. 108.

² BA, Tapu 438, s. 108.

³ BA, Tapu 369, s. 12.

⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 39a-b.

⁵ *Kütahya Camileri*, s. 102.

⁶ BA, Tapu 369, s. 41; TKGMA, nu. 560, vr. 27b-28a.

⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 27b-28a.

⁸ *Kütahya Camileri*, s. 91, 95.

Ahi Erbasan Zaviyesi: XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde kayıtlı olan⁹ bu zaviyenin vaktiyle Ahi Erbasan mahallesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1534 târihlerindeki icmal defterinde zaviyenin vakıf geliri 440 akçadır¹⁰. Kanunî devrine ait evkaf defterindeki geliri 538 akçadır¹¹. 1571 tarihli evkaf defterinde de 502 akça olarak¹² önceki deftere göre gelirden düşme vardır. Ahi Erbasan'ın Kütahya'da bir türbesinin de vaktiyle var olduğunu H. Güner bildirmektedir¹³.

Ahi Güveği? Tekkesi: Sâdece 1530 târihlerindeki defterde "evkaf-ı tekke-i Ahi Güveği?" şeklinde geçmekte olup geliri 400 akçadır¹⁴. Halen mevcut değildir.

Ahi İzzeddin Zaviyesi: XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde kayıtlı olan bu zaviyenin¹⁵ 1534 târihli icmâl defterinde¹⁶ Kanunî devrine ait evkâf defterinde¹⁷ ve 1571 târihli evkaf defterinde vakıf gelirinin değişmeyerek 260 akça olduğu görülmektedir¹⁸.

Ahi Mustafa Zaviyesi: Ahi Mustafa mahallesinde bulunan bu zaviyenin Kanunî devrine ait evkaf defterindeki vakıf gelirleri 4.006 akçadır¹⁹. 1571 târihli evkaf defterinde zaviyenin gelirleri toplamı 6.092 akçadır²⁰. Ahi Mustafa'nın Kütahya'da türbesi de bulunmaktadır²¹.

Düşenbe? Zaviyesi: XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde kayıtlı olan bu zaviyenin, 1534 târihlerindeki icmâl defterinde vakıf geliri 430 akça²² Kanunî devrine ait evkaf defterinde 430²³ ve 1571 târihli evkaf defterinde de 445 akçadır²⁴.

⁹ BA, Tapu 369, s. 28; TKGMA, nu. 560, vr. 20b.

¹⁰ BA, Tapu 438, s. 105.

¹¹ BA, Tapu 369, s. 28.

¹² TKGMA, nu. 560, vr. 20b.

¹³ *Kütahya Camileri*, s. 95-96.

¹⁴ BA, Tapu 438, s. 109.

¹⁵ BA, Tapu 438, s. 260.

¹⁶ BA, Tapu 369, s. 11-12.

¹⁷ TKGMA, nu. 560, vr. 3b.

¹⁸ BA, Tapu 369, s. 27.

¹⁹ TKGMA, nu. 560, vr. 19b.

²⁰ *Kütahya Camileri*, s. 96.

²¹ BA, Tapu 438, s. 107.

²² BA, Tapu 369, s. 23-24.

²³ TKGMA, nu. 560, vr. 17b-18a.

²⁴ BA, Tapu 438, s. 108.

Gözüm Şeyh Zaviyesi: XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde geçen bu zaviyenin 1534 târihli icmâl defterinde vakıf geliri 188 akça²⁵, Kanunî devrine ait evkaf defterindeki geliri 233 akça²⁶, 1571 târihli evkaf defterinde vakıf geliri 250 akça²⁷ olarak kayıtlıdır. H. Güner, Gözüm Şeyh tekkesi'nin vaktiyle mevcut yeri hakkında bilgi vermektedir²⁸.

Ergun Çelebi Zaviyesi: XVI. yüzyıl tahrirlerinde kayıtlı bulunan bu zaviyenin 1534 târihli icmâl defterinde vakıf geliri 14.353 akça²⁹ Kanunî devrine ait evkaf defterinde vakfın geliri 450 akça³⁰, 1571 târihli evkaf defterinde de geliri yine 450 akçadır³¹. Görüldüğü üzere daha sonraki tahrirlerde vakfın geliri düşmüştür. Belki de 1530 târihlerindeki defterde vakf gelirinin bu kadar çok olması hem geçici ve hem de zaviyenin öneminin azaldığından olabilir. Bugün Kütahya mevlevîhanesi dergahının yanında, Selçuklu emirlerinden İmadüddin Hezar Dinârî'nin mescidi vardır. Bu mevlevî tekkesinde, Mevlânâ'nın torunu Ergun Çelebi ilk defa şeyhlik yaptığından bu isimli tekke veya zaviye olarak tanınır³². Ergun Çelebi'nin türbesi de dergâhın yanındadır. Buna Erguniye türbesi de denmektedir³³. Bugün Kütahya'da mevcut olup, mevlevî dergâhı olarak da bilinir, son durumu hakkında H. Güner bilgi vermektedir³⁴. Hezar Dinârî'nin, Balıklı, Hıdırlık ve Hezar Dinar mescidinden başka mevlevîhâne dergâhı bitişiğindeki mescidi işte bu tekkenin türbesidir³⁵.

Hacı Evren Zaviyesi: XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde kayıtlı olan bu zaviyenin Kanunî devrine ait evkaf defterinde³⁶ ve 1571 târihli defterde 110'ar akça olarak³⁷ kayıtlıdır. Ahi Evren de denilen bu zâtn tekkesi Ahi-

²⁵ BA, Tapu 369, s. 12.

²⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 12a.

²⁷ *Kütahya Camileri*, s. 90.

²⁸ BA, Tapu 438, s. 111.

²⁹ BA, Tapu 369, s. 30.

³⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 23b.

³¹ *Kütahya Şehri*, s. 148.

³² *Kütahya Camileri*, s. 101-102.

³³ *Kütahya Camileri*, s. 101-102.

³⁴ *Kütahya Camileri*, s. 34; *Kütahya Şehri*, s. 148; Hezar Dinârî'nin Balıklı mescidinin Kitâbesi h.634/1231 ve Hıdırlık mescidinin h.641/1243 târihli kitâbesi vardır. (*Kütahya Camileri*, s. 541.)

³⁵ BA, Tapu 369, s. 31.

³⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 23a.

³⁷ *Kütahya Camileri*, s. 90.

evren mahallesinde Cennet çeşme sokağındadır³⁸. Ahi Evren'in Kütahya'da türbesi de vardır ve bunlar hakkında H. Güner bilgi vermektedir³⁹.

Halil Efendi Zaviyesi: 1571 târihli mufassal evkaf defterinde kayıtlı bulunan⁴⁰ bu zaviye hakkında başka bir bilgiye rastlayamadık. Halil Efendi'nin Kütahya'da bir medresesi ve hamamı da vardır⁴¹.

Hızır İlyas Zaviyesi: XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde nefsi-i Kütahya'da "zaviye-i Hızır İlyas" olarak kaydedilmekte olup 1534 târihlerindeki vakıf geliri 515 akça⁴², Kanunî devrine ait defterlerde 525 akça⁴³ ve 1571 târihli defterde de 790 akça⁴⁴ olarak görülmektedir.

İshak Fakih Zaviyesi: 1571 târihli mufassal evkaf defterinde "evkaf-ı medrese ve çeşme ve zaviye-i merhum İshak Fakih" şeklinde kayıtlıdır⁴⁵. Bunlar hakkında İshak Fakih'in arapça vakfiyesi vardır⁴⁶. Bu vakfiyede zaviyesini vefatından sonra oraya gömülmesi için yaptırdığı yazılıdır.

İshak Paşa Zaviyesi: XVI. yüzyıla ait evkaf defterlerinde kayıtlı olan bu zaviyenin 1534 târihlerindeki vakıf geliri 540 akça⁴⁷, Kanunî devrine ait evkaf defterinde 2.000 akça⁴⁸ ve 1571 târihli defterde de 2020 akçadır⁴⁹. Bugün zaviyesi ortada yoktur. İshak Paşa Fatih devri vezir-i a'zamlarından olup Kütahya 1451 târihinde onun beylerbeyiliği zamanında Anadolu Vilâyetinin merkezi⁵⁰ olmuştur.

Küçük? Fakih Zaviyesi: 1571 târihli mufassal evkaf defterinde "evkaf-ı zaviye-i Küçük? Fakih" şeklinde kayıtlıdır⁵¹. Bu tarihteki vakıf geliri 79 akçadır⁵². Bugün ortada yoktur.

³⁸ *Kütahya Camileri*, s. 90,94.

³⁹ TKGMA, nu. 560, vr. 37b.

⁴⁰ Bkz. Medreseler kısmı Molla Halil Medresesi.

⁴¹ BA, Tapu 438, s. 110.

⁴² BA, Tapu 369, s. 28.

⁴³ TKGMA, nu. 560, vr. 21a.

⁴⁴ TKGMA, nu. 560, vr. 4a.

⁴⁵ Bkz. Medreseler kısmı İshak Fakih Medresesi.

⁴⁶ BA, Tapu 438, s. 106.

⁴⁷ BA, Tapu 369, s. 31.

⁴⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 23b.

⁴⁹ Neschrî, *Gihanîmâ*, c. I, s. 179.

⁵⁰ TKGMA, nu. 560, vr. 39b.

⁵¹ TKGMA, nu. 560, vr. 39b.

⁵² BA, Tapu 369, s. 41.

Seyyid Ebulvefa Zaviyesi: Kanunî devrine ait evkaf defteri⁵³, 1571 târihli defterde “evkaf-ı zaviye-i Seyyid Ebu'l-vefa”⁵⁴ şeklinde kayıtlıdır. Kanunî devri defterinde geliri 110 akça⁵⁵, 1571 târihli defterde de 113 akçadır⁵⁶. Bugün mevcut değildir.

Seyyid Nureddin Zaviyesi: 1534 târihli icmâl defteri, Kanunî devri defteri ve 1571 târihli defterde zikredilmektedir. 1530 târihindeki vakf geliri 10.310 akça⁵⁷, Kanunî devri defterinde 11.784 akça⁵⁸, 1571 târihli defterde 14.502 akçadır⁵⁹. XVI. yüzyılda zaviye olarak gördüğümüz bu eser, Ulu Cami ile İshak Fakîh Camii arasında hâlen Seyyid Nureddin türbesi veya Paşam Sultan türbesi olarak halk arasında anılmaktadır⁶⁰. Vaktiyle tekke olarak kullanılmış ve sonra türbe hâline getirilmiştir⁶¹.

Pîrler Zaviyesi: XVI. Yüzyıl tahrir defterlerinde gördüğümüz bu zaviyenin 1534 târihlerindeki vakıf geliri 1.758 akça⁶², Kanunî devri defterinde 1.798 akça⁶³, 1571 târihli defterde 1.139 akça olarak⁶⁴ azalma görülmektedir. Bugün hakkında başka bir bilgiye rastlayamadık.

D. Diğer eserler

a. Bedestenler: Kütahya'da bugün büyük ve küçük bedesten olarak adlandırılan iki bedesten bulunmaktadır. Büyük bedesten Gedik Ahmet Paşa vakıflarındandır. Büyük bedestenin yanında bir de Küçük bedesten bulunmaktadır¹. Bugün büyük bedesten yapılan değişikliklerden sonra, sebze hali; küçük bedesten ise bit pazarı olarak kullanılmaktadır. Bunlar Timurtaş Paşa Camii yakınındadırlar.

⁵³ TKGMA, nu. 560, vr. 27b.

⁵⁴ BA, Tapu 369, s. 41.

⁵⁵ TKGMA, nu. 560, vr. 27b.

⁵⁶ BA, Tapu 438, s. 106.

⁵⁷ BA, Tapu 369, s. 8-11.

⁵⁸ TKGMA, nu. 560, vr. 8b-10b.

⁵⁹ *Kütahya Camileri*, s. 96-97; *Kütahya Şehri*, s. 86-87.

⁶⁰ *Kütahya Camileri*, s. 97.

⁶¹ BA, Tapu 438, s. 107.

⁶² BA, Tapu, 369, s. 7-8.

⁶³ TKGMA, nu. 560, vr. 10b-11a.

¹ *Kütahya Şehri*, s. 147; *Kütahya 1967 İl Yıllığı*, s. 102. Gedik Ahmet Paşa Fâtih devri vezîr-i a'zamlarından olup, Anadolu beylerbeyliği'nde bulunmuştur. Bedesten, Gedik Ahmet Paşa'nın evahir-i zilhicce 879/Mayıs 1475 târihli arapça vakfiyesinde “orosta dükkanları” olarak zikredilmektedir (VGMA, Mücedded Anadolu Defteri, nu. 595, sıra nu. 26, s. 28).

XVI. yüzyılda 1534 târihlerindeki tahrir defterinde, Ahmet Paşa'nın (Gedik) Afyonkarahisar'daki imâretine vakıf olarak "bezistan" şeklinde geçmektedir². Yine 1534 târihlerindeki defterde Timurtaş Paşa vakıflarından³ diğer bir bezistan zikr edilir ki, küçük bedesten olmalıdır.

Evliya Çelebi de XVII. yüzyıla aid olmak üzere şehirde iki kargir bezistan bulunduğunu, büyük bedestenin Gedik Ahmet Paşa hayrâtı olduğunu kaydetmektedir⁴.

Ahmet Paşa'nın Kütahya'da muallim-hânesinin (mektepe) de olduğunu Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterindeki şu kayıttan "Nefs-i Kütahya'da merhum Ahmed Paşa'nın bir muallimhânesi olup, mevlânâ seydi berât-ı hümayûnla muallim olup defter-i köhnedé kaydı bulunmayup haric ez-defter bulundu" öğrenmekteyiz. Muallim'in gündeliği de 5 akçadır⁵. Bu mektepten bugün için herhangi bir ize rastlanmamıştır.

Evliyâ Çelebi, büyük bedesten'in 860 dükkan olduğunu belirtir⁶. Uzunçarşılı 1932'de basılan eserinde bedestenin üç kapısı olduğunu söylemektedir⁷. Şimdi ise yeni bir kapı daha açılmıştır.

Sadeddin Camii tarafına açılan methalin önünde ayrıca iki dolaplı giriş kısmıyla iki tarafında dükkanları bulunurken 1952 yılında yolun genişletilmesi gâyesiyle, dükkanlar yıkılarak iç kapı kısmı meydana çıkarılmıştır. Sebze hali tarafına açılan yeni kapı, burada mevcut iki dükkan değiştirilerek meydana getirilmiş olup tonozlar betonarme kolan ve kirişlere bindirilmiştir⁸.

Bedesten binasının dış ölçüleri 16.50 x 44.00 m. dir. Uzunlamasına bir çarşı olup dikdörtgen şeklindedir⁹. Orta yolun güney-doğu tarafında dükkan sayısı 10, kuzey-batı yüzünde ise şimdi 8 ise de kapı açılmadan evvel 10 dükkanın bulunması lâzım gelmektedir¹⁰.

² BA, Tapu 438, s. 104.

³ BA, Tapu 438, s. 104.

⁴ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 25.

⁵ BA, Tapu 369, s. 42.

⁶ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 25.

⁷ *Kütahya Şehri*, s. 147.

⁸ Mahmut Akok, Kütahya Büyük Bedesteni, Vakıflar Dergisi, sayı III, Ankara 1956, s. 82.

⁹ Mahmut Akok, aynı makale, s. 82.

¹⁰ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, c. IV, s. 814.

Bu dükkanların hepsi birbirine eşit değildir. Kavaflar tarafındaki dükkanların genişliğinden yüzde on alınarak medhale yer açılmıştır. Kuzey-doğu tarafındaki kapı yanında 2 dolap ve eskiden 2 dükkan, güney-doğu medhalinde de 4 dolap ve 2 dükkan bulunmaktadır. Kuzey-doğu kapısının yanındaki dükkanların yıkıldığı görülmektedir¹¹.

Kavaflar tarafındaki kapı çıkıntı teşkil eder. Bu hizada tonozlu dükkanlar bulunmuş olması muhtemeldir¹².

Bedesten zemin ortasında 8 köşeli bir mermer şadırvan ile Hisar tarafına rastlayan zemin ortasında da yine mermerle yapılmış bir su içme fisyeyi görülür¹³. Binanın üstü bugün kiremit ile örtülüdür. Vaktiyle kurşunla örtülü olduğu rivayet edilmektedir.

Kütahya büyük bedesteni yapı özellikleri bakımından Ankara'daki Mahmut Paşa bedestenine benzemektedir¹⁴.

b. Kervansaray ve Hanlar: 1534 târihlerindeki icmâl defterinin vakıflar kısmında Kütahya'da 3 kervansaray olduğu kayıtlıdır¹. Evliyâ Çelebi 1671'de ziyâret ettiği Kütahya'da 17 hanın varlığından bahsedip, her biri kal'a-misâl hanlardır demektedir². Ayrıca Kapon hanı hakkında geniş bilgi vermektedir³. 1534 târihlerindeki defterin baş kısmında da Anadolu Vilâyeti'nde 75 kervansaray ve han-ı büzürg olduğu yazılmaktadır⁴. Bunlardan anlaşıldığına göre kervansaray ve hanlar beraber kaydedilmektedir.

Karagöz Ahmed Paşa'nın h. 915/1512 târihli vakfiyesinde⁵ Kütahya'da yetmiş odalı Kapan hanı zikredilmektedir. Bu Kapan hanının

¹¹ E. H. Ayverdi, adı geçen eser, s. 814.

¹² E. H. Ayverdi, adı geçen eser, s. 815.

¹³ Mahmut Akok, aynı makale, s. 82-83.

¹⁴ Mahmut Akok, aynı makale, s. 84.

¹ BA, Tapu 438, s. 119. Aynı defterde (s. 135) Kütahya Sancağı'nda 6 kervansaray olduğu yazılmaktadır.

² *Seyahatnâme*, c. IX, s. 23.

³ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 24.

⁴ BA, Tapu 438, s. 1.

⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Mücedded Anadolu Defteri, nu. 587, s. 109-111; Arapça vakfiyenin türkçe tercümesi (aynı yer, tercüme defteri, nu. 1776, sıra nu. 21, s. 102 v.d).

bugün sâdece kapısı üzerindeki h. 912/1506 târihli kitâbesi kalmıştır⁶. Uzunçarşılı bu hana Kütahya'da halk arasında menzilhâne denildiğini belirtmektedir⁷. Nitekim bazı Kütahya'ya ait eserlerde de menzilhâne olarak yazılmaktadır⁸.

Vakfiye'de hanın ortasında bir mescid, mescidin altında bir çeşme ve bir havuz ve bir ahır ve bir helâ ve bir bahçe ve hana bitişik dükkanlardan bahsedilmektedir.

Evlîyâ Çelebi: "Cümleden Kapan hanı demir kapulu kal'a misâldir. Ve havlusunda bir havuz-ı azîmi üzre fevkânî bir zaviyesi vardır. Havzunun fiskiyyesi âdem gerdanı kalınlığı pertâb ider. Bu mescid-i âlî iki sütun üzre mebnî maksine eşbir müferreh mescid-i ra'nâdır. Cemi'-i müsafırîn ü mücâvirîn bunda ârâm ve istirahat idüp ibâdet iderler. Ve bu hanın cânib-i erbaasında fevkânî ve tahtanî iki yüz ocaklı bir han-ı azîmdir" diyerek kitâbesini nakletmektedir⁹.

XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde, Karagöz Ahmed Paşanın vakıfları arasında bu han kayıtlıdır. Karagöz Paşa'nın cami, medrese ve muallimhânesinin (mektep) vakıf gelirleri arasında "Nefs-i Kütahya'da kerbânsaray hüceratıyla ana muttasıl otuz bab dükkanlar maa-kapan"¹⁰ şeklinde Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinde zikredilmekte olup¹¹, "hasıl anicâre-i kerbânsaray ve dekakin fi sene 8.000 akça"¹² diye geliri verilmektedir.

Kanunî devrine ait 1534 târihlerindeki, yukarıdaki bilgileri verdiğimiz mufassal evkaf defterinden önce tahrir edildiği anlaşılan icmâl defterinde de, "nefs-i Kütahya'da bir kârbansaray ve kapan ve otuz dükkan hasıl 8.000 akça" şeklinde bilgi vardır¹³.

Kanunî devrine ait mufassal evkaf defterinde, Karagöz Paşa'nın vakıflarının masrafları arasında, Kütahya'daki Kervansaray mescidi, imamına

⁶ *Kütahya Şehri*, s. 113; *İktisadi yönü ile Kütahya*, Ankara 1968, s. 84 (Ticaret ve sanayi odası yayını).

⁷ *Kütahya Şehri*, s. 113.

⁸ *İktisadi yönü ile Kütahya*, s. 84.

⁹ *Seyahatnâme*, c. IX, s. 23-24.

¹⁰ BA, Tapu 369, s. 3-4.

¹¹ BA, Tapu 369, s. 4.

¹² BA, Tapu 369, s. 4.

¹³ BA, Tapu 438, s. 104.

günde üç akça, Kervansarayın ferraşına günde 2 akça verilmesi kaydedilmektedir¹⁴.

Timurtaş Paşa'nın vakıfları arasında 1534 târihlerindeki icmâl defterinde "İcâre-i kerbansaray fi kurb-ı bezistan üç dükkan ile fi sene 600 akça, icâre-i karbânsaray der-han-ı cedîd fi sene 800 akça"¹⁵ olarak zikredilmektedir.

1571 târihli mufassal evkaf defterinde de Timurtaş Paşanın vakıfları arasında, icâre-i han bozulup otuz bâb dükkan olmuştur fi sene 3.204 akça kaydı vardır¹⁶.

¹⁴ BA, Tapu 369, s. 6-7.

¹⁵ BA, Tapu 438, s. 104.

¹⁶ TKGMA, nu. 560, vr. 2b-3a.